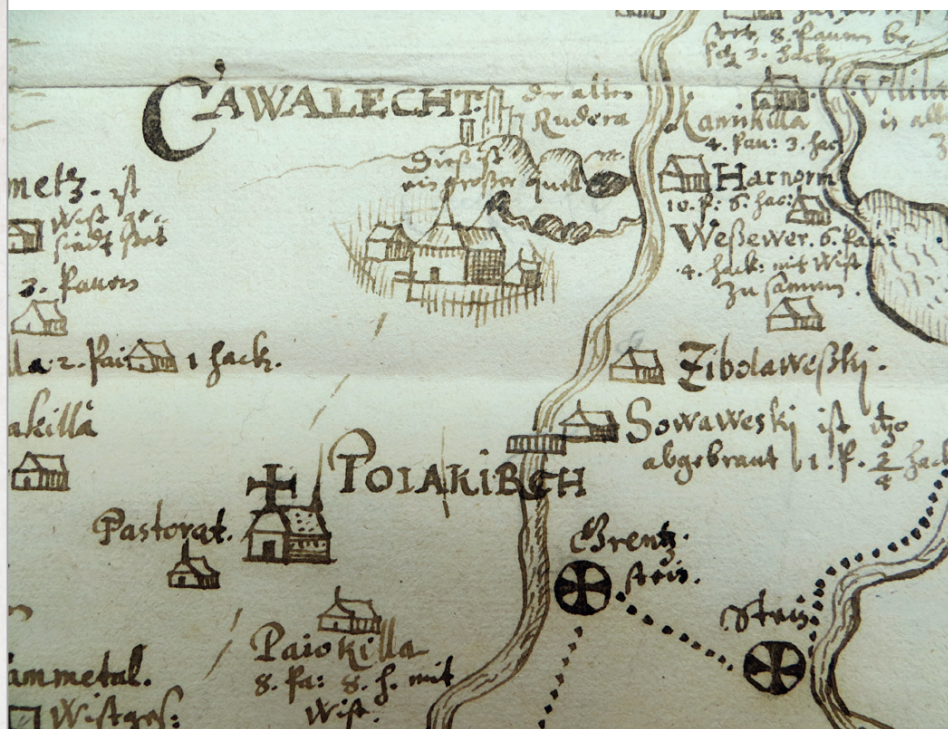

HISTORISK TIDSKRIFT

för Finland

De svenska jordrevisionerna i Estland och Livland före
den stora reduktionen

Finska kriget 1808–1809 i rysk tolkning

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Docent Lars-Folke Landgrén

Redaktionssekreterare: Fil.mag. Jens Grandell • Fil.dr Jennica Thylin-Klaus

Ekonom: Fil.mag. Michaela Bränn

REDAKTIONSRÅD

John Strömberg (ordförande) • Anders Ahlbäck • Annette Forsén

Johanna Ilmakunnas • Henrik Knif • Lars-Folke Landgrén

Jani Marjanen • Henrik Meinander • Eljas Orrman • Henrika Tandefelt

Nils Erik Villstrand • Holger Weiss • Charlotta Wolff

HISTORISKA

FÖRENINGEN

Grundad 1914

Utger sedan 1916
*Historisk Tidskrift för
Finland*

www.historisktidskrift.fi

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF / Michaela Bränn
Historisk Tidskrift för Finland
c/o Vetenskapernas hus
Kyrkogatan 6
00170 Helsingfors

Telefon 040-563 1492
E-post: michaela.brann@kolumbus.fi

Redaktionens kontaktuppgifter:
lars-folke.landgren@helsinki.fi
jens.grandell@sls.fi
jennica.thylin-klaus@sls.fi

Telefon +358 9 191 22997 (Lars-Folke Landgrén)

Historisk Tidskrift för Finland
trycks med bidrag av
Vetenskapliga samfundens delegation och
Svenska litteratursällskapet i Finland

De svenska jordrevisionerna i Estland och Livland före den stora reduktionen¹

Handlingarna med anknytning till de olika jordrevisionerna är de viktigaste källorna som belyser bosättnings- och agrarhistoriska frågor under den svenska perioden i Estland.² Vår uppfattning om befolkningsmängdens och bosättningsstrukturens fluktuationer i olika områden, förläningsväsendet, böndernas skatter samt de agrara förhållandena i allmänhet bygger huvudsakligen på dem. Material från jordrevisionerna förvaras i svenska Riksarkivet, estniska Historiska Arkivet samt i Lettlands Statliga Historiska Arkiv. De dokument som finns i svenska Riksarkivet har utgivits i tryck – huvudsakligen genom Oleg Roslavlev – något som i hög grad har bidragit till att göra dem tillgängliga.³ Edgars Dudsdorfs har utgivit de tyskspråkiga instruktionerna och fullmakterna för samtliga jordrevisionskommisioner i Livland under 1600-talets första hälft.⁴

1. Studien har finansierats genom Estniska forskningsfondens projekt SF 0180006S11 och ETF 9164. Den bygger till stor del på följande artikel: Ülle Tarkiainen, 'Maarevisjonid Eesti- ja Liivimaal Rootsi võimuperioodi alguses', *Ajalooline Ajakiri* (Tartu 2013), s. 143–181.
2. Om den geografiska terminologin se Kari Tarkiainen & Ülle Tarkiainen, *Provinsen bortom havet. Estlands svenska historia 1561–1710*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 778 (Helsingfors 2013), s. 17–19.
3. *Liivimaa 1638. a. maarevisjon. Eesti asustusala I. Kaguosa*. ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna Toimetused. Nr 1 (7) (Tartu 1941); Oleg Roslavlev (Hrsg.), *Das Dorpater Land 1624/27*. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft 1 (München 1965); Oleg Roslavlev (Hrsg.), *Das Pernauer Land 1624*. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft 2 (München 1967); Oleg Roslavlev (Hrsg.), *Die Revision Livlands 1601. Estnisches Siedlungsgebiet*. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft 3 (München 1967); Oleg Roslavlev (Hrsg.), *Die Revision Livlands 1638. Estnisches Siedlungsgebiet, 2*. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft 4 (München 1969).
4. Edgars Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas 1601–1638*, Latvijas Ūniversitātes Raksti. Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes seriija IV.1. Latvijas Ūniversitāte (Riga 1938), s. 249–263.

Inom forskningen har det funnits ett rätt så litet intresse för hur revisionsmaterialet har kommit till och vilka mål den svenska centralmakten hade när den genomförde jordrevisionerna i Estland och Livland.⁵ Svaret på den sistnämnda frågan kan till stor del betraktas som självklart, eftersom revisionerna genomfördes i syfte att undersöka och utreda samt precisera kronans inkomster. Det krävs emellertid en grundligare behandling av hurudan den information var som bokfördes i de olika revisionerna samt hur revisionerna i allmänhet utvecklades. Man behöver utreda jordrevisionernas tidsmässiga placering under olika perioder, eftersom det är just tiden som binder dem samman med den allmänna ekonomiska politiken i Sverige. Uppmärksamheten bör riktas mot de olika revisionernas beroende av varandra samt mot deras koppling till övriga fenomen i tiden. Även den tekniska sidan av revisionernas genomförande är rätt okänd, låt vara att källorna innehåller rikligt med information just i denna fråga. Dessutom har man inom forskningen inte brytt sig nämnvärt om att betrakta revisionernas koppling till förläningsväsendet.

Föremålet för denna studie är de revisioner som genomfördes i Estland på 1500-talet och under 1600-talets första hälft samt i Livland under 1600-talets första hälft, deras förlopp och syften. Särskild uppmärksamhet riktas mot själva revisionsprocessen, dess tidsramar, metoder och genomförare, men också mot Sveriges ekonomiska politik i mera allmän mening vid de ifrågavarande tidpunkterna. Det är viktigt att notera att en riktig jordrevision (eller bara *rannsakning*, som man ibland kallade det) för det mesta förutsatte att det tillsattes en kunglig kommission. Utan fullmakt från kungen kunde man inte genomföra en omfattande revision eftersom de lokala myndigheterna inte hade tillstånd till det.

---

5. Några undantag finns dock beträffande det av esterna bebodda området: jfr Arvi Korhonen, 'Michel Jordan', *Ajalooline Ajakiri* (Tartu 1935), s. 97–118; Arvi Korhonen, 'Rootsi revisjon Baltimail 1601. aastal', *Ajalooline Ajakiri* (Tartu 1926), s. 1–22; Aadu Must, *Eestlaste perekonnaajaloo allikad* (Tartu 2000), s. 229–232. Beträffande det lettiska området finns det fler grundliga undersökningar: Arveds Švābe, *Die älteste schwedische Landrevision Livlands (1601)*, Latvijas Universitātes Raksti. Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes serija II. 3. Latvijas Universitāte (Riga 1933); Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*; Edgars Dunsdorfs, *Actus Revisionis Livoniae 1638. Pars Latviae. Fasc. I. Fontes Historiae Latviae. Volumen IV. Editio Institute Historiae Latviae* (Riga 1938); Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*.

I denna studie jämförs de viktigaste revisionerna källkritiskt, och jag undersöker dessutom hur de genomfördes och vilka resultat de ledde till. Utöver den löpande skattläggningen gjorde den svenska kronan i början av sin maktperiod i Estland och Livland flera stora översikter, revisioner, över jordegendomarna. Detta material har bevarats och omfattar åren 1586–1590 i Estland och 1600–1601 i Estland och Livland samt dessutom åren 1624–1627 och 1638 i Livland. Utöver dessa stora jordrevisioner genomförde man också flera smärre revisioner med mindre räckvidd, som blev på hälft eller vilkas resultat har bevarats endast till en del (1617–1619 och 1630 års revisioner). Revisionernas grundmaterial sändes till den kungliga kammaren i Stockholm (från år 1634 till Kammarkollegiet) och blev kvar där. Med tiden förlorade materialet sitt praktiska värde. Jordrevisionshandlingarna överlämnades inte till Ryssland efter Nystadsfreden 1721 – till skillnad från det baltiska kartmaterialet – utan de förvaras fortfarande i svenska Riksarkivet.

Överföringen av den svenska kamerala administrationen till Estland

När Estland kom under svenskt välde befäste Erik XIV:s sändebud i Reval (Tallinn) den 6 juni 1561 i överläggningar med ridderskapet landets privilegier, vilka kungen å sin sida bekräftade genom en försäkran daterad i Norrköping den 2 augusti 1561. I dessa texter sades det rent ut att frälsets ställning i de nya besittningarna skulle vara en annan och mera betydande än i moderlandet Sverige. Dess rättigheter, privilegier, friheter samt sedan gammalt gällande seder skulle förbli oförändrade. Frälset skulle inte betala någon skatt, och kronans skattefogdar och andra tjänstemän skulle inte ha något annat ärende till adelsgodsen än de då och då förekommande granskningarna av herrgårdsägarnas besittningsinstrument och förläningsbrev. Endast de gods som av en eller annan anledning hade hamnat i kronans ägo skulle betala skatt.

Detta var grundregeln för den svenska förvaltningen i Estland. I början försvårades skatteuppbörden av det rådande krigstillståndet. Administrationen täckte ett varierande område, som i början av 1560-talet var växande, men som efter år 1567 åter kraftigt krympte. Den upplösta ordenstaten hade omfattat krono- och kyrkogods, från vilka ingen frälseman uppbar skatterna, och ett stort antal f.d. privatgods blev till följd av kriget herrelösa. Dessa gods väntade på att den nya territorialmakten skulle få tid att förläna dem till nya innehavare. Under mellantiden, innan godsen åter fick nya herrar, uppbar kronan

skatten från dem. Skatteuppbärarna, fogdarna, var av svenskt eller finskt ursprung och författade sina redovisningar på svenska.

På den estniska landsbygden rådde det sedan gammalt ett system som innebar att bondbyarna och de utanför byarna stående ströhemmanen var organiserade i vackor, ett slags rotar för uppbärande av skatt. Det var typiskt för den svenska förvaltningen att man genast efter övertagandet satte igång med skatteuppbörden. Också i Harrien (Harjumaa), Wierland (Virumaa) och Jerwen (Järvamaa) började man uppbära skatt genast efter privilegiebekräftelsen 1561.⁶ Skatteuppbärarna producerade under de första åren av svenskt innehav av norra Estland ett tämligen omfattande räkenskaps- och vackeboksmaterial, som i huvudsak ingår i ett bestånd vid namn *Baltiska fogderäkenskaper* i Riksarkivet i Stockholm.⁷

Förteckningarna över statens nya inkomster från kronogodsens, de s.k. vackeböckerna, liknade de svenska och finska fogderäkenskaperna. De inbands ofta på samma sätt i medeltida pergamentsblad som man hade skaffat sig från kyrkor och kloster. Vackeböckerna var jordeböcker, och sådana fanns också över de privata förläningarna, som inte gav inkomster till kronan. En typisk vackebok hade ett kombinerat innehåll – den upptog flera skatter – som t.ex. tiondet (vanligen spannmål, inte att förväxla med det svenska tiondet) och den fasta skatten (vanligen fetalier). Längden räknade upp bönderna gård för gård och innehöll intressanta uppgifter av olika slag, bl.a. notiser om landsbygdsbefolkningens nationalitet, byarnas uppsyningsmän, nybyggare (s.k. enföttlingar) och torpare (*vabadik*, *saunik*). Det som skilde dessa uppgifter från det svensk-finska materialet var böndernas dagsverksskyldighet, som egentligen utgjorde deras allra tyngsta börda. Det rikaste vackeboksmaterialet som har bevarats gäller Dagö (Hiiumaa), omgivningarna kring Reval och mellersta Jerwen. De övriga områdena framstår som mer diffusa i det stora materialet i svenska Kammararkivet, vilket uttryckligen beror på att man inte hade fortlöpande kontroll över dem.⁸

6. Enn Tarvel, 'Orduaeg. 1227–1581', *Järvamaa I. Loodus, aeg, inimene* (Tallinn 2007), s. 331.

7. Se *Riksarkivets beståndsöversikt. Del 4. Kammararkivet*, Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 8. Utgiven av Christer Danielson m.fl. (Stockholm 1995), s. 114–118.

8. Kari Tarkiainen, 'De baltiska vackeböckerna från 1500-talet som befolknings- och agrarhistoriska källor', *Arkiv hemma och ute. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven* (Stockholm 1995), s. 76–86.

Man kan fråga sig hur de svenska kungarnas förläningspolitik såg ut i Estland under tiden 1561–1600. I början av den svenska tiden tillhörde en betydande del av den odlade jorden kronan, men denna andel krympte i rask takt till följd av Erik XIV:s och Johan III:s avsöndring (abalienation) av gods till privatpersoner. Under den här perioden skedde en överföring i storleksordningen 1 000 plogland till svenska och finska frälsemän. I början av 1590-talet indrogs emellertid en stor del av dessa förlänningar till följd av Johan III:s brytning med adeln, men förlänningarna fortsatte därefter i ökad omfattning.⁹

Den svenska kameralförvaltningen försökte också från första början få ett grepp om landets totala tillgångar. Det framgår av en i Estniska Historiska Arkivet förvarad kombinerad räkenskaps- och jordebok, som täcker hela landet under perioden 1564–1565.¹⁰ Detta källmaterial, mer exakt kallat *Räntan och mantalet utav alla Kungl. Maj:t till Sverige, vår allernådigste herres slott och gårdar uti Livland* har inte uppkommit genom någon revision, utan är snarare en skrivbordsprodukt, ett sammandrag av av flera beskattningslängder och vackeböcker.¹¹ Orsaken till dess tillkomst var behovet av att få en överblick över hur mycket inkomster de tidigare ordens-, biskops-, kloster- och reducerade adelsgodsen samt byarna kunde ge kronan. Uppgifterna i det här källmaterialet är mer översiktliga och ungefärliga jämfört med de normala vackeböckerna. Dokumentet täcker inte bara en enstaka krets, utan griper över ett större område. En av förtjänsterna hos denna källa är att den tydligt visar hur olika stora pålagorna var på olika håll när det gällde allmogens bördor. Krigstillståndet gjorde att kronan inte brydde sig om att göra större ingrepp i skattesystemet, trots att det var mycket ojämnt, eftersom detta lätt kunde leda till kaos och till att inkomsterna minskade eller helt och hållet upphörde.

Den svenska förvaltningen i Estland gör till att börja med ett ganska brokigt intryck. Högst upp i systemet fanns ståthållaren i Reval, som utan undantag hörde till eliten i riket. Släkterna Fleming, Horn, Banér, Oxenstierna, Boije, Leijonhufvud m.fl. hade sina representanter på denna post, men i regel bara en kort tid. Varje gång man bytte ståthål-

---

9. Aleksander Loit, *Kampen om feodalräntan. Reduktionen och domänpolitiken i Estland 1655–1710* I, *Studia Historica Upsaliensia* 71 (Uppsala 1975), s. 51.

10. Volym 930, förteckning 2, fond 1, Estniska Historiska Arkivet (EAA), Tartu.

11. Herbert Ligi, *Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558–1561)* (Tallinn 1961), s. 14–15, not 27.

lare skrevs en ny instruktion, som visar vilka uppgifter vederbörande hade. Under de i snabb takt passerande ståthållarna fanns en talrik tjänstemannakår – underståthållare, en rad slottsskrivare eller sekreterare, kamrerare, fogdar, tullskrivare, proviantskrivare, vaktmästare och tjänstemän med en lägre militär ställning befolkade slottets utrymmen. Särskilt fogdarna var en stor och rörlig skara, tiotals svenska eller finska skatteuppbärare, som pendlade mellan sina fögderier på landet och Reval. Också det tyska inslaget i förvaltningen var betydande, men det var mer påtagligt på de lägre posterna.¹²

Den första svenska revisionen 1586–1590

De svenska jordrevisionernas historia börjar sent i Estland och Livland. Först 1586 tillsatte Johan III en kunglig granskningskommission för godsförvaltningen i Estland. En dylik kunglig kommission hade fullmakt att besluta direkt i olika ärenden, i kungens eget namn, och sålunda förbigå de lokala tjänstemännen. Medlemmar i kommissionen blev de högadliga Klaes Åkesson Tott, Klaes Bielke, Kristian Gabrielsson Oxenstierna, Ture Bielke och Karl Henriksson Horn. Till sekreterare utsågs den lågadlige Henrik Mattsson Huggut, som hade erfarenhet av kamerala ting och kom från Nyland. Denna grupp hade också ett annat uppdrag, nämligen att i Pliusa förhandla om ett fortsatt stillestånd med Ryssland.

Kommissarierna gick igenom hela agrarkomplexet genom att verkställa en revision, den första i en lång rad av svenska granskningar av adelns rättigheter och kronans inkomster i landet. Den kungliga kommissionen påbörjade sitt arbete den 25 januari 1586 i Jewe (Jöhvi) i Wierland. Målet var emellertid att granska förhållandena i hela Estland. Eftersom uppdraget var komplicerat drog arbetet ut på tiden. En av anledningarna till att man fick vänta så länge på resultatet var att kungen några år senare, 1589, ställde en extrafråga, och först efter den 12 augusti 1590 blev det möjligt att slutföra granskningen. Därefter slog Johan III i en serie resolutioner fast de olika adelsgodsens ägoförhållanden.

---

12. Werner von Schulmann, *Die zivile Staatsbeamtschaft in Estland zur schwedischen Zeit (1561–1710)*, Abhandlungen des Instituts für Heimatforschung an der Livländischen Gemeinnützigen und Ökonomischen Sozietät zu Dorpat 6 (Dorpat & Posen 1939), s. 10–16, 29–49, 61–62, 71–140, 154–155, 158–159.

Kommissionens arbete hade väckt mycket stor oro bland de adliga godsägarna. Arbetet innehöll nämligen ett politiskt moment, en kontroll av hur lojalt frälset hade varit mot Sverige under kriget. De som öppet tagit parti för Polen eller Ryssland förlorade sina gods, men också de som stått neutrala i kraftmätningen betraktades som illojala. Denna grupp var stor och i den ingick också änkor och barn till redan avlidna frälsemän. För att undvika en total ruin erbjöd sig adelsmän i denna situation att frivilligt avstå en fjärdedel av sina gods till den svenska kronan, bara de fick behålla resten av sina domäner. Efter ett visst övervägande beslutade Johan III dock ädelmodigt att alla som inte deltagit i kriget mot riket skulle få behålla sina herrgårdar. Den estländska adeln lyckades därmed undvika en första "fjärdepartsreduktion".¹³

Revisionens originalhandlingar har inte bevarats. Paul von Ungern-Sternberg har ändå rekonstruerat revisionsprotokollen utgående från material i svenska Riksarkivet.¹⁴ Dessutom har han använt material från en senare period (1595–1600) och publicerat sina resultat år 1915.¹⁵ På basis av detta registreringsarbete är det möjligt att fastslå hur många förlänade gods som fanns i de olika kretsarna.

Detta register är en viktig källa till Estlands agrar- och bosättningshistoria, eftersom det möjliggör en första överblick över hertigdömet Estland som en helhet: registret omfattade såväl Harrien, Jerwen, Wiek (Läänemaa) som Wierland. Det illustrerar emellertid inte enbart förhållandena i de olika landsdelarna kring 1590, utan är delvis tillbakablickande och går tillbaka till år 1561, då Estland kom under svenskt välde.

Revisionen gällde i hög grad en kontroll av den formella grunden för jordinnehavet. Man gjorde skillnad mellan kronogods och privata herrgårdar. De sistnämnda delades upp i två kategorier: ärvda gods,

---

13. Werner Tawaststjerna, *Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota I. Vuosien 1570 ja 1590 välinen aika*, Historiallisia Tutkimuksia I (Helsinki 1918–1920), s. 703–704.

14. Handlingarna efter den första svenska jordrevisionen – revisionsprotokoll från år 1586, förläningsbrev och jordregister 1583–1599 samt revisionsjordeböcker från 1599 (sammanlagt 8 band) förvaras i svenska Riksarkivet (SRA) i Stockholm i beståndet Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar, vol. 1–8, jfr *Riksarkivets beståndsöversikt. Del 4. Kammararkivet*, s. 379.

15. Paul Frhr. von Ungern-Sternberg, *Revision vom Jahre 1586 und die Befragung vom Jahre 1589. Ein Beitrag zur Gütergeschichte Estlands*, Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands VIII (Reval 1915).

”*arffegods*” och förlänade gods, ”*förlähte gods*”.¹⁶ Innehavaren eller hans efterkommande skulle förete de dokument som låg till grund för åtnjutanderätten (förläningsbrev, köpebrev o.s.v.). Det register som färdigställdes genom revisionen innehöll uppgifter som byggde just på dessa åtkomsthandlingar. Dessutom uppgav man ägarens härkomst och var noggrann med vilka godsherrens söner var. När det var fråga om ett köpt gods noterade man ofta köpesummans storlek. Dessutom kunde man ta upp herrgårdsinnehavarens trohet mot kungen under kriget och andra meriter samt anteckna omfattningen av dennes rust-tjänstskyldighet.

Genom revisionen fixerades också böndernas skyldigheter gentemot godset. Revisionsförrättarna skrev upp de byar, krogar och kvarnar som tillhörde godsherrn samt hur många plogland hemmanen omfattade. Även ödegårdar och torp noterades. Typiskt var att bönderna och deras ägor presenterades byvis i de jordeböcker som revisionen resulterade i.¹⁷

Denna jordregistrering blev i sina huvuddrag bestående för en längre tid. Det grundarbete som de till nationaliteten svenska kamerala tjänstemännen hade uträttat, utan förebilder, har betecknats som storartat.¹⁸ Det register som kommissionen skapade är sålunda ett grundläggande dokument i Estlands agrar- och bosättningshistoria. Man kan se hur många privata herrgårdar det fanns i de olika ”kretsarna” och hur många ordens- och klostergoods det fanns. Av handlingarna framgår antalet skattepliktiga bondgårdar, men också antalet torp, som de s.k. ”enföttlingarna” odlade. Man kan t.o.m. räkna backstugusittarnas (*vabadikud*) små täppor. Skillnaderna mellan landskapen syns tydligt – Harrien och Wierland, som till 90 procent dominerades av adelsgodsen, skilde sig markant från det kyrkliga Wiek, och ännu mer markant från Jerwen, som med sina f.d. ordensgoods var ett om-

16. Joh. Ax. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen* 1–5, Meddelanden från svenska Riksarkivet, ny följd II, 6:1–4 (Stockholm 1917–1923), s. 556–557.

17. Jfr också Volym 5,6, Östersjöprovinsernas jordrevisionhandlingar, SRA, Stockholm. Herbert Ligi har kallat revisionen för 1591 års revision och daterat den med hjälp av en senare notering i vackeboken för Leals slottslän (volym 32, s. 82, förteckning. 2, fond. 1, EAA, Tartu.). Ligi, *Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul*, s. 20, not 33. Det är emellertid troligt att det ändå är fråga om 1586–1590 års revision, vars verkställande drog ut på tiden ända till 1591.

18. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen* II, s. 558–559.

råde för sig. Där fanns ännu vissa rester av en fri bondeklass.¹⁹ Också skadorna förorsakade av kriget var av denna källa att döma mycket ojämnt fördelade. Härjningarnas tyngdpunkt låg i öster och de relativt orörda godsen fanns i väster.

Hertig Karls jordrevision i Estland och Livland 1600–1601

Det finns vissa uppgifter om att kung Sigismund ämnade låta förrätta en jordrevision i de svenska delarna av Estland, men avstod från detta för att inte irritera den lokala adeln.²⁰ Följande regent, hertig Karl (efter 1604 Karl IX), var uppvuxen i Gustav Vasas anda och hade regerat som en företagarfurste i sitt lilla hertigdöme som omfattade Södermanland, Närke och Värmland. Till hans principer hörde att genomföra ett maximalt skatteuttag och att in i minsta detalj kontinuerligt leda resursexploateringen i de områden som hade kommit i hans hand.²¹ Sålunda skärpte han beskattningen t.ex. i Finland genom vissa extraskatter kring år 1600.²² Hertigen hade gripit in i de estniska agrarförhållandena redan i början av sin regering med en enhetlig beskattningstaxa på kronogodsen, vilken byggde på haketalet. Denna reglering hann inte påverka förhållandena, eftersom de katastrofer som senare skedde ryckte bort grunden för all rationell planering.²³

Också den första svenska revisionen i Estland föreföll otillfredsställande i hertigens ögon, och från Livland, det landskap fursten omkring år 1601 nästan hade erövrat, fanns överhuvudtaget inga uppgifter. Bristen på manskap i armén var skriande, och redan i ridderskapets i Estland privilegier av den 3 september 1600 hade Karl skisserat upp ett slags rotering, som skulle leda till att var femtonde bonde på adelsgodsen skulle uttas till ryttare. Denna typ av skatt, som upprepade gånger kom att indrivnas, kallas för rusttjänsten och var i princip den baltiska

---

19. Om fribönderna i Jerwen se Evald Blumfeldt, 'Über die Freibauern in Jerwen zur Ordens- und Schwedenzeit', *Commentationes Balticae* III:1 (Bonn 1957), s. 3–38.

20. Jakob Koit, 'Om de estländska kamerala kopieböckerna från 1600-talets första hälft i svenska samlingar. Beskrivna i deras godspolitiska sammanhang', *Meddelanden från Svenska Riksarkivet för åren 1978–1979* (Stockholm 1982), s. 106.

21. Lennart Hedberg, *Företagarfursten och framväxten av den starka staten. Hertig Karls resursexploatering i Närke 1581–1602*, *Örebro studies* 11 (Örebro 1995), s. 332–333.

22. Eljas Orrman, *Bebyggelsen i Pargas, S:t Mårtens och Vemo socknar i Egentliga Finland under senmedeltiden och på 1500-talet*, *Historiallisia Tutkimuksia* 131 (Helsingfors 1986), s. 208–209.

23. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen* II, s. 555.

adelns tyngsta avgift. Åtgärden misslyckades eftersom bönderna inte fick bära vapen, och att underhålla en begränsad ryttartrupp som adelsfana blev därför frälsets enda militära börda.

Hertig Karl befallde den 5 december 1600 i ett öppet brev, daterat i Weissenstein (Paide), att en allmän revision skulle äga rum i Estland.²⁴ I befallningen ingick en anklagelse – hertigen påstod, att fastän bönderna betalade sina skatter fullt ut, nådde medlen inte rikskassan. Däremot var det denna gång inte fråga om att granska åtkomsthandlingarna. Man skulle nöja sig med att ta reda på hur många kronogods eller privatgods det fanns i de olika delarna av det område som Sverige besatt. Revisorn skulle resa från slott till slott, från herrgård till herrgård och fråga varje bonde hur mycket han betalade i skatt och vilken taxan för åkern och svedjelandet var. All information skulle skrivas ned i en bok. För att få jämförelsematerial skulle också fogden intervjuas. Och man skulle inte glömma bort de åkrar som för tillfället låg i träda.²⁵ Uppgifterna skulle sedan vidarebefordras till hertigens kammare.

Vem eller vilka som genomförde revisionen har varit ovisst, men vissa indicier pekar mot Johan Mårtensson, en kamrerare i Reval, som även i övrigt granskade fogdarnas räkenskaper. Denne genomförde sin uppgift exceptionellt snabbt, förmodligen i hög grad på basis av äldre material, och var färdig med arbetet i mars 1601.²⁶ Han hade av allt att döma även utsträckt sin granskning till norra Livland, men han hade inte strävat efter att täcka hela landskapet.

Efter ett halvår kompletterade hertig Karl sitt brev med ett annat, daterat den 2 maj 1601, som gällde granskningen av åtkomsthandlingarna. Hertigen utsände då ett patent i sex exemplar till de olika områdena. Enligt detta brev skulle adeln infinna sig på slottet i Reval och ha med sig sina ”Brieffe und Siegell”. Det var början på kontrollen av adelns äganderätt och syftet var att dra in de gods som frälset hade innehaft olagligt och utan tillstånd.²⁷

Hertig Karls åtgärd gällde framför allt Estland. Där fanns i regel tidigare längder att tillgå, bortsett från Narva och Wesenberg (Rakve-

---

24. Korhonen, 'Rootsi revisjon Baltimail', s. 6.

25. Korhonen, 'Rootsi revisjon Baltimail', s. 6–7

26. Korhonen, 'Rootsi revisjon Baltimail', s. 6–7, 21.

27. Koit, 'Om de estländska kamerala kopieböckerna', s. 107.

re), där grundmaterialet var tunnare.²⁸ Det äldre materialet gav information om hur omfattande en viss förläning var och vilka inkomster kronan hade fått från godset. Revisionsförrättaren använde framför allt uppgifter om kronans inkomster från 1599, men tog också hänsyn till de summor som hade inkommit därefter.²⁹

I Livland föregicks revisionen av en erövring av landet. De svenska trupperna hade i mars 1601 avancerat ända till Dünafloden. Landet var stort, och en revision och skattdrägning av det framstod som en brådskande nödvändighet. Livland hade aldrig förr tillhört Sverige och dess styrelsesätt och skatteväsen var helt okända för svenskarna. Man kan anta att den pågående estniska revisionen helt enkelt utvidgades till att gälla även Livland. Förutsättningarna var dock andra där än i Estland. När det i Estland var viktigt att genomföra en rent fiskal åtgärd, att säkerställa och kontrollera skatteuttaget, var det i Livland av stor vikt att få en första överblick över det erövrade landet. Det behövdes allmän information om storleken på förläningsväsendet i landet och om de principer som skulle tillämpas under skattdrägningen. Precis som i Estland utgjorde det äldre kamerala materialet, de tidigare polska revisionerna, grunden för arbetet.

Valet av revisionsförrättare föll på borgmästaren i Fellin (Viljandi) Michel Jordan.³⁰ Han hade fyra biträden, en svenskspråkig och en tyskspråkig sekreterare och två tjänare, som behärskade de lokala språken estniska och lettiska.³¹ Man vet att Jordan påbörjade sitt arbete i mars 1601, ungefär samtidigt som den estniska revisionen hade blivit klar, och satte i gång granskningen i trakten av Fellin den 17 denna månad. Till Pernau (Pärnu) hade Jordan hunnit den 6 april 1601, varefter han styrde kosan söderut och granskade de lettiska områdena norr om Düna. Efter en paus under sommaren ägnade sig revisionsförrättaren åt östra Livland, där trakterna kring Dorpat (Tartu) genomgicks i augusti och Lais (Laiuse) och Oberpahlen (Põltsamaa) därefter. Källorna innehåller detaljerad information om Jordans revisionsresa, och Oleg

---

28. Jfr Th. Schieman, *Der älteste schwedische Kataster Liv- und Estlands. Eine Ergänzung zu den Baltischen Güterchroniken* (Reval 1882).

29. Korhonen, 'Rootsi revisjon Baltimail', s. 19.

30. Korhonen, 'Michel Jordan', s. 97–118. Denne var född i Pommern, flyttade på 1580-talet till Fellin i polska Livland, blev borgmästare för denna stad och övergick till hertig Karls sida i samband med kriget. Jordan blev därefter kamrerare i Räknekammaren.

31. Korhonen, 'Michel Jordan', s. 102.

Roslavlev har t.o.m. ritat en detaljskarp karta över rutten. Kartan förvaras i Estniska Historiska Arkivet i Dorpat.³²

I revisionshandlingarna uppräknas slottslänen, vackorna och byarna. Varje hemman nämns med husbonde och storlek, och det anges ofta om måttenheten är ett tyskt eller polskt plogland. I fråga om byarna finns det sammanfattningar som nämner gårdarnas och ploglandens antal. Kvarnarna, krogarna och vattensamlingarna finns nämnda, och revisorerna har ansträngt sig för att få med varje nybyggare och torpare i beräkningarna. Anmärkningarna är talrika. Sålunda skriver revisionförrättarna om böndernas fattigdom eller rymningar, skatter i form av penningar eller naturprodukter (bl.a. fiskar), men också om att bönderna klagade över att ploglandssiffrorna var felaktiga. I texten finns hänvisningar till äldre kamerala handlingar från den polska tiden. Arbetsledarna (*kubjas*) var befriade från skatt. Varje förteckning avslutas med en uppgift om länsinnehavaren och summerar dennes egendom vad gällde antalet bondehemman och plogland.

Revisionen genomfördes i ett högt uppdrivet tempo. Man hann inte utfråga alla bönder, vilket uppdraget förutsatte. Revisionen byggde säkert på muntligt eller skriftligt i förväg insamlat material, vilket revisorerna bara kontrollerade och kompletterade. Ett problem var också revisorernas låga sociala ställning, vilket gjorde att godsherrarna rätt ofta vägrade att samarbeta med dem.³³ Något konceptmaterial till revisionslängderna har inte bevarats. Originalanteckningarna skrevs troligen på lösa blad, och innehållet kopierades sedan i särskilda böcker, varvid man också gjorde summeringarna och sammanfattningarna. De många misstagen och felen antyder att koncepten troligen var ganska röriga.³⁴

År 1638 upptäckte generalguvernören i Finland, Per Brahe, att Jordan aldrig hade levererat sitt revisionsmaterial till Kammarkollegiet. Han kontaktade då Jordans son, fick tag i längderna och lät göra en avskrift av dem. Det blev en tjock bok med 359 folioblad med påskriften *1601 Åhrs Lifländske Revision*, som förvaras i svenska Riksarkivet. Bandet inleds med en 70 sidor lång tyskspråkig avskrift av 1558 års

---

32. Jfr en karta sammanställd av Oleg Roslavlev, volym 98, förteckning. 1, fond 5392, EAA, Tartu.

33. Korhonen, 'Rootsi revisjon Baltimail', s. 17, 21.

34. Korhonen, 'Rootsi revisjon Baltimail', s. 17.

polska revision i Livland, som hade förrättats av Woyczzech Wnuk.³⁵ Förläningsbreven kopierades åter av den svenske kamreren Nils Jönsson Krämer i en annan omfattande kopiebok.³⁶

En sammanfattande kompilation av 1601 års revision i Estland och Livland utgavs av Th. Schiemann 1882. Denna utgåva har därefter tjänat forskningen som ett slags handbok.³⁷ De uppgifter om revisionens tillkomsthistoria som ingår i publikationen är emellertid helt missvisande och bristfälliga.³⁸

Trots sina brister är 1601 års revision en värdefull källa när det gäller befolkningsförhållandena i Livland före den krigs-, hunger- och epidemiperiod som drabbade landskapet. Revisionen visar att Livland hade repat sig väl efter det rysk-polska krigets fasor, som hade upphört i och med stilleståndet i Jam Zapolski 1582. Överallt träffade man på stora, livaktiga byar.³⁹ Listorna med böndernas namn ger information om ett antal folkliga tilltalsnamn. De främmande namnen, som berättar om immigration, syns tydligt i materialet. Revisionen nämner fribönderna, men också enföttlingarna och backstugusittarna samt mjölnarna. Den ger en bra bild av storleken på godsen, låt vara att jämförelserna med senare material lätt blir missvisande eftersom uppgifterna i 1601 års revision ändå på många ställen är rätt knappa – man har ibland nöjt sig med bara översiktliga siffror.

Senare revisionsförsök i Estland

Före midsommaren 1612 skickades Jordan på nytt från Stockholm till Estland för att revidera godsen och kontrollera förläningsbreven. Denna gång kom befallningen inte från kungen utan från kammarrådet. Jordan arbetade grundligt och åstadkom en ny jordebok över det område

35. Enligt Arvi Korhonsens uppfattning daterar sig denna revision till 1581. A. Sväbe har ansett att den är sammanställd efter år 1590. Hans Kruus har daterat källan till år 1588. Se Hans Kruus, 'Arveds Sväbe. Die älteste schwedische Landrevision Livlands. Latvijas Universitātes Raksti. Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes serija II. 3. Latvijas Universitāte. Riga 1933', *Ajalooline Ajakiri* 1 (Tartu 1934), s. 48. Att Hans Kruus synsätt är riktigt bekräftas av det publicerade källmaterialet: Oleg Roslavlev (Hrsg.), *Polnische Akten I: 1582–1591. Hefte zur Landeskunde Estlands* 5 (München 1970), s. 293.

36. Denna finns i volym 9–11, Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar, SRA, Stockholm. Se också *Riksarkivets beståndsöversikt. Del 4. Kammararkivet*, s. 379.

37. Schiemann, *Der älteste schwedische Kataster Liv- und Estlands*.

38. Korhonen, 'Rootsi revisjon Baltimail', s. 2.

39. Jfr Ülle Liitoja, *Põhja-Tartumaa talud 1582–1858. Teatmik I–IV* (Tallinn 1992).

som under denna tid var i svenska händer. Under sina resor hade han med sig en svensk och en tysk sekreterare samt två tjänare som talade det lokala språken, estniska och lettiska. Kringresandet på landsbygden var behäftat med svårigheter, och expeditionen var tvungen att ha med sig såväl proviant som sänglinne. Detta faktum låter ana att mottagandet på godsen kunde vara fientligt. Till följd av de usla vägarna avled revisorernas hästar. Revisionen slutfördes i räntekammaren på Revals slott, där Jordan själv fick betala för både ved och lyse.⁴⁰ Han åstadkom en kopiebok som förvaras i svenska Riksarkivet.⁴¹ Kung Gustav Adolf ansåg emellertid att Jordans arbete var otillräckligt och gav vidare uppgiften till kamreraren Nils Jönsson Krämer. Man har antagit att det som Jordan hade gjort gällde som ett förarbete för nästa revision.⁴²

Efter freden med Ryssland i Stolbova 1617 hade den svenska statsledningen tid att planera nya revisioner i Estland, då det redan hade gått ganska lång tid sedan 1601 års revision. En ny högadlig kunglig kommission tillsattes den 14 augusti 1619. Ledamöterna var Jacob De la Gardie, Adam Schapfer, Fromhold von Tiesenhausen och Evert Bremen samt sekreterarna Conrad Schliesser och Nils Jönsson.⁴³ Kommissionen erhöll under en och samma dag i Kalmar både fullmakt och instruktion med 14 punkter.⁴⁴ Målet var att genomföra en allmän granskning (*generalrevision*) i Estland. Kungen var orolig över att så många herrgårdar hade hamnat i privata händer, vilket ledde till att riket inte fick tillräckliga inkomster från området för att underhålla garnisonerna under pågående krig. På programmet stod en kontroll av adelns förläningsbrev. De som satt på sina gods utan fullgoda rättigheter skulle utan förbarmande köras iväg. Ett alternativ var att arrendera ut godsen till adelsmän, vilket skulle ha inneburit inkomster till kronan. Inspirationen till denna lösning kom från det nyligen erövrade Ingermanland, där kronan hade arrenderat ut stora landområden till merkantilt aktiva frälsemän, bl.a. till Bogislaus Rosen, Henrik Fleming och Jakob De la Gardie. I Estland stannade revisionen dock vid en granskning av ett stort antal besittningsinstrument och förläningsbrev och kopiering av dem. Det enda resultatet av arbetet verkar ha varit 1620 års jordebok

---

40. Korhonen, 'Michel Jordan', s. 105.

41. Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar, vol. 10, SRA, Stockholm.

42. Koit, 'Om de estländska kamerala kopieböckerna', s. 109–110.

43. Koit, 'Om de estländska kamerala kopieböckerna', s. 113.

44. Riksregistraturet 14.8.1619, SRA, Stockholm.

för Estland. Denna jordebok har senare utgivits i sammandrag, och den kan inte betraktas som något revisionsmaterial eller -protokoll.⁴⁵

Ännu åren 1626–1627 var en ny allmän jordrevision på tal i Estland. En kommission tillsattes för att granska landets tillstånd, särskilt de finansiella och judiciella förhållandena. Medlemmarna i kommissionen var Philip Scheiding, Per Sparre och Henrik Fleming. Revisionen hamnade dock i skuggan av en annan centralistisk åtgärd, en allmän kyrkovisitation. Biskopen i Västerås Johannes Rudbeck genomförde visitationen och hamnade genast på kollisionkurs med Estlands frälse, som hösten 1627 samlades till en lantdag i Reval. Motsättningen var så kraftig att allt tal om en jordrevision föll bort.⁴⁶ Försöket att integrera Estland med Sverige led under åren 1626–1627 skeppsbrott, fastän försöken till centralisering ännu fortsatte några år. Gustav II Adolf hade inte längre något förtroende för sina undersåtar i Estland, och misstron omfattade också Livland, låt vara att riket hade valt en annan väg där än i den norra provinsen. Kungens död 1632 innebar dock att försöken att integrera de baltiska områdena med Sverige för en tid upphörde.⁴⁷

Revisionsförsöket i Livland 1617–1619

Under året 1617 hade Sverige snabbt erövrat en stor polsk administrativ enhet, en s.k. krets (*Kreis*, på polska *palatinat*) i norra Livland, trakterna vid Rigabukten med Pernau som centrum, samt ett mindre område söder därom, slottslänet Salis (Salatsi).⁴⁸ De mindre områdena som ingick i de stora kretsarna kallades nämligen slottslän eller fögderier (på polska *starostier*). Den nya revisionen var knuten till Gustav II Adolfs nya erövringar och pågick med vissa mellanrum fram till 1619. Den skilde sig tydligt från 1601 års revision. När man omkring

---

45. Jfr Almquist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige III*, s. 250–279; Koit, 'Om de estländska kamerala kopieböckerna', s. 117.

46. Martin Aschanaeus kopiebok, volym 621, *Livonica II*, SRA, Stockholm. Se allmänt också Tarkiainen & Tarkiainen, *Provinsen bortom havet*, s. 91–95.

47. Jfr Ragnar Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland 1617–1634* (Uppsala 1933), s. 194–197; Aleksander Loit, 'Reformation und Konfessionalisierung in den ländlichen Gebieten der baltischen Lande von ca.1500 bis zum Ende der schwedischen Herrschaft', Matthias Asche, Werner Buchholtz & Anton Schindling (Hrsg.), *Die baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung*, *Katolisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung* 69 (Münster 2009), s. 100–101; Koit, 'Om de estländska kamerala kopieböckerna', s. 119–120.

48. Axel Norberg, *Polen i svensk politik 1617–26*, *Acta universitatis Stockholmiensis* 19 (Stockholm 1974), s. 47–50.

1601 hade tagit de första stegen till att utreda tillståndet i området, var man åren 1617–1619 redan redo att försöka få kontroll över de äganderättsliga frågorna.

Till revisionsförrättare utsågs krigskommissarierna Adam Schrapfer och Nils Stiernsköld. Till sin hjälp fick Schrapfer dessutom en skrivare vid namn Andreas Schwartz. Dessa personer fick en omfattande fullmakt i form av ett memorial (instruktion), som är undertecknat i Stockholm den 18 september 1617.⁴⁹ Handlingarna efter denna revision har inte bevarats – det enda som finns kvar är själva instruktionen.

Denna instruktion var uppdelad i tolv punkter. För det första betonades nödvändigheten av att ordna upp förhållandena i det erövrade området. Revisionen skulle ange hur stor befolkning som var bosatt i området, och såväl adelsmän, borgare som bönder skulle räknas upp. Beträffande frälsemännen skulle deras förlänings- eller köpebrev kontrolleras antingen i original eller som vidimerade avskrifter. Särskilt viktigt var det enligt instruktionen att ta reda på landets ekonomiska bärkraft, något som skulle ske genom att man sammanställde ett fullständigt inventarium över kronogodsens, adelsgodsens samt borgaregendomarnas värde. Det skulle tjäna som underlag när man beslutade om skatternas storlek. Schrapfers biträde Schwartz skulle skriva förteckningar över bönderna genom att intervjua både arbetsledarna (*kubjas*) och allmogen själv. Längderna skulle ge information om böndernas ekonomiska bärkraft. En stor del av revisorernas arbete skulle bestå i att tillsätta pålitliga tjänstemän i trakterna. Man skulle överväga tjänstemännens lämplighet och kräva trohetsed av dem samt ordna upp deras löneförhållanden. Revisorerna skulle också ta hänsyn till frågan om underhållet av armén och försvaret av kretsarna. I instruktionen betonades att särskild uppmärksamhet skulle fästas vid böndernas trygghet, så att de i fred skulle få odla sina åkrar och betala sina pålagor. Schrapfer och Schwartz skulle dessutom göra upp de räkenskapsböcker som behövdes. De skulle under sitt arbete få åtnjuta fritt uppehälle.

Skattläggningen var egentligen kärnpunkten i instruktionen. Kommissarierna skulle räkna upp samtliga gods i Pernau och Salis. De

---

49. Kommissionen till organisering av administrationen i Pernaus och Salis områden 1617, Livonica II:562, SRA, Stockholm. Se också Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland*, s. 30–31; Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*, s. 249–252.

skulle inte enbart lita på jordägarnas utsagor, utan även utfråga folket om hur höga skatterna dittills hade varit.⁵⁰ Frågan om underhållet av militären tillmättes också största vikt. När kommissionen blev tvungen att göra en stor rundresa gavs Schrapfer och Schwartz tillräckliga resurser för resan.

Kommissarierna lyckades emellertid inte utföra sin omfattande uppgift. Polen erövrade snart hela området bortsett från Pernau stad och dess omedelbara omgivning. Där var av allt att döma Schrapfer personligen verksam i början av 1619 genom att avskeda odugliga amtmän och tillsätta nya. Det finns en notering om denna verksamhet i ett senare revisionsprotokoll från 1638, vilket visar att reviderandet verkligen skedde där.⁵¹ Såväl 1601 års revision som revisionen från åren 1617–1619 ägde rum mitt under brinnande krig, och de erövrade områdena blev inte länge kvar under svensk förvaltning. De omständigheter som man hade hunnit notera blev inte bestående.

Revisionen åren 1617–1619 var dock viktig i det hänseendet att dess modell och metoder kom att tillämpas senare. En nymodighet var att det första som man gjorde var att kräva en trohetsed av de nya undersåtarna. Därefter övergick man till att kontrollera äganderätterna. Alla tidigare förläningsbrev och privilegier genomgicks. Under den tid som kontrollen pågick stod alla gods under kronans kontroll. Den feodala patronatsrätten var då upphävd (bl.a. i fråga om behandlingen av bönderna). Man tillsatte nya fogdar för kronan, värderade inkomsterna från godsen och styrde medlen direkt till arméns och garnisonernas uppehälle.⁵²

Gustav II Adolfs revisioner i Livland 1624–1627 och 1627–1629

Det Livland som Sverige slutligen lyckades ta över åren 1621–1625 hade stått under polsk förvaltning i mellan femtio och sjuttio år eller ännu längre.⁵³ De livländska representanterna hade underkastat sig polsk överhet vid riksdagen i Vilna 1561 genom att acceptera ett *pacta subjectionis*, som

---

50. Volym 562, *Livonica II*, SRA, Stockholm.

51. Dunsdorfs, *Actus Revisionis Livoniae*, s. XIV; Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland*, s. 17.

52. Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland*, s. 31.

53. Enn Tarvel, 'Livlands statsrättsliga ställning före uppgången i svenska väldet 1625', Torkel Jansson & Torbjörn Eng (utg.), *Stat – kyrka – samhälle. Den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia 21 (Stockholm 2000), s. 200, 305–329.

gjorde hela den polsk-litauiska statsbildningen, såväl kungen som adelsrepubliken, till herre över landet. År 1582 hade Stefan Bathory förnyat Livlands privilegier men samtidigt gjort Dorpats stift, som hade erövrats från ryssarna, till ett kronland. Formellt gällde där 1598 års *Ordinatio Livoniae*, med ett komplement år 1607, en form av union genom vilken livländarna fick säte i den polska riksdagen och en polsk tjänstehierarki – vojevoder, staroster, kastellaner, domare och notarier – infördes i landet.⁵⁴ Vid tiden för den svenska erövringen saknade landet ett eget ridderskap. Området hade sålunda i motsats till Estland inget egentligt eget inre styre, som Polen på sin tid hade upphävt, utan var uppdelat i tre storområden, kretsar eller på polska *palatinat* (Wenden, Dorpat, Pernau) och dessa i sin tur i ett antal slottslän eller fögderier, på polska kallade *starostier*.⁵⁵

Strävan efter att åstadkomma en jordrevision i landet väcktes strax efter erövringen av Riga den 15 september 1621. Noteras bör att man till guvernör över staden Riga och dess omgivning utnämnde Jesper Mattsson Kruus, som hade varit riksskattmästare i Stockholm. Redan utnämningen av denna kameralist till spetsen för den svenska förvaltningen visar hur viktig ekonomin var i det svenska handlandet. De äganderättsliga förhållandena var ytterst oklara i hela området. En stor del av godsägarna hade utplånats av kriget eller flytt ur landet. Beslutanderätten i förläningsfrågor låg hos kungen, och Gustav II Adolfs målsättning var att ta hand om de stora kronogodsens som Polen hade skapat och antingen behålla dem som kronogods eller förläna dem till den ledande svenska aristokratin.⁵⁶ För att utreda dessa frågor skapade man ett rättsligt organ i Riga, en s.k. kommissionsrätt.

För att genomföra en jordrevision i Livland utnämnde man en kommission, vars ledamöter blev Adam Schrapfer, Henrik Rehbin-der, Engelbrekt von Tisenhusen och Magnus Nieroth. Instruktionen

---

54. Jansson & Eng (utg.), *Stat – kyrka – samhälle*, s. 305–329.

55. I kapitulationsavtalet för Dorpat 1625 bestämdes det (9:e punkten), att alla polska dokument som fanns på slottet skulle överlämnas till Sverige. Jacob De la Gardies brev av den 16 augusti 1625, Gustav II Adolfs polska krig i Livland 1619–1629, Krigshistoriska handlingar IX:2, Militaria 1290, SRA, Stockholm. Dessutom finns det i SRA en omfattande revision från den polska tiden. Se Volym 47, 48, Livonica II, SRA, Stockholm.

56. Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland*, s. 37–45.

är daterad den 16 juli 1622.⁵⁷ Dess riktlinjer följde 1617–1619 års revision. De var egentligen ännu mer detaljerade, eftersom kommissarerna utöver bönderna också skulle bokföra alla enföttlningar (torpare), deras barn och drängar, men också boskapens storlek samt alla pålagor. Man skulle dessutom skriva upp hur länge varje bonde hade bott på sitt ställe, och sålunda göra skillnad mellan godsets arvbönder (*Erbbauer*) och nyinflyttade bönder. Man skulle fästa uppmärksamhet vid ödegårdarna samt försöka att ta reda på vems hemman det egentligen rörde sig om. Metoden var att intervjua arbetsledarna (*kubjas*) och även fråga dem om kvarnar, krogar och fiskerättigheter samt om de kyrkliga patronatsrättigheterna. En nymodighet var att bönderna också skulle informeras om att en ny skatt, statien, skulle åläggas dem.⁵⁸ Den betalades till kronan genom herrgården.

Förberedelserna för denna jordrevision tog året 1623 i anspråk. Dess protokoll täcker åren 1624–1625. Rundresan började den 9 mars 1624 i Pernau, och man kan se att Adam Schrapfer som hade avlidit saknas bland kommissarierna och har ersatts av Heinrich von Ungern. Som sekreterare fungerade Johannes Elert. I Karks (Karksi) slottslän genomfördes revisionen den 9 september 1624 och i Oberpahlens slottslän den 10 december 1624.⁵⁹ Därefter följde Fellin, Helms (Helme) och Tarvast (Tarvastu).⁶⁰ Kommissarierna Heinrich von Ungern, Hinrich Rehbinder, Engelbrecht von Tiesenhausen och Magnus Nyroth samt sekreteraren Johannes Elert granskade ännu den 17 december 1624 Lais slottslän. Punkten för hela operationen i Pernau-området och Lais sattes den 5 mars 1625, då samtliga kommissarier undertecknade protokollen.

1624 års revision genomfördes på ett grundligare sätt än de föregående, och den bevarade informationen är fylligare. I fråga om de förlänade godsens lämnade man uppgifter om innehavarna och gav översikter över godsets byggnader, boskapsstockar och åkrarnas storlek. Bönderna bokfördes antingen enligt vackorna eller adelsgodsen. Storleken på deras hemman återgavs i plogland (för det mesta polska eller tyska plogland). I revisionsprototollet står det att ett polskt plog-

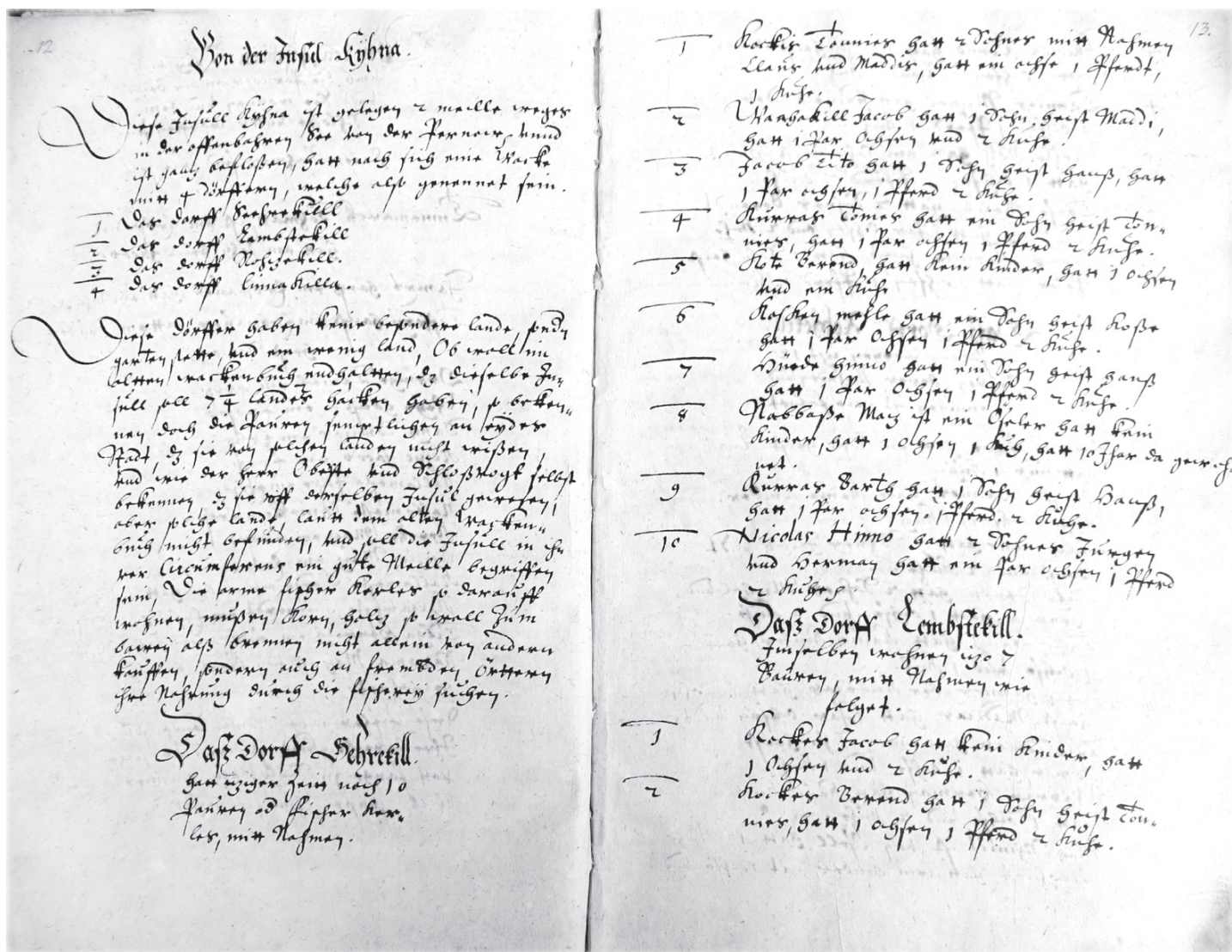
---

57. Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*, s. 252–254.

58. Dunsdorfs, *Actus Revisionis Livoniae*, s. XIV–XV.

59. Karta över revisionen, ritad av Oleg Roslavlev, volym 99, förteckning 1, fond 5392. EAA, Tartu.

60. Jfr Heinrich Laakmann, *Das 'Revisionsbuch wegen dess Hauses Pernow' Anno 1624* (Pernau 1914).

Blad ur 1624 års revision, Pernau krets, ön Kynö (Kihnu) samt andra områden. (Volym 15, Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar, Riksarkivet, Stockholm.)

land var lika stort som fyra tyska plogland tillsammans.⁶¹ För första gången har man skrivit upp hur många hemman och plogland en hel by omfattade. Ofta nämnde man också hur många hemman och plogland byn tidigare hade haft, och ordet "tidigare" betydde vanligen tiden före det livländska kriget, som ju hade pågått 1561–1562.⁶² Hemmanen uppräknades med omnämnande av husbondens namn och därutöver noterades bondens härstamning, hans familj, djuren (hästarna och korna), skatternas storlek och bondens förmåga att klara av

61. Om ploglanden se närmare Enn Tarvel, *Adramaa. Eesti talurahva maakasutuse ja maksutuse alused 13.–19. sajandil* (Tallinn 1972); Enn Tarvel, *Adratalupoegade olukorrast Lõuna-Eestis XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi algul* (Tallinn 1964), s. 12–13.

62. Ligi, *Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul*, s. 21.

sina pålagor. Beträffande adelsgodset angavs dess storlek i plogland och rusttjänstplikt.⁶³ Fribönderna, nybyggarna och backstugusittarna var befriade från statien.

Genomförandet av revisionen koordinerades med erövringen av landet. År 1625 lyckades Sverige besätta också delar av östra Livland, d.v.s. staden Dorpat med omgivningar. Detta område, under medeltiden kallat Dorpats stift, kallades nu Dorpats krets eller palatinat. Där genomfördes en revision åren 1627–1629. Kommissionen bestod av Roetger von Tiesenhausen (Thisenhaussen), Hinrich von Rosen och Fridericus Regnis. Hinrich von Rosen avled under arbetets gång.⁶⁴ Revisionen ägde rum i oktober 1627 i de herrgårdar som låg söder om Embach (Emajõgi). Norra Dorpatland började revideras den 8 december 1627, varefter den sydöstra delen stod i tur. Dorpats omedelbara omgivningar granskades den 5 januari 1628. Därefter stod de lettiska delarna av norra Livland i tur.⁶⁵

Revisionen i Dorpatland var ännu grundligare än i Pernaudelen av Livland och i Lais. Man hade ett omfattande polskt kameralt material att tillgå, såväl jordeböcker som äldre revisioner. I motsats till för Pernaulandet framställdes revisionen huvudsakligen i tabellform. Tabellerna hade kolumner för husbonden och hans söner, döttrar och drängar. Husdjuren spelade en viktig roll i den agrara ekonomin, och därför skrev man upp inte bara hästarna och korna, utan också oxarna, fåren och svinen. Kolumnerna för gårdarnas sådd och skörd var noggrant ifyllda. Sättet att insamla uppgifterna låg helt i linje med strävandena på riksplanet, eftersom en ny form av skatt, de s.k. boskapspenningarna, under denna tid blev aktuell i Sverige och Finland och innebar att man registrerade boskapen och utsädet.⁶⁶

Om man jämför den här revisionen med 1601 års revision är det tydligt att Livland hade drabbats av en demografisk katastrof. Pesten och hungernöden 1601–1602 hade drabbat Estland och Livland, fastlandet såväl som öarna, och utplånat en stor del av befolkningen. Krigsförlusterna var ojämna: på vissa platser var de lindriga, men på de flesta ställen mycket kännbara. Enligt revisionerna 1624–1627 be-

---

63. Dunsdorfs, *Actus Revisionis Livoniae*, s. XV.

64. Das Dorpater Land 1624/27, s. 166.

65. Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*, s. 279.

66. Se *Riksarkivets beståndsöversikt. Del 4. Kammararkivet*, s. 72–76.

stod den totala bosättningen i de estniska delarna av Livland av 2 780 bondehemman och därutöver 369 torp eller backstugor. Siffran är så låg att den har väckt tvivel bland forskarna.⁶⁷ Om beräkningarna stämmer, skulle det betyda att jämfört med 1601 års siffror stod omkring 75 procent av hemmanen öde.⁶⁸ Särskilt tomma var de centrala delarna av landet, men också omgivningarna kring Fellin och Dorpat hade lidit stor skada.

Vid ödeläggelsen fanns det avsevärda skillnader mellan de stora byarna och de enstaka gårdarna, som låg utanför bebyggelsen. De hemman som var mer avlägset belägna bakom skogar och myrar hade i regel klarat sig bättre än den bebyggelse som låg mera centralt. Det samma gällde andra svåråtkomliga platser. På vissa håll, som t.ex. på öarna, hade befolkningmängden t.o.m. ökat under kriget. Så var fallet på den lilla ön Kynö (Kihnu) i Pernaubukten, där antalet hemman hade stigit från 23 till 45 under tiden 1601–1624.⁶⁹

Översikten över det erövrade landets bärkraft var viktig för den skattläggning som ingick i processen. Uppgiften att skattlägga landet sköttes av olika kamerala tjänstemän. De var i arbete redan innan revisionsresultaten hade blivit klara, ja, ibland rentav innan landet hade erövrats. Uppgiften att åstadkomma en komplett förteckning över herrgårdarna i området var komplicerad, vilket framgår av de många breven som ståthållaren i Dorpat Nils Stiernskiöld skrev till Kammarkollegiet. Kollegiet hade nämligen velat få ”en riktig jordebook på hela detta länet, helt fullkomlig, besatta och obesatta hakar, och huru mycket hvar bonde i synnerheet brukar”.⁷⁰ Stiernskiöld lugnade sina uppdragsgivare genom att skriva att området var stort, 70 mil långt och 30 mil brett samt omfattade sju slott och 80 herrgårdar, varför det inte var rimligt att förvänta sig särskilt snabba resultat.

En stor hjälp i detta arbete utgjordes av de insatser som två krigskommissarier, Måns Mårtensson Palm och Erik Andersson Trana, gjorde åren 1624–1627. Deras egentliga uppgift var att sörja för arméns underhåll. Palm arbetade i västra Livland (Pernaus krets), Trana åter

67. Se Heldur Palli, *Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712*, Academia 6 (Tallinn 1996), s. 50.

68. Ülle Liitoja-Tarkiainen, *Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil* (Tartu 2000), s. 64.

69. Liitoja-Tarkiainen, *Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil*, s. 66.

70. Jfr brevet daterat den 12 september 1626, Kammarkollegiets kansli, ankomna brev, Kammarkollegiets arkiv E IIa:16, SRA, Stockholm.

i östra Livland (Dorpatets krets). De fick båda skilda instruktioner, av vilka Tranas uppmanade till en större moderation beträffande den lokala adeln.⁷¹ Om Erik Andersson Tranas verksamhet som krigskommissarie, som var långvarigare än Palms, finns många belägg i form av korrespondens med kungen. I Livland hade kriget utarmat landskapets allmoges närmast totalt och många bönder hade flytt till Ryssland.⁷² Tranas uppfattning om de livländska bönderna var inte nådig – de hade kommit för lätt undan i skattehänseende under den tid då landet hade ägts av den polska kronan, eftersom ”polackerna hade bara druckit och dansat”. Allmogen hade dessutom under denna tid blivit så rädd att den flydde till Ryssland, ”bara man tittade surt på den”.⁷³

Strax efter rannsakingarna löstes godsens ägar- och utnyttjarfrågor. Eftersom de flesta herrgårdarna hade varit kronogods under den polska tiden, hade kungen rätt att förläna dem till sina gunstlingar. Den svenska aristokratin erhöll stora förläningar – så enorma, att de kunde omfatta en hel starost med tusentals bönder. Rikskanslern Axel Oxenstierna fick i augusti 1622 hela Wendens krets som förläning. Övriga svenska stormän som Jakob De la Gardie, Svante Banér, Gustav Horn, Nils Stiernsköld, Måns Mårtensson Palm, Johan Banér, Carl Carlsson Gyllenhielm, Per och Axel Banér, Nils Brahe och Herman Fleming blev rikligt belönade. Tempot i förläningsverksamheten var så hektiskt att omkring år 1630 hade hela kronans jordinnehav i Livland redan delats ut i enorma förläningar till riksfrälset. Avyttringarna följde i regel Norrköpings beslut 1604, vilket betydde att det i dessa områden infördes manlig arvsrätt till jorden.⁷⁴ Genom förläningar belönades de trogna, medan de halsstarriga straffades genom indragning av godsen. De kontrollerade befann sig under tryck och överklagade inte så sällan kommissionernas beslut hos regenten. När kung Gustav II Adolf och drottning Maria Eleonora 1626 vistades i Reval, besöktes drottningen av en skara änkor från gods i Dorpatland, som genom sina hjärtskärande klagomål fick den nådiga drottningen att befästa deras förläningar.⁷⁵

---

71. Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland*, s. 46–51.

72. Arvi Korhonen, *Eerikki Antinpoika* (Borgå 1953), s. 136–169.

73. Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland*, s. 52–53.

74. Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland*, s. 43–44.

75. Korhonen, *Eerikki Antinpoika*, s. 147.

1630 års livländska revision

Efter stilleståndet i Altmark 1629 utnämndes riksrådet Johan Skytte till generalguvernör över Livland och Ingermanland med Kexholms län. Området var väldigt – det sträckte sig från Düna i söder till Pielinen i norr och var dessutom uppdelat i två delar som saknade landförbindelse. Skytte valde Dorpat till sitt residens och satte omedelbart i gång med ett omfattande reformprogram. Han hade fått i uppdrag att öka kronans inkomster och integrera Livland och Ingermanland fullständigt i riket.⁷⁶ Den nye generalguvernören var ett slags tidig fysiokrat, som såg inkomsterna från lantbruket som riksekonomens ryggrad.⁷⁷

Skytte ansåg att de två revisioner som alldeles nyligen hade ägt rum i området var oanvändbara. Förhållandena hade kastats om totalt på en mycket kort tid. När kriget hade upphört hade en snabb kolonisering av de tomma lägenheterna ägt rum. Från när och fjärran hade folk strömmat in i landet och lagt beslag på ödehemmanen. Förläningsinnehavarna hade agerat intensivt i detta syfte, och militära kolonier hade skapats genom att man delat ut jord till hundratals finska knektar. Dessutom hade de tidigare revisionsförrättarna inte klarat av problemen med de olika ploglanden. Det fanns därför ett stort behov av att förenhetliga måttenheterna.

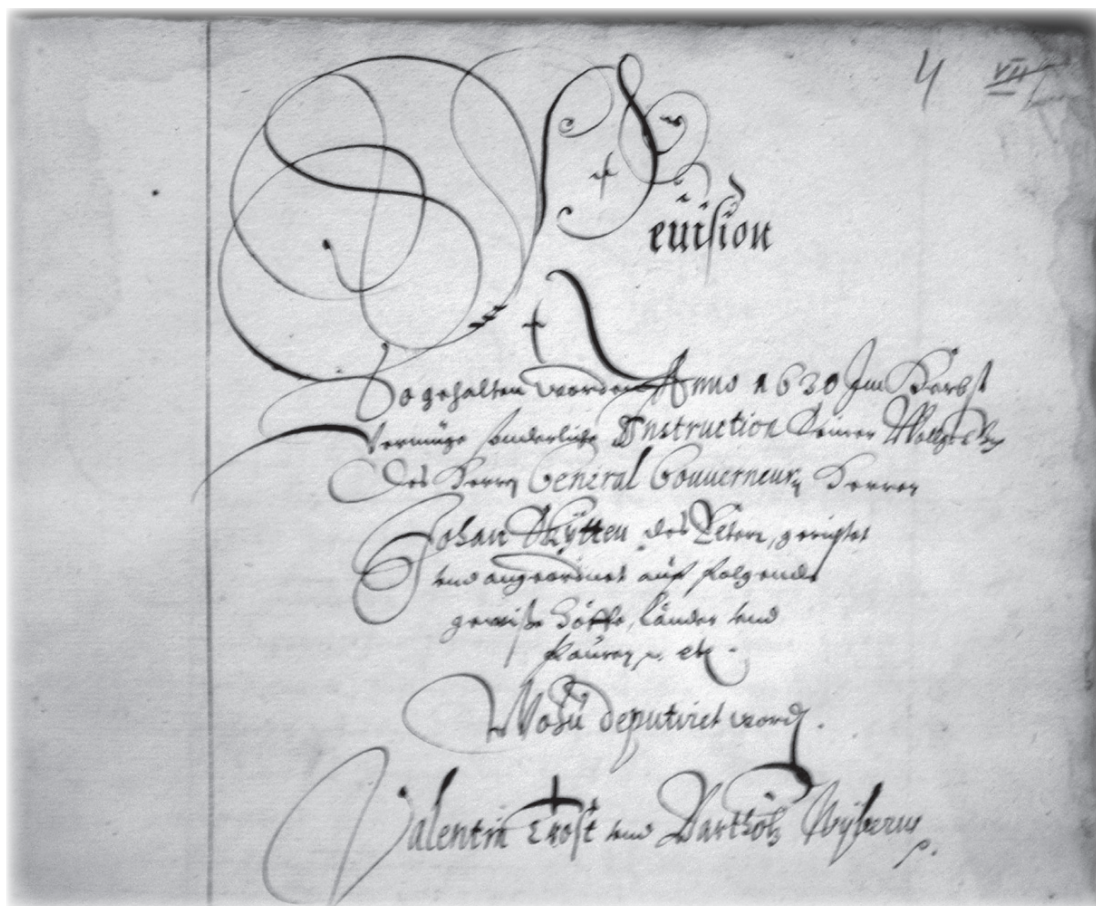
Instruktionen om att genomföra en ny jordrevision gavs den 22 maj 1630 av generalguvernören Johan Skytte.⁷⁸ Denna revision skiljer sig från alla andra genom att den saknade kungens signatur. Uppgiften var att utreda vilka som var de rätta förläningsinnehavarna och hur många plogland som deras gods omfattade. De gamla bönderna skulle tillfrågas om vem som haft till uppgift att sköta underhållet av kyrkorna och vem som innehade patronatsrätten. Beträffande bönderna skulle man ta reda på om det rörde sig om en sedan gammalt på platsen bosatt person (*Erbbauer*) eller en nyinflyttare, och skriva upp hur länge denne hade bebott platsen. Givetvis var det viktigt att notera ploglanden och ta reda på huruvida det var fråga om polska eller tyska plogland. Vad beträffar pålagorna skulle dagsverken till fots och med

---

76. Erland Sellberg, 'Skytte, Johan', *Svenskt Biografiskt Lexikon* 32 (Stockholm 2003–2006), s. 593–508.

77. Jerker Rosén, 'Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid. En författningshistorisk skiss', *Scandia* 17:2 (Lund 1936), s. 267.

78. Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*, s. 254–258.

Titelblad till 1630 års livländska revision. (Volym 6, förteckning 1, fond 7348, LVVA, Riga.)

dragdjur noteras och stadiesumman för åren 1628–1629 uppskrivas. Man skulle fästa uppmärksamhet vid ödelanden och anteckna vems gods de tillhörde. Backstugusittarnas och hantverkarnas täppor och familjer skulle bokföras. Vid utfrågningar skulle man ty sig till böndernas utsagor, men i fråga om pålagornas storlek skulle man inte lita enbart på dem, utan också utfråga arbetsledaren (*kubjas*). Även godset skulle beskrivas, dess byggnader räknas och åkrar, fiskerättigheter och kvarnar behandlas. Kärnpunkten var att försöka få ta reda på hur stora inkomster godsägaren egentligen hade av sin herrgård.

För att genomföra revisionen skapade Skytte flera kommissioner, av vilka två sysslade med förhållandena i den norra, av ester bebodda delen av Livland.⁷⁹ Godhard Welling, Magnus Wolfelt och Nicolaus Langenberg genomförde jordrevisionen den 4 september 1630 i Karks, Fellins, Tarvasts och Helms slottslän.⁸⁰ På hösten samma år genomförde

79. Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*, s. 43, 254–258.

80. Volym 6, förteckning 1, fond 7348, Latvijas Valsts Vēstures Archīvs (LVVA), Riga.

Valentin Trost och Bartholtz Nyberus revisionen i resten av det av ester bebodda Livland.⁸¹ Handlingarna efter dessa kamerala genomgångar liknar i hög grad resultaten av 1624–1628 års revisioner med tabeller och löpande text. 1630 års revision var den första i sitt slag som genomfördes under fredstid och täckte hela Livland. Vad beträffar noggrannheten överträffade denna jordrevision alla tidigare. Tyvärr har bara en del av materialet bevarats. Den sammanfattande jordeboken och förläningsregistret gavs 1922 ut av Johan Axel Almquist.⁸²

Men inte ens resultaten av denna revision tillfredställde Kammarkollegiet. När freden äntligen hade kommit förändrades bilden av bosättningen genom den intensiva inflyttningen.⁸³ Redan ett par år efter att revisionsförrättarna hade undertecknat längderna var det ekonomiska läget ett helt annat. Det största problemet var att man inte hade lyckats uppnå revisionens främsta syfte – att förenhetliga ploglanden.⁸⁴ Dessutom stack många av felen i ögonen på granskarna i Stockholm – särskilt saknade revisionen uppgifter om rusttjänstens omfattning och hur mycket statie man hade lyckats samla in av bönderna. Fastän produktionen hade ökat och godsen hade börjat dra nytta av det, hade man inte höjt statien i motsvarande grad, utan herrgårdarna nöjde sig med de förra, lägre siffrorna för denna statsskatt.⁸⁵

Kammarkollegiet krävde att revisionböckerna skulle vara noggranna och klara. I februari 1635 ville kollegiet att ståthållaren i Riga Anders Eriksson (Hästehufvud) skulle sända originalböckerna till Stockholm. Anders Eriksson svarade den 20 maj att detta var omöjligt, eftersom hela materialet fanns i Dorpat och han endast hade ett sammandrag i Riga. Han försökte visserligen få tillgång till handlingarna, men det visade sig att materialet behövdes i det dagliga arbetet – kammaren i Dorpat kunde inte avvara det. Ståthållaren ansåg vidare att riket bara skulle ha en liten nytta av dokumenten i fråga, eftersom 1630 års revision inte byggde på någon enhetlig modell, utan jordeböckerna och protokollen skilde sig från varandra till den grad att kollegiet inte skulle förstå dem. Uppgifterna om ploglanden byggde på information från

---

81. Volym 28, förteckning 2, fond 7349, LVVA, Riga.

82. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige III*, s. 315–333.

83. Liitoja-Tarkiainen, *Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal*, s. 67.

84. Brev daterat den 26. september 1630. Volym 2, förteckning 1, fond 7400, LVVA, Riga; Tarvel, *Adramaa*, s. 104–106.

85. Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*, s. 280.

bönderna, som använde olika måttenheter. Anders Eriksson skrev att ytterligare en ny revision var av nöden.⁸⁶

Kammarkollegiet var inte tillfreds med svaret, och efter ett förnyat krav sände generalguvernören Bengt Oxenstierna det sammandrag som fanns tillgängligt i Riga till Stockholm. Kammarkollegiet var inte tillfreds med det ofullständiga exemplaret. Därför fick bokhållaren Harald Bengtsson i uppdrag att omarbeta revisionsmaterialet så att de summor som varje slottslän skulle betala i skatt tydligt skulle framgå av texten. Hos Kammarkollegiet fanns nämligen en föreställning om att kronan fick alltför litet skatt från Livland.⁸⁷ Generalguvernören hävdade att det var omöjligt att bearbeta det befintliga materialet och att en ny revision var nödvändig, men Kammarkollegiet stod fast vid sin åsikt. Därför skrev generalguvernören till slut den 14 februari 1636 till drottning Kristinas förmyndarregering att han trots allt planerade att låta genomföra en ny jordrevision året därpå, d.v.s. 1637. Han behövde bara en fullmakt från Stockholm.

Den snabba förändringen av de ekonomiska förutsättningarna gjorde en ny revision nödvändig. Men inte bara det. I konflikten mellan lokalförvaltningen i Livland och Kammarkollegiet syns också en djup oenighet om i vilken riktning utvecklingen skulle styras. Detta framgår av Kammarkollegiets brev den 23 mars 1637, som betonade att modellen för revisionsböckernas utformning borde tas från Sverige. De kamerala handlingarna borde ha samma utseende som de svenska räkenskaperna och vara jämförbara med dem. Även i denna fråga skymtar alltså den stora tvistefrågan mellan riket och provinsen, frågan om förenhetligande eller försvenskning av förhållandena. Generalguvernören Bengt Oxenstierna och ståthållaren Anders Eriksson var inte på denna linje, utan de ansåg att endast en ny revisionsomgång kombinerad med en granskning av frälserättigheterna kunde lösa dilemmat. Den 19 juli 1637 skrev generalguvernören på nytt till förmyndarregeringen och fortsatte att driva på sin linje. Enligt Anders Eriksson borde den nya revisionen kombineras med lantmätning, och han begärde att en kompetent lantmätare skulle sändas över från Sverige.⁸⁸

---

86. Dunsdorfs, *Actus Revisionis Livoniae*, s. XVIII.

87. Dunsdorfs, *Actus Revisionis Livoniae*, s. XVIII–XIX.

88. Dunsdorfs, *Actus Revisionis Livoniae*, s. XIX–XX.

Den livländska jordrevisionen av år 1638

Generalguvernör Bengt Oxenstiernas strävanden bar till slut frukt. Förmyndarregeringen beslutade att en ny allmän jordrevision skulle verkställas såväl i Livland som i Estland och Ingermanland.⁸⁹ I instruktionen från den 10 januari 1638 talas det dock endast om Livland.⁹⁰ I skrivelsen står det att åtgärden grundade sig på de stora bedrägerier i fråga om statien och rusttjänsten som hade avslöjats i generalguvernementet. Ett stort antal bebodda plogland hade hemlighållits för myndigheterna så att deras ägare hade sluppit betala skatt.⁹¹

Den svenska kronan hade givetvis även andra inkomster än de som kom från bonderäntan. Särskilt viktiga var tullarna. Vissa forskare har rentav ansett att den svenska stormaktens utbredning berodde på strävandena att lägga beslag på handelscentra runtom Östersjön i syfte att uppbära tullarna från hamnarna.⁹² Den stormaktstida ekonomivetenskapen, merkantilismen, poängterade betydelsen av tullarna och vissa av rikets aristokrater, bl.a. Axel Oxenstierna, förespråkade ivrigt ett höjande av tullinkomsterna. Rikskanslern ville bl.a. av denna anledning inte integrera provinserna med riket. Han ansåg att de agrara inkomsterna främst borde användas till att underhålla rikets frälse. Oxenstierna skilde sig därigenom från Johan Skytte, som i Gustav Vasas och Karl IX:s anda ville öka kronans inkomster från moderneringen.

Edgars Dunsdorfs har framlagt fyra skäl som talade för nya revisioner i de baltiska provinserna. De var 1) att fastställa exakta mått för ploglandet för att förenkla den fredstida kameralförvaltningen i landet, 2) att öka antalet beskattade plogland för att öka kronans inkomster, 3) att kontrollera förläningsinnehavarnas rättigheter och 4) att skapa klara och entydiga revisionsböcker.⁹³

89. *Liivimaa 1638. aasta maarevisjon*, s. VIII. Om revisionen i Ingermanland se Carl Öhlander, *Bidrag till kännedom om Ingermanlands historia och förvaltning 1617–1645* (Uppsala 1898), s. 58–61. Om utvecklingen i Ingermanland i övrigt se Kasper Kepsu, *Den besvärliga provinsen. Reduktion, skattearrendering och bondeoroligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet*, *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 193 (Helsingfors 2014).

90. Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*, s. 258–259.

91. *Liivimaa 1638. aasta maarevisjon*, s. VIII.

92. Jfr Artur Attman, *Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558–1595* (Lund 1944) och annan forskning inspirerad av den handelsekonomiska förklaringsmodellen. En mångsidigare modern tolkning syns hos Michael Roberts, *The Swedish Imperial Experience 1560–1718* (London 1979).

93. Jfr Tarvel, *Adramaa*, s. 111.

Bengt Oxenstierna inledde sommaren 1638 förberedelserna för en ny, stor revision. Någon heltäckande kommission utnämndes inte, utan arbetet delades upp mellan flera mindre kommissioner. Arbetet slutfördes i generalguvernementets kammare.⁹⁴ Trots att modellen sålunda var decentraliserad byggde den ändå på ett enda kungligt beslut. De olika lokala kommissionernas omfattande fullmakter var daterade i slutet av augusti 1638.⁹⁵ I motsats till tidigare revisioner använde man uteslutande tyskar som revidenter. Varje kommission hade 3–4 medlemmar, hälften av dem jurister och hälften kameralister. En eller två av revisionsförrättarna i varje grupp var av adlig börd. Flera av ledamöterna var själva godsägare. Förrättningarna tog sin början i slutet av sommaren genom generalguvernörens befallning om att samtliga förläningsinnehavare skulle stanna hemma den 23 augusti och dagarna därefter för att ta emot kommissionen och visa upp två bestyrkta kopior av sina förläningsbrev. Dessutom ville generalguvernören att frälsemännen utan dröjsmål och ärligt skulle besvara alla kommissionens frågor.

De olika revisionskommissionerna fick sina instruktioner samtidigt. Instruktionerna innehöll inga råd om hur slutresultatet skulle se ut. Därför blev också gruppernas protokoll och längder väldigt olika varandra. Kommissionerna hade heller inte några koordinerande sammankomster. Detta gör det svårt att använda det stora material som samlades in.⁹⁶ Till skillnad från i tidigare revisioner var definitionen av plogland ändå en och samma.

Generalguvernören hade beslutat att ett tyskt plogland var detsamma som en bondgård, vars bärkraft, såväl tegarnas antal som arbetskraft, var tillräcklig för att uppbära de vanliga bördorna för att varje vecka utföra dagsverken på godset med ett ekipage av dragdjur.⁹⁷ Revisionen sammanställdes på sedvanligt vis genom förhör av de äldre bönderna, som fick svära en ed. Instruktionen för den första kommissionen skrevs den 4 augusti 1638 och belyser åtgärderna tämligen utförligt.⁹⁸

---

94. Detta revisionsmaterial förvaras i Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar vol. 18–28, SRA, Stockholm; *Riksarkivets beståndsöversikt. Del 4. Kammararkivet*, s. 379.

95. *Liivimaa 1638. a. maarevisjon*, s. VIII–XI.

96. *Liivimaa 1638. a. maarevisjon*, s. XI.

97. Tarvel, *Adramaa*, s. 111.

98. Volym 28, s. 148–150, förteckning 2, fond 7349, LVVA, Riga; Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*, s. 259–263.

Huvuduppgiften var enligt denna instruktion att utröna hur många bondgårdar som varje gods omfattade och om hemmanen var bebodda eller låg öde. Ploglandssiffran skulle noteras för varje hemman för sig. Man skulle anteckna hur länge husbonden hade bebott sin gård och hur många söner han hade. Dessutom skulle man räkna upp dragdjuren (såväl hästarna som oxarna). Revisionsförrättarna skulle dessutom meddela arbetsledarna att de fr.o.m. nu var skattepliktiga. Dessutom underströks det i instruktionen att revisionsförrättarna aktivt skulle ta itu med alla missförhållanden som de upptäckte. De skulle inte utan vidare svälja påstådda ploglandssiffror, utan de skulle personligen kontrollera gårdarnas storlek. De skulle försöka förenhetliga ploglanden så, att bondgårdarna i de olika områdena skulle bli jämförbara. Herrgårdsägarna och bönderna borde samsas om sina ägor på så sätt att alla mått kunde uttryckas i tyska plogland. Dessa ploglandssiffror skulle sedan utgöra grunden för skatteplikten, såväl statien som rustjånsten.

Revisionen genomfördes under sensommaren och hösten 1638.⁹⁹ I den västra delen av norra Livland konstituerades tre olika kommissioner. Inom Pernaus krets var kommissionsmedlemmarna Ernest von Mengden, Bartell Kruhss och Caspar Pegau, vilka förrättade sin granskning mellan den 13 september och den 23 oktober 1638. Inom Fellins och Helms slottslän var kommissionärerna Wolmer Schlippenbach, Ewoldt Fietinghoff, Dittmer Meyer och Conradus Betchen. De utförde sitt arbete mellan den 15 september och den 6 oktober samma år. Slutligen bestod kommissionen inom Oberpahlens krets av Magnus v. d. Brincken, Val. Transehe och Salomey Franck, som utförde sitt uppdrag mellan den 29 september och mitten av oktober 1638.

I den östra delen av norra Livland var fyra kommissioner i arbete. Den första av dem bestod av Johann Meerfeldt, Hans Schlottmann och troligen också Gotthard Wilhelm Budberg och var verksam söder om Embach. Kommissionens arbete tog exakt en månad och pågick under september 1638. Under denna tid hade kommissionen granskat 42 herrgårdar med totalt 940 underlydande hemman, men inte besökt dem alla, utan samlat områdets bönder på ett enda ställe och intervjuat dem där.¹⁰⁰ Den andra kommissionen bestod av Carl Stackelberg, Bartholomaeus Wybers och Johannes Adler och granskade ett

---

99. Dunsdorfs, *Vidzemes arklū revīzijas*, s. 282.

100. *Liivimaa 1638. a. maarevisjon*, s. XII.

mindre område kring Neuhausen i september månad 1638.¹⁰¹ Den tredje kommissionen, bestående av Herman Libstorff, Mauritz Gerstorff och Christoff Langenbrecht, tog hand om den av letter bebodda delen av södra Livland, där det endast fanns 69 estniska gårdar. Den fjärde gruppen, Wilhelm Ulrich, Hans Stralborn och Daniel Osterlandt, koncentrerade sig också på området kring Dorpat, särskilt de områden, som låg norr om Embach, fast även vissa delar av den södra sidan besöktes. Arbetet var klart den 10 oktober.¹⁰² Kommissionernas arbetstakt hade varit påfallande hög i jämförelse med de tidigare revisionerna. Det kanske bidrog till att resultatet inte helt uppfyllde förväntningarna.¹⁰³ De slutliga längderna skapades egentligen först i generalguvernementets kammare, som ägnade nästan ett par år åt uppgiften. Först i början av 1640 kunde revisionen presenteras. Den var då till stor del en skrivbordsprodukt.

Den allra svåraste uppgiften, uppskattningen av ploglanden, baserade sig i hög grad på kommissionernas fältarbete.¹⁰⁴ Ploglandet skulle vara en siffra som återgav hemmanets bärkraft, inte bara åkerarealen utan också skördens storlek. Denna kombination innebar ett gemensamt problem för samtliga kommissioner. En flyktig genomgång visar att kommissionärerna alltid var försiktiga när de uppskattade ploglands-siffran, och där övergången från polska till tyska plogland skulle ha betytt en betydande ökning av siffran, lämnade man förenhetligandet ogjort.¹⁰⁵ Ploglandens sammanlagda antal förändrades sedan många gånger i guvernörskammaren, men till slut enades man om 4 249 plogland som totalsiffra för de delar av Livland där det bodde ester. Siffran stod fast ända fram till stora reduktionen.¹⁰⁶

Resultatet av 1638 års revisioner, protokollen, har publicerats.¹⁰⁷ När det gäller de av ester bebodda områdena finns det två källpublikationer, tryckta 1941 (södra delen av Dorpats krets) och 1969 (Pernaus krets samt norra delen av Dorpats krets), den sista utgiven av Oleg Roslavlev. Revisionen omfattade hela Livland och täckte 38 slottslän. Dess-

---

101. *Liivimaa 1638. a. maarevisjon*, s. XIII.

102. *Liivimaa 1638. a. maarevisjon*, s. XIII.

103. *Liivimaa 1638. a. maarevisjon*, s. XIII.

104. Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*, s. 281.

105. Tarvel, *Adramaa*, s. 115.

106. *Liivimaa 1638. a. maarevisjon*, s. XII–XIV.

107. *Liivimaa 1638. a. maarevisjon*, s. 5–308 och *Die Revision Livlands 1638*, s. 7–258.

utom finns det kortare sammandrag av revisionen, s.k. *Kopialbücher* och *Extractbücher*, som förvaras i svenska Riksarkivet.¹⁰⁸ Därutöver är de i samband med revisionen insamlade privilegierna, förläningsbrevet och de andra handlingarna också bevarade. Edgars Dunsdorfs har utgivit de tyskspråkiga instruktionerna och fullmakterna för samtliga jordrevisionskommissioner i Livland under 1600-talets första hälft.¹⁰⁹

Revisionen i Livland 1638 visar också hur de stora polsktida kronogodsen, som omfattade hela starostier, var förlänade. I Dorpats krets hade två tredjedelar av godsen hamnat i den svenska högaristokratins besittning. Magnaterna bodde inte på sina herrgårdar, utan lyfte endast inkomsternas från dem. Högadeln var antingen bosatt i Sverige eller befann sig på de ständiga krigstågen på kontinenten. Endast en tredjedel av godsen hade hamnat i baltadelns besittning.

Dessutom framgår det av revisionerna från år 1638 hur den agrara ekonomin hade blomstrat upp efter fredsslutet. Utöver de gamla bondehemmanen hade det dykt upp hundratals sådana nybyggen där invånarna hade hunnit bo tre år före revisionen. Tre år var den vanliga frihetstiden under vilken en kolonist inte behövde betala skatt. Det är också mycket vanligt att inflyttarens härkomst eller nationalitet nämns i revisionshandlingarna. De gamla storgårdarna skymtar fram i materialet, men deras ploglandssiffror gör ett brokigt intryck. Dessa siffror byggde ju också på andra faktorer än åkerarealen, antalet arbetsföra karlar och kvinnor, dragdjur och boskapsstockens storlek. De välmående bondehemmanen skilde sig ännu vid den här tiden klart från sådana svagare hemman som med nöd och näppe lyckades hanka sig fram. Herrgårdarna, ödetorpen, böndernas namnskick och många andra faktorer syns i handlingarna. 1638 års revisioner erbjuder värdefullt material för förvaltningshistorien, social- och rättshistorien samt för den demografiska historien också därför att någon annan information av detta slag inte finns att tillgå för en period som omfattar ett halvt århundrade. Först efter den stora reduktionen på 1680-talet genomgick svenska myndigheter Livlands agrarkomplex på nytt och skapade nytt material.

Det förefaller också som om Anders Eriksson Hästehufvud hade fått den lantmätare till sitt generalguvernement som han så ivrigt hade frågat efter. Fortifikationslantmätaren Georg von Schwengeln från Riga

---

108. Volym 20–28, Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar, SRA, Stockholm.

109. Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas*, s. 249–263.

fick vid denna tid i uppdrag att rita utförliga kartor över trakterna kring den gamla flodvägen från Pernau till Dorpat.¹¹⁰ Det var första gången som man skapade kartblad med bilder av byar och ensamgårdar med uppgivande av deras ploglandssiffror samt uppgifter om helt öde byar.¹¹¹ Ett samarbete mellan lantmätare och revisionsförrättare förefaller därför troligt, låt vara i en ganska liten skala.

Historikern Otto Liiv har ansett att 1638 års revision också berörde Estland, men att handlingarna om denna granskning är mycket bristfälliga eller saknas.¹¹² Det är med stor sannolikhet inte fallet. Man kan notera en viss tendens hos godsägarna i detta guvernement att sända in uppgifter om sina ägor till guvernementsförvaltningen, men det rörde sig inte om någon regelrätt revision.

Sammanfattning

Erövringen av Estland och Livland var förknippad med vissa bakslag. Varje gång man hade lagt beslag på ett område, var en av de första åtgärderna att registrera godsens och bondehemmanens. Man tog också hand om de tidigare jordeböckerna. På detta sätt sammanställdes redan 1564–1565 en jorde- och räkenskapsbok beträffande Estland. Detsamma skedde i Livland på 1620-talet, där krigskommissarierna Erik Andersson Trana och Måns Mårtensson Palm på grundval av polska räkenskapshandlingar sammanställde en dokumentation av landet och dess agrara resurser.

När förhållandena hade stabiliserat sig började man planera en allmän jordrevision. Revisionerna skedde på kungens befallning, och revisionsförrättarna följde de instruktioner de fått. Den typiska arbetsformen var en kunglig kommission. Kommissioner eller kommittéer var vanliga administrativa organ i Sverige. Kommissionerna brukar delas in i *ranssakande kommissioner* och *dömande kommissioner*. De kommissioner som var verksamma i Estland och Livland tillhörde den första typen av kommissioner. De kunde inte fatta beslut, utan avgö-

---

110. Jfr Enn Küng, 'The plans for making the Pärnu-Viljandi-Tartu waterway navigable in 1630–1680', *Ajalooline Ajakiri* (Tartu 2009), s. 431–432.

111. Kart- och planschssamlingen. Östersjöprovinserna. Livland. Allm. Området väster om Dorpat 1600-talet, SRA, Stockholm.

112. Otto Liiv, 'Edgars Dunsdorfs, Actus Revisionis Livoniae 1638. Pars Latviae. Fasc. I. Fontes Historiae Latviae. Volumen IV. Editio Institute Historiae Latviae (Riga 1938)', *Ajalooline Ajakiri* (Tartu 1939), s. 164–165.

randena överläts till kungamakten, som visserligen vanligen följde kommissionernas rekommendationer.

Det var normalt att kommissionen fick omfattande lokala fullmakter och att kontrollen av åtkomsthandlingarna ingick i uppdraget. Det var inte ovanligt att kommissionen inte fullföljde sin uppgift, så att arbetet delvis blev ogjort eller på annat sätt bristfälligt. Det var också vanligt att kommissionen kunde ha flera sinsemellan helt olika uppgifter. Sålunda gavs jordrevisionsarbetet 1586 till en kommission som redan ägnade sig åt stilleståndsförhandlingarna med Ryssland vid Pliusa åminne. Det kunde också hända att en regent, som redan befann sig i området, själv i någon mån arbetade med reviderandet. Så gjorde t.ex. hertig Karl 1601 genom att koordinera revisionsarbetet i Estland och Livland. En tredje variant, att delegera arbetet till talrika smärre underkommissioner, praktiserades i Livland 1638.

Kommissionsledamöterna rekryterades vanligen inom högadeln i Sverige eller Estland och Livland. Blandkommissioner var vanliga, men de tyska ledamöterna var givetvis den svenska förvaltningens särskilda förtroendemän. 1638 års revision sköttes uteslutande av tyskar, särskilt sådana som hade juridisk utbildning. Eventuella oppositionella krafter hölls utanför grupperna. Kommissionsstyret innebar att den normala byråkratin, som ståthållarna och guvernörerna representerade, förbigicks.¹¹³

Sekreterarna hade naturligtvis en nyckelroll i revisionsarbetet. Deras sakkunskap varierade. Kännedomen om de lokala förhållandena kunde vara bristfällig, och källorna, gods innehavarna och deras bönder kunde ge motstridiga uppgifter. Resultatet byggde därför i hög grad på tidigare ekonomiska dokument samt olika slags biträden, bland vilka arbetsledarna av bondestatus (*kubjas*) var de viktigaste. Den använda förhörsmetoden kallades ibland *inkvisition*. Parallellt med förhören granskades alltid frälsets besittningsinstrument och åtkomsthandlingar, såsom förlänings- och köpebrev, vilket ofta – men inte alltid – var en uppenbart politisk åtgärd. Kontrollen av förlänningar berodde inte i sig på revisionerna, utan var en ständigt pågående process, som

---

113. Kommissionväsendet var viktigt i Sveriges provinspolitik. Beståndet Livonica II i svenska Riksarkivet innehåller material efter sammanlagt 67 kommissioner, som har varit verksamma i Östersjöprovinserna. James Cavallie & Jan Lindroth (utg.), *Riksarkivets beståndsoversikt Del 1. Medeltiden, Kungl. Maj:ts kansli, Utrikesförvaltningen. Band 2* (Stockholm 1996), s. 622–624.

var särskilt intensiv medan revisionerna pågick. De gamla förläningsbreven och besittningsinstrumenten kopierades genom den svenska förvaltningen i ett antal digra kopieböcker. Åtta sådana tjocka band har bevarats från den första svenska tiden i Estland. Dessa böckers tillkomstprocess och kopister är välkända inom forskningen.¹¹⁴

Moderlandet och dess provinser skilde sig i ekonomiskt hänseende från varandra. I riket Sverige framgår pålagorna och förläningarna av årligen förda jordeböcker, som efter länsreformen på 1630-talet ingår i länsräkenskaperna. Jordeböckerna är en ytterst konservativ källkategori som förändrades mycket långsamt, eftersom det ur inkomsternas synpunkt var detsamma vem som betalade skatten, bara den betalades. Därför innehåller jordeböckerna ofta föråldrad information.¹¹⁵ Men jordeböcker fördes ändå i princip varje år. I Estland och Livland ersatte jordrevisionshandlingarna de svenska jordeböckerna, men de gjordes upp med långa mellanrum. Informationen i varje revision skilde sig därför från den närmaste föregångaren. Skillnaden berodde ytterst på att riket inte hade några inkomster av jorden i Östersjöprovinserna (bortsett från några få kronogods, i regel guvernörernas tafelgods), eftersom all jord i princip var förlänad. Endast under den politiska brytningstiden tillhörde de flesta bondehemmanen en kort tid kronan. Riket hade inget intresse av att anteckna frälseräntans storlek per herrgård, eftersom dessa inkomster inte hamnade hos kronan. Det räckte med att myndigheterna då och då kontrollerade att jordegendomen verkligen tillhörde den frälseman som hade rätt till den. Därför genomfördes revisioner endast sällan och med långa mellanrum.

När man studerar fyra av de revisioner som gjordes i Estland och Livland under denna tid, visar det sig att de i viss mån utgör två par. De centrala revisionerna i Estland gjordes 1586–1590 och 1601, i Livland åter 1624–1627 och 1638. Mellan de bägge revisionerna ryms elva eller tolv år. Den första revisionen tog lång tid, medan den senare bara tog en kort tid i anspråk. Den första revisionen gjordes i skuggan av kriget, den senare först när det svenska väldet var mera stabilt. Den första revisionen genomfördes med stora svårigheter, medan den andra gick lättare. De första revisionerna återspeglar kristiden, de senare redan ett tillstånd när godsen var förlänade och det var fred.

---

114. Koit, 'Om de estländska kamerala kopieböckerna', s. 103.

115. *Riksarkivets beståndsöversikt. Del 4. Kammararkivet*, s. 302–305.

Det är sålunda uppenbart att revisionsparen visar på två olika faser i den svenska förvaltningen i Östersjöprovinserna. Mellan dem finns en period av intensivt förlänande. Några senare revisioner behövdes inte före 1688, då situationen hade förändrats totalt genom den stora reduktionen. Dessutom förefaller det som om man åren 1601 och 1627 hade strävat efter att åstadkomma samtidiga revisioner i de bägge guvernementen. Försöken misslyckades, år 1601 genom att krigslyckan vände och 1627 genom att frälset i Estland visade en så uppenbar motvilja. Därför behandlade den svenska kameralförvaltningen de bägge guvernementen som separata enheter. Revisionerna blev först aktuella i Estland, och många årtionden senare också i Livland.

Till slut kan man försöka placera in de svenska jordrevisionerna i Estland och Livland i en riksomfattande kontext. Det svenska samhällets särtecken var från Gustav Vasa en stark och fri bondeklass, vars ränta utgjorde en av riksekonomens grundpelare. Den andra spelaren bestod av inkomster från tullarna samt rikets mineralrikedomar. I Östersjöprovinserna tillämpade man i huvudsak en handelspolitik vars mål var att uppbära tullar från den transithandel som svepte över området mellan väst och öst. Framstående statsmän propagerade för satsningar inom handeln, framför allt rikskanslern Axel Oxenstierna. Projekten är i detta hänseende många. Inkomsterna från jordinnehav koncentrerade sig till några perioder när förläningsväsendet hade kommit i olag och riket kunde uppbära skatt från de många godsens som tillfälligt var i kronans hand. Dessa perioder var mycket korta under 1500-talet och 1600-talets första hälft. Oxenstierna menade vidare att riket och provinserna i 1634 års regeringsforms anda skulle hållas helt isär från varandra, och så förblev det fram till den karolinska absolutismens införande 1680.

Den svenska förvaltningen visade inte något särskilt stort intresse för agrarräntan i Estland och Livland, eftersom den inte kom riket till nytta. Den lämpade sig bäst för att belöna rikets förtjänstfulla tjänare inom aristokratin. En ström av förläningar särskilt under 1600-talets första del gav den svenska högadeln betydande förmögenheter, som strömmade ur provinserna, men även baltadeln fick sin beskärda del. Eftersom kungamakten var ärftlig skulle också adelsmakten över godsens gå i arv, ansåg frälsemännen. Endast ett fåtal av de höga tjänstemännen i Estland och Livland ömmade för kronans agrara inkomster.

LIISA BYCKLING

Finska kriget 1808–1809 i rysk tolkning

*Jakov Grots artiklar och översättningen till ryska av
J. L. Runebergs dikt ”Kulneff”*

När den första delen av *Fänrik Ståls sägner* hade utkommit i december 1848 skrev professorn vid Alexanders-Universitetet i Helsingfors Jakov Grot till sin vän Pjotr Pletnjov, rektor vid universitetet i S:t Petersburg: ”En härlig poesi! ingenting liknande har tidigare förekommit hos någon annan skald, ej ens hos Runeberg själv.”¹ Följande år publicerade Grot i S:t Petersburg en översättning till ryska av Runebergs dikt ”Kulneff”. Johan Wrede har noterat att Jakov Grot ”skyndade sig att översätta dikten till ryska”.² Både i Ryssland och i Finland har det dock fallit i glömska i vilken kontext ”Kulneff” utkom: Grot publicerade tre artiklar om finska kriget i petersburgska tidningar (1849 och 1855), ”Ocherki iz finljandskih pohodov 1808 i 1809 gg.” (Teckningar från finska kriget 1808–1809).

De ryska historiker som behandlade finska kriget föll för lång tid i glömska både i Finland och i Ryssland. Irina Takala vid Petrozavodsksk universitet har konstaterat att händelserna i norr endast var en liten och inte ens särskilt viktig del av Napoleonkrigen, som plågade Europa i ett och ett halvt årtionde.³ I Finland har temat nyligen undersökts av Osmo Jussila, som presenterar de viktigaste ryska undersökningarna

-
1. Grot till Pletnjov 3/15.12.1848, *Utdrag ur J. Grots brevväxling med P. Pletnjov angående finska förhållanden vid medlet av 1800-talet*, II, översättning av Walter Groundstroem, (Helsingfors 1915), s. 322.
  2. Johan Wrede, ’Kulneff – varför en ryss?’, *Jag såg ett folk ... Runeberg, Fänrik Stål och nationen* (Helsingfors 1988), s. 126.
  3. Irina Takala, ’Suomen sota – tuntematon sota. Vuosien 1808–1809 sodan historian kuvaus Neuvostoliitossa ja sen jälkeisellä Venäjällä’, Timo Vihavainen & Andrei N. Saharov (toim.), *Suomi ja Venäjä 1808–1809* (Helsinki 2010), s. 30.

Tsarskoje Selo. Lyceet och kyrkan. S. Gosse utgående från teckning av A. A. Ton 1826.

om finska kriget.⁴ I denna uppsats granskar jag hur Grot gjorde Runebergs diktning känd i Ryssland samtidigt som han studerade de historiska banden mellan Finland och Ryssland. P.g.a. sina studier i finska kriget råkade han i polemik med den petersburgske författaren och krigsveteranen Faddej Bulgarin, som i sina memoarer och skrivelser om Finland uppträdde som Finlandskännare.

Jakov Karlovitj Grot (1812–1893) föddes i S:t Petersburg i en tjänstemannafamilj med tysk bakgrund. Hans farfar, en tysk pastor, flyttade till Ryssland 1760, och hans far undervisade kejsarfamiljens barn i ryska språket. Jakov utgick med bästa möjliga betyg från Rysslands främsta skola, lyceet i Tsarskoje Selo. När han tjänade som ämbetsman vid olika ministerier blev Grot intresserad av att studera engelska och svenska. Hans utomordentliga översättning av Byrons dikt *Mazeppa* publicerades i den litterära tidningen *Sovremennik* (1838). Grot besökte Finland sommaren 1837, och därefter följde längre sommarresor 1838 och 1839, då Grot kurerade sin hälsa i det nya badet i Brunnsparken och besökte Runeberg i Borgå. Våren 1840 flyttade Grot till Helsingfors och deltog i universitetets 200-årsjubileum på sommaren samma år.

4. Osmo Jussila, 'Från ärolöst till ärorikt. 1808–1809 års krig med ryska ögon', Max Engman (red.), *Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808–1809 och dess följder i eftervärldens ögon* (Helsingfors 2009), s. 97–149.

Jakov Grot utsågs 1841 till professor i ryska språket och litteraturen samt Rysslands historia vid Alexanders-Universitetet i Helsingfors, där han kom att arbeta fram till 1852. Han förbättrade på många sätt sitt läroämnes ställning, föreläste om litteratur och historia på svenska och publicerade läroböcker och översättningar.⁵ Han verkade också som skolinspektör. Till hans tjänsteuppgifter hörde även att ordna och komplettera Ryska biblioteket vid universitetet. En annan viktig roll som Grot åtog sig var kulturförmedlaren: i 1800-talets Ryssland var Grot den flitigaste och mest framstående kännaren av skandinavisk och finländsk litteratur, essäist och översättare av svenskspråkig litteratur.⁶

Under sina år i Finland korresponderade Grot aktivt med sin vän rektorn och litteraturforskaren Pjotr Pletnjov. Efter Pusjkins död 1837 redigerade Pletnjov tidningen *Sovremennik*, vilken han bad Grot bistå med utländsk litteratur, särskilt svenskspråkig sådan. De skrev till varandra två gånger i veckan, nästan som om de hade fört dagbok, också med tanke på efterföljande generationer. Efter Grots död publicerade hans son professorn Konstantin Grot brevväxlingen i en tredelad utgåva på nästan 2 500 sidor. Brevväxlingen är en sann skattkista för forskningen, trots att man vid en närmare granskning inser att skribenterna troligen teg om vissa saker av rädsla för brevcensuren.⁷ På svenska har ca en femtedel av brevväxlingen publicerats, främst de delar som berör Finland.⁸ Grots mångsidiga verksam-

-
5. Grot översatte lord Byrons *Mazeppa* och E. Tegnér's *Frithiofs saga* till ryska. Han redigerade festskriften *Calender till minne af Kejsarliga Alexanders-Universitets andra secularfest 1840* (på svenska och ryska, 1842). Den tvådelade *Svenskt-ryskt lexikon*, redigerad av Grot, utkom 1846–1847. Läroböcker: *Rysk Läsebok, innehållande smärre arbeten på prosa och vers, med lexicon* (1848, 2. upplagan 1856); *Literaturnyje opyty Jakova Grota. Kn. 1. Tštenije dlja junošestva. – Theoretisk och praktisk lärobok i Ryska språket. I kursen för begynnare* (2. upplagan 1849. 3. u. 1869); *Handbok i Ryska Rikets historia. 1–2 Häftet* (1850–1851).
  6. D.M. Sjarypkin, *Skandinavskaja literatura v Rossii* (Leningrad 1980). Eino Karhu från Petrozavodsk har studerat Grots kontakter med finländsk litteratur. Eino Karhu, *Finljandskaja literatura v Rossii 1800–1850* (Tallin 1962), s. 113–270. Karhu omtalar Grots artiklar om finska kriget, men begränsar sig till Runeberg-översättningen och nämner inte den egentliga krigshistoriska delen.
  7. Eino Karhu har i Rysslands Vetenskapsakademis arkiv studerat Grots dagbok, som han förde eftersom han inte i sina brev ville framföra politiska åsikter. Karhu, *Finljandskaja literatura v Rossii 1800–1850*, s. 253–254.
  8. *Perepiska J. K. Grota i P. A. Pletnjova. I–III*, red. K. K. Grot (Sankt-Peterburg 1896). Jag refererar i fortsättningen till detta verk som *Perepiska 1, 2, 3; Utdrag ur J. Grots brevväx-*

het inom ryska litteraturen och historien utelämnades från det svenska urvalet, som därför inte ger en faktisk bild av hans verksamhet som kulturförmedlare mellan Ryssland och Skandinavien, och inte heller av hans vetenskapliga verksamhet.

I S:t Petersburg påbörjade Grot sitt livsverk vid S:t Petersburgs Kejsersliga Vetenskapsakademi efter att han 1853 återvänt från Finland. Han publicerade undersökningar om Rysslands litteratur, rysk grammatik, rättskrivning och om 1700-talshistoria. Grot fick en akademikertjänst vid Vetenskapsakademin, och 1866 blev han ordförande för dess II avdelning. Han utnämndes till hedersdoktor vid flera universitet och blev hedrad med geheimerådstitel.

Samarbete mellan Runeberg och Grot

På 1840-talet växte intresset för skandinavisk litteratur i Ryssland, där den fortfarande var relativt okänd. På ett för romantiken typiskt sätt riktade sig Grots intresse också mot folkdiktning och mytologi. I finländsk forskning har man framhävt Grots betydelse för Finlands litterära förbindelser med Ryssland, men redan från första början fördelade han sin tid mellan Finlands och Skandinaviens litteratur och historia: hans första artikel var ”Poezija i mifologija skandinavov” (Skandinavernas diktning och mytologi), publicerad i den petersburgska tidskriften *Otetjestvennyje zapiski* (1839). Samtidigt började han skriva en översättning av Esaias Tegnér's *Frithiofs saga*, vilken utkom i Helsingfors 1841.

I sin självbiografi räknar Jakov Grot sina *Kalevala*- och Runebergartiklar och översättningar till sina viktigaste arbeten om Finland.⁹ Vänskapen mellan Grot och Runeberg varade i fjorton år (1838–1852). De träffades årligen i Borgå och ett par gånger på Runebergs sommarviste Kroksnäs och i Helsingfors.¹⁰ Som ett omedelbart resultat av den nyetablerade bekantskapen skickade Runeberg ett infopaket åt Grot, vilket tjänade som underlag för Grots följande

---

ling med P. Pletnjov angående finska förhållanden vid medlet av 1800-talet, översättning av Walter Groundstroem (Helsingfors 1912, 1915). Datering enligt gamla stilen. Referenserna i det följande: *Brev* 1, 2.

9. Jakov Grot, *Avtobiografittjeskije zapiski. Trudy* V (Sankt-Peterburg 1898) s. 28–29.

10. Se min artikel ’Jakov Grot och J. L. Runeberg. Vänskap, översättningar och litterära kontakter mellan Finland och Ryssland 1838–1842’, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 88 (2013), s. 81–116.

artikel.¹¹ Grot publicerade den första presentationen av Lönnrot på ryska och av Finlands folkdiktning ”Om finnarne och deras nationalpoesi” (”O finnach i ich narodnoi poezii”, *Sovremennik* 1840). Artikeln baserar sig i stora drag på Runebergs uppgifter och på den komprimerade svenska översättningen av *Kalevala*. På den tiden behärskade Grot inte ännu finska; han började studera språket först på 1840-talet och uppnådde sedan en så pass god nivå att han vann beröm av Lönnrot. Det bör dock anmärkas att för Grot var Finlands litteratur ett uttryck för landet, folket och dess ande, oberoende av språket (finska eller svenska).

Via Grot öppnades för Runeberg en väg till de ryska läsarnas medvetande. Grot publicerade artikeln ”Bekantskap med Runeberg. Från en resa i Finland 1838” (”Znakomstvo s Runebergom. Iz putesjestvii po Finljandii v 1838 g.”, *Sovremennik* 1839). År 1840 publicerades det i varje nummer av *Sovremennik* material rörande Finland producerat av Grot. Bl.a. publicerade han Runebergs artikel ”Några ord om nejderna, folklynnnet och lefnadssättet i Saarijärvi socken” i översättning med titeln ”O prirode finskogo naroda. Putesjestvije po Finljandii” (Om Finlands folks karaktär. En resa i Finland). Runebergs text motsvarade den av *Sovremennik* favoriserade realismen och inriktningen på sociala problem. I slutet av artikeln publicerades Grots översättning av en dikt från 1838 med namnet ”Vetjer na Rozjdestvo” (”Julqvällen”) (*Sovremennik* 1840). Den episka dikten *Elgskyttarne* publicerade Grot som prosareferat, och vidare publicerade han en artikel om verket 1841. *Nadeschda* publicerade han delvis som en översättning i diktform 1841.

I Runebergs hem i Borgå fann Grot ett intellektuellt stimulerande och lyriskt fruktbart kollektiv. Grot bekantade sig också med Runebergs närmaste krets, bl.a. med bröderna Öhman, som var vänner av rysk litteratur.¹² Av bröderna verkar Johan Edvard Öhman ha stått Grot

11. Sulo Haltsonen, 'Johan Ludvig och Fredrika Runebergs brev till Jakob Grot', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 35 (1960), s. 77–102; Gunnar Castrén, 'Kommentar till breven', *ibid.*, s. 103–108. Runebergs brev till Grot förvaras i S:t Petersburgs Vetenskapsakademis arkiv. Grots 18 brev finns i Runebergs arkiv på Svenska litteratursällskapet i Finland.

12. Johan Edvard Öhman (1809–1856), lektor i historia vid Borgå gymnasium, utgav och redigerade (1838–1845) *Borgå Tidning*. August Mauritz Öhman (1819–1849) var bokhandlare, tidningsman och lärare i ryska vid Borgå gymnasium. Han översatte dikter ur *Kalevala* till ryska, vilka utkom 1847. Alexander Constantin Öhman (1816–1848) var bokförläggare och bokhandlare, som bl.a. utgav Runebergs verk *Hanna* och *Kung*

närmast. Under Johan Öhmans tid som redaktör för *Borgå Tidning* bevakades den ryska litteraturen med ett uppmärksamt öga i tidningen. Han bad också Grot om bidrag till tidningen, vilket resulterade i att Grot anonymt publicerade artiklar om Rysslands litteratur och historia i *Borgå Tidning*.

I sina brev till Pletnjov berättar Grot t.ex. om hur han under sina långa samtal med Runeberg en vårvecka 1841 hann ta upp ämnen som varierade mellan litterära genrer och samhälls- och livsfilosofi. Eftersom den anspråkslöse Grot inte beskrev sin egen andel i dessa diskussioner för Pletnjov, kan man inte annat än spekulera om vad han sade. För Grot var Runeberg en oöverträffligt vis och bildad samtalspartner vars like det inte fanns i Helsingfors, åtminstone inte ännu. På basis av Grots brev kan man dra slutsatsen att hans inställning till den äldre skalden var observerande vördnadsfull. Han berättade att han lärt sig mycket om både diktande och författande av Runeberg.

Grot uppmuntrade Runeberg att ta sig an ryska teman, vilket skedde i *Nadeschda* (1841), vars händelser utspelar sig i 1700-talets Ryssland. Detta var ett uttryck för Grots uppdrag att föra Ryssland och Finland närmare varandra. Det sätt på vilket Grot utvidgade Runebergs kunskaper till att omfatta rysk diktning har granskats ur olika synvinklar. I finländsk forskning har man ansett att Grot spelade en viktig roll som andlig vägvisare och som främjare av Runebergs karriär i Ryssland, alltså inte enbart som någon som gjorde Runeberg bekant med rysk litteratur.

Matti Klinge har skrivit: ”[...] Grot kom att spela en så betydelsefull roll i Runebergs utveckling [...]”¹³ Klinge pekar på de dolda kritiska tankarna i Runebergs diktning: *Nadeschda* och *Elgskyttarne* ”kan ses som politisk-ideella svar på en aktuell ’social beställning’. Men Runeberg kan tänkas alldeles medvetet – med ’sin ovanliga eqvilibristiska förmåga’ – ha byggt in i dem sådant som inte åtminstone direkt svarade mot den officiella ideologin.”¹⁴

Johan Wrede har bedömt Grots inflytande på Runeberg ur ett annat perspektiv:

Fjalar samt översättningar till finska. Johan Öhman prenumererade på *Sovremennik* och publicerade från och med 1843 nyheter ur den under rubriken ”Ryska Läsefrukter. Den Samtidige” i *Borgå Tidning*.

13. Matti Klinge, *Den politiske Runeberg* (Stockholm & Helsingfors 2004) s. 261.

14. Klinge, *Den politiske Runeberg*, s. 262.

Då han sommaren låtit sig uppmuntras av Grot att intressera sig för en diktarkarriär i Ryssland hade denna nyväckta ambition upprört de gamla vännerna från Lördagssällskapet. Fredrik Cygnaeus, som själv ansågs gå ”Petersburgska vägar”, prisade däremot såväl *Julqvällen* som *Nadeschda*. Att Runeberg i det senare verket faktiskt kritiserade det ryska oligarkiska systemet tycktes de missnöjda fästa mindre avseende vid, uppretade som de var av diktarens blotta motivval.

I motsats till Klinge, som hävdade att Grot och Runeberg tänkte i samma konservativa ideologiska banor, menar Wrede att Runeberg och Grot ”förenats av ett samhällsreformatoriskt intresse”.¹⁵

Eino Karhu intar en annan position i frågan om Grots politiska inriktning. Enligt Karhu stod Runeberg Grot nära som en diktare som ville hålla sig långt borta från dagspolitiken och därför också från den av Pletnjov redigerade tidningen *Sovremennik*.¹⁶ Karhu har rätt, men endast vad gäller slutet av 1830-talet, då Grot uppfattade Runebergs naturdiktning som en manifestation av den finska nationalandan. Grots uppfattning torde ha förändrats på 1840-talet, då Runeberg och han förenades av ett intresse för sociala frågor och för Finlands och Rysslands gemensamma historia.

En mer omtvistad fråga är hur Runeberg önskade att Grot skulle främja hans anseende som författare i Ryssland – och hur detta lyckades. Om detta har Klinge skrivit: ”Vi vet inte exakt vad Grot berättade för Runeberg. Det måste ha kretsat kring frågan om hur Runeberg skulle göras känd och berömd i Ryssland. Till denna sfär måste frågorna om olika möjliga teman ha anslutits. Inte bara *Nadeschda* utan även *Julqvällen* kan analyseras från denna synpunkt.”¹⁷ Johan Wrede har granskat Grots betydelse som främjare av Runebergs karriär på samma sätt men med annan betoning. *Nadeschda* och *Julqvällen* ”är de två betydande verk i Runebergs produktion i vilka hans intresse för att – utan att förråda sina samhällsideal – göra en rysk litterär karriär avspeglats”.¹⁸ Wrede poängterar: ”Med stor sannolikhet har Grot uppmuntrat Runeberg att i *Nadeschda* skapa en starkt kritisk bild av det ojämlika och av godtycke dominerade ryska samhället och dess då

15. Se kapitlen: ”Almqvistimpulser” och ”Runebergs ryske kompanjon”, Johan Wrede, *Världen enligt Runeberg. En biografisk och idéhistorisk studie* (Helsingfors & Stockholm 2005), s. 237–246. Se *Nadeschda*, se Wrede, *Världen enligt Runeberg*, s. 253–261. Det har t.o.m. hävdats att Grot ville göra Runeberg till ”Rysslands nationalförfattare” (Wrede).

16. Karhu, *Finlångskaja literatura v Rossii 1800–1850*, s. 151.

17. Klinge, *Den politiske Runeberg*, s. 261.

18. Wrede, *Världen enligt Runeberg*, s. 261.

etiskt och politiskt kanske mest stötande fläck, livegenskapen.”¹⁹ I Finland har Grots roll som förmedlare ansetts vara större än den egentligen var i Ryssland – åtminstone motsvarade inte publiceringsfältets verklighet finländarnas förväntningar.

Då man granskar förmedlingen av nordisk litteratur till Ryssland finner man att resultaten inte alltid var tillfredsställande. Problemen i anslutning till kulturpolitik och reception ställde sig i vägen på ett sätt som man inte hade förväntat sig i Finland. I sitt arbete var Grot tvungen att ta i beaktande både censuren och det ryska litterära fältet. Fallet *Nadeschda* är välkänt: den försiktige petersburgske censorn tog fasta på samhällskritiken i verket, särskilt på framlyftandet av livegenskapen (som upphävdes först 1861). Då censorn strök centrala strofer och scener ur den ryska översättningen gick de centrala humanistiska idealen och kritiska poängerna i Runebergs episka dikt förlorade.

Till en annan svår fråga, nämligen nationalismen, tog Grot ställning i samband med *Julqvällen*. Han publicerade på ryska 14 strofer med titeln ”Vetjer na Rozjdestvo Runeberga” (*Julqvällen av Runeberg*) (*Sovremennik* 1840) och meddelade att de var tagna ur en episk dikt som Runeberg höll på att skriva (första versionen hade utkommit 1838). Men när dikten utkom i sin helhet ansåg Grot den vara för ”svår” att översätta p.g.a. det ”patriotiska” inslaget.²⁰ Grot skrev till Pletnjov: ”[...] en utmärkt skapelse, i vilken enligt min uppfattning somliga ställen överträffa allt, vad Runeberg hittills diktat. En rent nationell dikt. [...] Såsom en rent nationell skapelse skulle dikten förlora i översättning.”²¹ Inte ens den lojalitet som Runeberg uttryckte gentemot Ryssland räddade dikten i Grots tycke. Ifall Runeberg trodde att han skulle få uppmärksamhet i Ryssland genom att beskriva ”en del av finska officerarne i rysk tjänst” under turkiska kriget (1828) misstog han sig.²² Med tanke på temat för den här uppsatsen är det intressant att Runeberg redan då behandlade temat finska kriget.

19. Wrede, *Världen enligt Runeberg*, s. 246.

20. *Julqvällen* (1841). Se Wrede: ”Versnovellen handlar emellertid mer om kärlek än om krig och knappast alls om politik. Det enda politiska motiv som verkligen observeras är den finska patriotismen, som i diktens början framställs såsom numera helt försonad med det ryska moderlandet.” Wrede, *Världen enligt Runeberg*, s. 247.

21. Grot till Pletnjov 6.12.1841, *Brev* 1, s. 251.

22. ”Detta faktum har Runeberg tydligen begagnat sig av för att väcka en nationellt medveten rysk publiks intresse för *Julqvällen*.” Wrede, *Världen enligt Runeberg*, s. 247.

Det som i Borgå möjligen tedde sig som framstegsvänligt tänkande hos Grot, uppfattades i S:t Petersburg som kulturell liberalism. Den ryske forskaren D. Sjarypkin har placerat Grot någonstans mellan slavofilerna, som beundrade det ryska, och zapadnikerna, som riktade sig mot väst. Enligt Grot måste kulturen i Finland och Sverige vara öppen för omvärlden, samtidigt som det var viktigt att isolera sig från västvärldens revolutionära rörelser. Pletnjov uttryckte detta ännu starkare. Han skrev att han ville utveckla *Sovremennik* till en tidning med fokus enbart på Skandinavien; då ”kunde man ge fan i” det förfallna Västeuropa och dess fortgående villervalla.²³

Om receptionen av finländsk litteratur i Ryssland: Calender och Wacklins memoarer

I Finland har man inte haft en fullständig uppfattning av hur Grots verk mottogs i Ryssland. Festskriften *Calender till minne af Kejsersliga Alexanders-Universitetets andra secularfest* (på svenska och ryska 1842) har i Finland betraktats som ett betydelsefullt verk med avseende på närmandet mellan Finland och Ryssland. De ryska redaktörerna, Grot och Pletnjov, hade dock andra avsikter: de ville förena Nordens ”ädel tänkande” poeter och motarbeta fördärvliga västerländska influenser och det ”kommersiellt” inriktade tidningsskrivandet (med det sistnämnda syftade man på huvudmotståndaren Bulgarin). Grot sammanställde och redigerade kalendern med stor noggrannhet. Men det slutliga resultatet var en besvikelse för redaktörerna. De stora namnen till trots (Pletnjov samt poeterna Sollogub, Odojevskij och Franzén) var publikationen ”en typisk provinspublikation”.²⁴ Den ledande ryske kritikern Vissarion Belinskij ansåg de finländska författarnas, Lönnrots, Castréns och Öhmans, artiklar vara de bästa, och särskilt berömde han Grots artikel ”Minne af Alexanders-Universitetet”. Däremot tyckte Belinskij att Runebergs artikel ”Är Macbeth en Christlig tragedie?”, som Grot var mycket nöjd med, var främmande för tidens konstuppfattning. Den antydde inte heller att författaren skulle ha besuttit någon särskild kritisk talang eller modern konstuppfattning.²⁵

23. Sjarypkin, *Russkaja literatura v skandinavskich stranach*, s. 238–239.

24. Sjarypkin, *Russkaja literatura v skandinavskich stranach*, s. 237.

25. V.G. Belinskij, *Almanach v pamjat dvusotletnego jubileja imp. Aleksandrovskogo universiteta, izdannyy J. K. Grotom* (Gelsingfors 1842); Retsenzija, *Polnoe sobranije sotjinenija*, t. 6 (Moskva 1955), s. 113.

Trots den besvikelse som kalendern orsakade Grot bad Pletnjov honom fortsätta med sitt pionjärarbete, så att huvudfokus riktades på Skandinavien. Under ett par års tid publicerade Grot i *Sovremennik* nyheter om Skandinaviens litteratur, historieforskning, seder och anekdoter ("Listki iz skandinavskogo mira", Blad från den skandinaviska världen). I anknytning till detta kom Grot över en bok som var en försäljnings- och kritikersuccé i Finland: Sara Wacklins *Hundra-de minnen från Österbotten*.²⁶ Grot översatte delar ur andra häftet för *Sovremennik* och skrev ett kort företal, i vilket han berömde memoarernas mångsidiga teman och de lätta och behagliga beskrivningarna. Grot skrev: "Österbottens invånare karakteriseras av en livlighet, sparsamhet och raskhet, som man inte möter bland Finlands övriga invånare."²⁷ Utdragen ur Wacklins memoarer utkom med titeln *Vospominanija o vojne 1808 g. i putesjestvii Imperatora Aleksandra po Finljandii* (Memoarer från 1808 års krig och från Kejsar Alexanders resa i Finland).²⁸

Ställvis översteg Wacklin inte censurtröskeln, om vilket Grot skrev till Pletnjov: "Censuren kastrerade också fru Wacklins artikel."²⁹ Censorn i S:t Petersburg strök de kritiska åsikterna om livegendomen, fastän kritiken härstammade från kejsarens egen mun. Kejsar Alexander I, som reste i Finland 1819, hade enligt Wacklin uttalat "sin glädje över att se folket här så frimodigt och att de ej voro rädda". Wacklin fortsatte: "'Det syns nog', hade den ädle monarken sagt, 'att människorna har aldrig varit slavar eller tvungna att krypa för hårda egendomsherrar. – Det gör mig så gott i hjärtat att se detta folk', tillade han med en kvävd suck."³⁰ Kejsarens progressiva åsikter kunde inte publiceras på ryska. Det tredje häftet av Wacklins memoarer gavs aldrig ut på ryska

26. Sara Wacklin, *Hundra minnen från Österbotten*, 1–3 (Stockholm 1844–1845). Det finns ett antal översättningar till finska av verket, den senaste: *Sata muistelmaa Pohjanmaalta* (Helsinki 1966).

27. *Sovremennik* 1845, nr 3, Tom XXXVII, s. 274.

28. Utdragen är från kapitlet "Tekalaset" (på ryska "Tchai"), i vilket grevarna Sjuvalov och Kamenskij figurerar och general Aleksejevs besök i Uleåborg beskrivs. Ur kapitlet "Kejsar Alexander I:s resa i Österbotten 1819" har översatts utdrag ur berättelserna "Kejsaren i Limingo" och "Han reser vidare". De utkom på ryska med namnet "Alexanders resa till Finland 1819" och "Avfärden". Grot bevarade ursprungsverkets finska repliker i sin översättning till ryska. *Sovremennik* 1845, nr 3, Tom XXXVII, s. 274–289.

29. Grot till Pletnjov 10.3.1845, *Perepiska* 2, s. 421.

30. Sara Wacklin, *Hundra minnen från Österbotten*, utg. Helena Westermarck (Helsingfors 1919), s. 292.

eftersom Grot ansåg dem vara mediokra, trots att Pletnjov skulle ha önskat det.

Pletnjovs och Grots förhållande till den tidigare nämnde kritiker Vissarion Belinskij (på tidningen *Otetjevennyje zapiski*) var till en början gott. 1830-talets naturalism, ”naturalnaja shkola”, förblev främmande för Grot, och i stället omfattade han Belinskij tankar om att litteraturens uppgift var att beskriva verkligheten och om historiekännedom som bas för litteraturforskningen. Men Belinskij kritiserade den konservativa litteratur som Grot valde att översätta (bl.a. Fredrika Bremer) och ansåg att hans artiklar om Finland var inaktuella.³¹ Grot och Pletnjov kände att tiden hade gått dem förbi. *Sovremennik* förlorade läsare och såldes till nya ägare, N. Nekrasov och I. Panajev (1847). Under ett par års tid publicerade Grot nyheter från Skandinavien i andra ryska tidningar. Pletnjov uppmuntrade Grot att fortsätta på denna bana, eftersom han ansåg att den skandinaviska litteraturen stod Ryssland närmast.

När den dagsaktuella litteraturen inte längre erbjöd Grot tillräckligt stora ämnen upptäckte han ett intressantare tema, finska krigets historia, genom vilket man kunde behandla den litterära och politiska växelverkan mellan Ryssland och Finland. Grots intresse för historia förklaras naturligtvis också delvis av hans professur, till vilken det hörde att göra ämbetsmännen bekanta med kejsardömets historia, statsstruktur och litteratur. Det bör anmärkas att historieintresset var kännetecknande för Grots generation, de ”postdekabristiska” ryssarna: efter dekabristupproret 1825 började de dryfta historiefilosofiska frågor och definiera en nationell självförståelse.³²

I slutet av 1840-talet blev Grots metod allt mer holistisk. Han skrev till Pletnjov om den ”historiska inriktningen”, som löper genom alla hans arbeten: ”Blott estetisk forskning, utan historisk forskning, tillfredsställer inte mig. Jag strävar efter att grundligt undersöka helheten, men inte som en torr german, utan full med sympati för alla andliga företeelser.”³³ Viktigt var också att han med Runeberg delade intresset för att forska i finska kriget utgående från litteratur och historiska källor.

---

31. Sharypkin, *Russkaja literatura v skandinavskich stranach*, s. 242.

32. V. S. Sloboznikova, *Myslitel v nikolajevskoj Rossii. Nikolajevskaja Rossija: vlast i objtjestvo* (Saratov 2004), s. 205.

33. Grot till Pletnjov 25.3.1849, *Perepiska* 3, s. 406–407.

Deltagare i finska kriget i Grots bekantskapskrets

I Helsingfors societeten stiftade Grot bekantskap med personer som haft inflytande på Finlands historia. Genom dessa personer konkretiserades händelserna i början av 1800-talet för Grot. Officerarna som deltagit i finska kriget och deras ättlingar representerade båda parterna. En av de högt uppsatta veteranerna var infanterigeneralen, Alexanders-Universitetets vicekansler Alexander Amatus Thesleff, som hade stridit i den ryska armén. Han innehade många viktiga poster efter kriget. Som Alexanders-Universitetets vicekansler (1832–1847) kom Thesleff att bli en faderlig vän till Grot. ”Mot mig var han alltid särskilt vänlig och han framförde ofta en inbjudan att komma till honom som om det vore mitt eget hem”, skrev Grot om Thesleff kort före dennes död i november 1847.³⁴

Grot var också nära bekant med representanter för den andra parten i finska kriget. I de svenska leden stred både generalen H. H. Gripenberg och hans son Odert Gripenberg. Grot var granne med Odert Gripenberg under sina första år i Helsingfors. Det uppstod ett vänskapsband mellan dem, och Grot uppskattade stort den hjälpsamme pedagogen. Grot publicerade en lång minnesskrift över Odert Gripenberg i en petersburgsk dagstidning.³⁵ Genom Odert blev Grot bekant med H. H. Gripenbergs viktiga roll i finska kriget. Generalmajoren Hans Henrik Gripenberg kommenderade Sveriges nordliga armé i trakterna kring Torneå i krigets slutskede. Troligen fick Grot redan då höra om de misstankar om landsförräderi som riktades mot Gripenberg, vilka behandlas återkommande i litteraturen. Då Grot åter började undersöka krigets skeden i S:t Petersburg på 1850-talet, såg han det som sin plikt gentemot sin väns familj att utreda saken. Som ämne för sin sista krigsartikel valde Grot generalmajoren Gripenbergs öde.

Tesen i Grots artikel om ett för Finland fördelaktigt införlivande i Ryssland baserade sig – förutom på rysk historieforskning – också på Åbobiskopen Jacob Tengströms tankar: i början av finska kriget och då Ryssland ockuperat hela södra Finland valde han genast från början samarbetslinjen för att kunna påverka i frågor som var viktiga för folket. Biskop, sedermera ärkebiskop, Tengströms brorsson och sväger

34. *Perepiska* 3, s. 157. Grot publicerade en nekrolog över A. A. Thesleff i S:t Petersburg, (*Sankt-Peterburgskije Vedomosti* 1847, nr 284).

35. *Sankt-Peterburgskije Vedomosti* 1848, nr 91, 92.

var professorn i filosofi vid Alexanders-Universitetet J. J. Tengström, bekant med Grot. Runebergs hustru Fredrika var brorsdotter till ärkebiskop Tengström. Tengströmmarnas hem i Helsingfors var centrum för det akademiska livet, till vilket Grot anslöt sig. I kretsen kring professor Tengström levde traditionerna från finska kriget vidare, och likaså väckte Runebergs under arbete varande diktsamling intresse då Grot mötte honom hemma hos professorn.

Grots reseskildring och samtal med Runeberg – finska kriget i den ryska litteraturen

I samtalen mellan Runeberg och Grot figurerade finska kriget fr.o.m. mitten av 1840-talet, Runeberg hade ju för vana att berätta för Grot om de verk han arbetade med. Enligt Johan Wrede blev Runeberg vintern 1845–1846 inspirerad att skriva fosterländska dikter förlagda till finska kriget. Under våren 1846 skrev Runeberg flera av det framtida verkets centrala dikter.³⁶ Den under arbete varande diktsamlingen om finska kriget kom på tal med Alexander och Johan E. Öhman hemma hos Runeberg, vilka enligt Wrede kände till och uppmuntrade skaldens avsikt att skriva om kriget.

Att det inte finns några omnämmanden om Runebergs arbete i Grots brev till Pletnjov är märkligt. Antagligen var krigstematiken för känslig för att behandlas i brev som kunde öppnas av posten i S:t Petersburg. Ett dylikt nyhetsmörker representerar Grots detaljerade reserapporter till Pletnjov från sommarresan 1846, då Grot besökte krigets minnesplatser. För Pletnjov berättade han inte om dessa besök. Däremot ges besöken mycket plats i Grots i S:t Petersburg 1847 publicerade reseskildring *Perejezdy po Finljandii ot Ladozjkogo ozera do reki Torneo* (Resor i Finland från Ladogas strand till Torne älvs strand 1846).³⁷ Boken innehåller information om finska kriget i rysk litteratur. Grots tjänsteuppdrag erbjöd honom en möjlighet till minnesturism i anslutning till finska kriget. Han inspekterade undervisningen i ryska i skolorna i Borgå stift. Fr.o.m. 1845 reste han varje vår i östra och norra Finland. I Ryssland har Grots reseskildring ansetts vara av intresse främst för

36. Wrede, *Jag såg ett folk*, s. 30, 40–42.

37. Publicerad på finska: Jakov Grot, *Matka Suomessa 1846* (Helsinki 1983). Övers. Pekka Hakamies. Snart efter publiceringen av den ryska boken publicerades utdrag ur den i tidskriften *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen*. I Ryssland bidrog Grots reseskildring till uppkomsten av en positiv Finlandsbild.

kännedomen om Finland, men man har inte uppmärksammat att boken också innehåller information om finska kriget, om dess slagfält i Savolax och om beskrivningarna av dem i rysk litteratur.

I kapitlet ”Från Kuopio till Torneå” berättade Grot om sina besök på slagfälten, som förknippades med svenska segrar, tillsammans med sitt resesällskap Elias Lönnrot.³⁸ Från Kuopio norrut följde de den ryska arméns rutt på hösten 1808. Resesällskapet stannade nära Idensalmi vid Virta slagfält, där de av Sandels anförda svenska trupperna den 27 oktober 1808 lyckades avvärja ett övermäktigt ryskt anfall över sundet. Beundrandet av de storslagna vyerna fördunklades inte ens av vetskapen om att furst Michail Dolgorukov hade stupat här efter att ha träffats av en kanonkula. Till minnesmärket i närheten av Idensalmi kyrka tog man sig under guidning av prosten och adjunkten i Idensalmi. Där stod ”det historiska minnesmärke, som är dyrbart för varje ryss”, den av ålder redan förfallna gråa träobelisken rest 1828 till minne av furst Michail Dolgorukov. Grot nämnde inte namnet på prosten, men troligen var det R. V. Frosterus, som berättade att ett nytt monument i sten planerades. Ett minnesmärke i gjutjärn restes 1848.³⁹

Grot redogjorde för den ryska arméns rörelser nära Kuopio och för dess marsch till Bottenvikens kust. Grot och Lönnrot besökte Rantsila, där general Bulatov hade förföljt Savolaxbrigaden. Grot nämnde olika händelser och personer från kriget, t.ex. ”Sandels, som skaffade sig ett rykte i detta krig”. Han skulle senare återkomma till Sandels. De resande stannade vid Pulkkila, där de ryska trupperna hade lidit nederlag. Grot var tvungen att medge att resultaten i början av kriget var bättre för den ryska litteraturen än för de ryska trupperna. ”De ryska vapnen hade därmed inte kontinuerlig framgång i dessa trakter, liksom inte överhuvudtaget under det senaste svenska krigets första hälft; men trots det finns det många namn och gärningar från denna

---

38. Resan 1846 påbörjades från platser som Grot hade besökt under sin första inspektionsresa föregående år: Kexholm, Sordavala, Olofsborg, och fortsatte till Kuopio, där Lönnrot anslöt sig på Grots inbjudan (och bekostnad). Därifrån fortsatte man mot Kajana, Torneå, och till Aavasaksa för att beundra midnattssolen och till slut till Uleåborg. I reseberättelsen ingår två skilda kapitel, berättelserna om Alexander I:s resa i Finland 1819 och om historikern Messenius tid som fånge på Kajana slott.

39. Grot, *Matka Suomessa 1846*, s. 43–44; Marja Terttu Knapas, ’Till de tappres minne. Monumenten över 1808–1809 års krig’, Engman (red.), *Fänrikens marknadsminne*, s. 276–278.

period som pryder den ryska historiens blad.” Grot berättade om de tidigare nämnda Batusjkov och Davydov, för vilka kriget hade fungerat som viktig litterär inspiration.⁴⁰

Grot betonade insamlandet av muntlig tradition på ett sätt som var kännetecknande för forskare i historia. Möjligen uppmuntrades han också av Runeberg. ”Minnena av kriget har levt vidare på de före detta slagfälten, de är en historisk skatt, som inga dokument kan ersätta.” Grot fick ta del av krigsminnen av män och kvinnor av folket, t.ex. i ett gästgiveri i Viborg. Efter sin sommarresa studerade Grot flitigt finska och läste allt han kunde komma över om finska kriget.⁴¹

Liksom professorn i ryska vid Helsingfors universitet Valentin Kiparsky konstaterat i sitt kända verk *Suomi Venäjän kirjallisuudessa*, kännetecknades de ryska författarnas sätt att beskriva Finland av å ena sidan högtflygande romantik, å andra sidan en realistisk och tämligen negativ uppfattning om finländarna. Finska kriget återspeglades relativt svagt i den samtida ryska litteraturen, och ännu mindre förmådde det inspirera senare ryska författare. Kriget hamnade helt enkelt i skuggan av Napoleonkrigen tre år senare. Behandlingen av temat begränsade sig till några enstaka författare och texter, av vilka Faddej Bulgarins välkända memoarer fick störst uppmärksamhet.⁴²

Finska kriget förekom i tre ryska poeters produktion. Liksom Grot skrev i sin reseskildring förde krigets händelser ”med sig många poetiska minnen i fäderneslandets äras krönikor och delvis också i litteraturen: i lägereldarnas sken lade Batusjkov och Davydov grunden till sina litterära framgångar”.⁴³ Konstantin Batusjkov var med i krigets alla skeden, men eftersom han i egenskap av adjutant vid en bataljon inte deltog i striderna upplevde han kriget framför allt som obekvämt fältliv. Hans skrift ”Utdrag ur en rysk officers brev från Finland” (1809) var välkänd i Ryssland. Grot citerar den i sin beskrivning av slaget vid Virta bro: ”Minns du, ryktets lärjunge, / den hemska natten i Idensalmi?” I Batusjkovs hållning till Finland syns samma dualism mellan romantik och realism som är så karakteristisk för ryssar som skrev om Finland.

---

40. Grot, *Matka Suomessa 1846*, s. 44.

41. Grot till Pletnjov 3.8.1846, *Perepiska 2*, s. 815.

42. Valentin Kiparsky, ”Suomen sota 1808–09”, *Suomi Venäjän kirjallisuudessa* (Helsinki 1945), s. 33–43.

43. Grot, *Matka Suomessa 1846*, s. 44.

Den centrala figuren i rysk krigsdiktning Jakov Kulnev gav Grot många uppslag både till samtal med Runeberg och till insamling av material och minnesuppgifter om finska kriget. Generalmajoren Jakov Petrovitj Kulnev var rysk befälhavare i finska kriget 1808–1809.⁴⁴ I Ryssland fungerade Kulnev som inspirationskälla för poeter och personer som intresserade sig för minnet av kriget, och han blev en figur av mytisk karaktär. Kulnev var den förste att dö hjältedöden i 1812 års krig. Han ansågs t.o.m. vara S:t Petersburgs räddare, och hans porträtt inleder porträttsamlingen i Vinterpalatsets krigsgalleri.

Förstahandsuppgifter om Kulnev publicerades av vapenbrodern poeten och veteranen från flera krig Denis Davydov, som vid Kulnevs sida deltog i finska kriget i Österbotten.⁴⁵ I kriget mot Napoleon 1812 vann Davydov stort anseende; han var organisatör för partisanrörelsen och en av dess ledare. Han uppnådde generallöjtnantsgrad. Finland figurerar i hans diktning endast i förbigående i dikten ”Polu-

-
44. Jakov Petrovitj Kulnev studerade vid kadettskolan i S:t Petersburg och stred mot Turkiet 1787–1792, i Polen 1794 och i Ostpreussen 1807. Kulnev var befälhavare för både husarregementet och kosackavdelningarna. I den ryska krigshistorien berättas att Kulnevs rykte som en lysande kavalleriledare befästes i finska kriget, och att han försågs med epitetet ”den modige”. Kulnev deltog i turkiska kriget. När Napoleon styrde sitt fälttåg mot Ryssland deltog Kulnev i försvarsstriderna. I början av 1812 hindrade Kulnev i egenskap av ledare för Grodnos regemente fransmännens anfall i riktning S:t Petersburg. I ett överraskningsanfall fick han fiendens kavalleri i oordning och tog till fånga bl.a. en fransk general. Segern hade en avgörande betydelse som ett bevis på att de ”oövervinnliga” fransmännen kunde slås. Kulnev stupade i juli 1812 nära sitt födelsehem i Kljasitsy, Vitebsk guvernement, och är begravnen i Ilzeskalns, Lettland. På orten finns ett hembygdsmuseum med ett minnesrum för Kulnev. Den första biografien över Kulnev publicerades redan 1815 på ryska. *Vojennaja galereja Zimnego dvortsa* (Leningrad 1981). – *Kulnev. Venäjänkielinen verkkotiedosto. – Pribaltijskije russkije: istorija v pamiatniach kultury (1710–2010)* (Riga 2010). Om Kulnev i Finland se Osmo Jussila, ’Kulnev – kulten’, Engman (red.), *Fänrikens marknadsminne*, s. 100–102. Om Kulnev som ”romantisk hjälte” se Rainer Knapas, ’Don Quixote på Åland år 1809’, Magnus Pettersson (red.), *Festskrift till Johan Wrede 18.10.1995* (Helsingfors 1995), s. 67–74.
45. Denis Davydov var representant för den s.k. ”husarpoesin”. Tillsammans med Pusjkin hörde han till den petersburgska författarcirkeln Arzamas. Davydov ställde upp som frivillig i finska kriget och deltog i striderna i Kalajoki, Olkijoki och Siikajoki. Han var också med om erövringen av Uleåborg och om fälttåget till Åland. Davydovs memoarer utkom 1838; som bok 1840, *Vospominanija o Kulneve v Finljandii (Iz voennyh moih zapisok). 1808-j god. Sotjinenija v stichach i proze Denisa Davydova. 2-e izd., ispr. i dopoln. Tsjast tretja* (Sanktpeterburg 1840). Boken finns i Nationalbibliotekets Slaviska bibliotek. Se V. Koshelevs artikel om hur Davydovs husarfigur blev symbol för rysk kultur: ’Gusar – znak i simvol russkoj kultury’, Olga Glowko & Nina Ishshuk-Fadejeva (red.), *Znak i simvol* (Lodz & Tver 2010), s. 50–60.

soldat” (Halvsoldat). Mera berättade han om Finland i sina memoarer från kriget *Vospominanija o Kulneve v Finljandii (Iz voennyh moih zapisok). 1808-j god* (Minnen av Kulnev i Finland. Från min krigsdagbok. År 1808). Finland gjorde ett dystert intryck på honom, men han berömde fiendearméns hjältemod. ”Finnarna och svenskarna är likvärdiga ryssarna i bajonettstrid.” Grot översatte tvivelsutan Davydovs memoarer för Runeberg när denne började göra utkast till sin dikt ”Kulneff.” Utöver sina egna barndomsminnen kunde Runeberg dra nytta av Davydovs beskrivning för att skapa sig en sig visuell bild av Kulnev. Efter striden vid Kalajoki skrev Davydov en dikt tillägnad Kulnev, i vilken han beskrev dennes säregna person, hans tapperhet, krigstaktik och hans ovärdade (soldataktiga) klädsel: ”Proklamera den mustaschprydda hjältens bravader, / O musa, förtälj hur Kulnev stred, / Hur han iklädd skjorta vandrade bland drivorna / Och uppenbarade sig till striden i finsk kalott (kolpak). / Låt världen höra om Kulnevs galenskaper och om hans förkrossande segrar.”⁴⁶

En av de främsta romantiska poeterna i Ryssland Vasilij Zjukovskij publicerade en omfattande dikt om hjältarna från Napoleonkriget, *Pevets v stane russkih voinov* (En poet bland de ryska krigarna). En av dem var Kulnev. Dessa ryska skalders texter influerade – genom Grots förmedling – Runebergs uppfattning om de legendariska krigshjältarna.

Runebergs ”Kulneff” och Grots diktöversättning

Det tidigaste uppslaget till Runebergs berömda dikt ”Kulneff” härstammar av allt att döma från försommaren 1845. Den ryske militärledaren Kulnev var på tal under ett samkväm hos Runeberg åtminstone i maj 1845, vilket Grot i korthet omtalade i ett brev till Pletnjov.⁴⁷ Kort före detta hade Grot stiftat bekantskap med Kulnevs brorson i Helsingfors.

46. I diktens följande strofer berättas om Löwenhjelm och Klingspors ageranden, som visserligen var modiga men inte särskilt visa, och om Kulnevs snabba framskridande på ”det segerrika fälttåget”. Davydov, *Vospominanija*, s. 68–69. I sin artikel återgav Grot två händelser ur Davydovs memoarer som visade på Kulnevs popularitet i Finland. När Kulnev återvände från norra Finland till Åbo och uppenbarade sig på furst Bagrations bal samlade sig societeten runt honom och tackade Kulnev för att han skyddat dem från landets invånare. På sitt besök i Åbo tackade kejsar Alexander Kulnev i närvaro av dignitärer för dennes krigstjänst och för att ha behandlat invånarna väl. Kulnev erhöll generalmajorsgrad 1808 och tilldelades Sankt Annas ordens medalj. (J. K. Grot, *Iz skandinavskogo i finskogo mira, 1839–1881*); *Ocherki i perevody. Trudy*, t. 1, red. K. J. Grot (Sankt-Peterburg 1898), s. 573–574.

47. Grot till Pletnjov 24.5.1845, *Perepiska* 2, s. 479.

Jakov Grot i S:t Petersburg på 1850-talet. Foto: V. Klasen.

Runeberg berättade för Grot om sina barndomsminnen av Kulnev, vilka citerades av Grot två gånger på ryska, både i hans reseskildring och i hans artiklar.

Liksom jag tidigare konstaterat var insamlandet av muntlig tradition viktigt för Grot. Till sin stora glädje fick han genom en ny rysk bekantskap kontakt ”i rakt nedstigande led” med krigshjälten Kulnev. I maj 1845 stiftade Grot bekantskap med en ung officer och dennes hustru.⁴⁸ Jakov Ivanovitj Kulnev var krigshjältens brors, Ivan Petrovitjs son. Han hade namngetts efter sin berömde farbror.⁴⁹ I Helsingfors träffade Grot ofta Kulnev, som var adjutant hos divisionschefen Manderstern, och hans släktingar. Genom dem fick han ta del av värdefull muntlig tradition. Av dem fick han också motta en bild och ett brev. Liksom Grot skrev i sin artikel var det särskilt angenämt för honom att av Kulnevs brorson få ett egenhändigt brev av hjälten, skrivet kort före kriget mot Napoleon. Brevet ådagalade att generalen var bättre på att använda svärd än penna. Hans militära stil kryllade av gram-

48. Grot till Pletnjov 2.5.1845, *Brev 2*, s. 105.

49. Jag tackar Harry Halén för uppgiften om J.I. Kulnev.

matik- och rättskrivningsfel. I maj 1845 tog Grot med sig till Runeberg ett brev från Jakov till brodern Ivan Kulnev från 1812.⁵⁰

Grot bidrog själv till den ryska Kulnev-kulten då han citerade Runebergs barndomsminnen i sin reseskildring. ”Ett tvåfaldigt skimmer fick den unge Kulnevs rykte – han var en orädd hjälte och en storsint människa.” Grot beskrev den i Ryssland berömde hjälten från Napoleonkriget också som finländarnas vän. ”Hans namn uttalas fortgående med en särskild kärlek i hela Finland, särskilt i Österbotten, dit han skickades i ett tidigt skede av fälttåget för att förfölja Adlercreutz.”⁵¹ I sin reseskildring förutsåg Grot redan Runebergs dikt, vars tillkomst han följde med och också påverkade.

Åren 1847–1848 skrev Runeberg de återstående dikterna i den första delen av *Fänrik Ståls sägner*. Dikterna kom troligen på tal i maj 1847, då Grot förde tre långa samtal med Runeberg i Borgå och träffade honom på hösten i Helsingfors. I sin bedömning av det ”galna året” 1848 fick Grot säkerligen medhåll av Runeberg, som såg Guds ledande hand i historiens gång, men som berördes starkt av den samhälleliga ojämlikheten. I maj 1848 deltog Grot i festligheterna på Floradagen, om vilka han skrev en positiv rapport åt Pletnjov. Pletnjov gav rapporten vidare till kejsaren som ett bevis på det rådande lugnet vid Alexanders-Universitetet, till skillnad från revolutionsårets buller i andra länder. Under festligheterna 1848 hörde Grot studenterna sjunga ”Vårt land”, men han nämnde ingenting om det varken då eller senare när dikten utkom i *Fänrik Ståls sägner*. Antagligen var dikten för patriotisk. I sitt betonande av kejsardömets värden framom nationella strävanden följde Grot Pusjkin, som framhöll ryskheten som en alla nationaliteter samlande kraft.

50. Ju. L. Jelets publicerade dessa brev i sin biografi över Kulnev: Ju. L. Jelets, *Kulnev. K stoletiju Otetjestvennoj vojny* (S. Peterburg 1912).

51. ”I Jakobstad, där han stannade en längre tid, sågs han av den då endast femårige Runeberg, som numera är känd för sin begåvning. Kulnevs skarpa ansiktsdrag, hans aktiva ögon, hans stora näsa och hans mustasch har lämnat ett oförglömligt spår i skaldens minne, vilket han själv berättat för mig. Hjälten brydde sig inte om sin höga ställning, utan förhöll sig vänligt till invånarna, besökte alla och var överallt som hemma. Han besökte också Runebergs föräldrar: det berättas att han själv öppnade spritskåpet, tog därifrån en karaff – han tyckte mycket om sprit – och bjöd åt värdfolket. Samtidigt klappade han barnen och lekte med dem.” Grot berättade en anekdot från Jakobstad: hur Kulnev drack champagne ur en finsk flickas sko för dennas hälsa. Mången ryss blev bekant med finska officerare och ordnade fester under stilleståndet som om de vore gamla vänner. Grot, *Matka Suomessa 1846*, s. 44–45.

Kort efter Floradagen reste Grot till Borgå, och vänskapen mellan Runeberg och honom återställdes efter en temporär avsvallning. Runeberg var mycket vänlig då han bjöd Grot hem till sig på kvällen, och de samtalade om många intressanta ämnen – Sveriges historia, Goethe och Lamartine. Runeberg värdesatte vänskapen med Grot så högt att inte ens en längre skilsmässa och ett avbrott i den muntliga kontakten kunde påverka den.⁵² Av Pletnjovs svar framgår å sin sida hur imponerad han var av poetens personlighet, som kunde jämföras med Rysslands största geni: ”Hela din berättelse om Runeberg är särdeles intressant. Det är i sanning en genialisk person. Sådan var även Puškin.”⁵³ Då Grot återvände från en tjänsteresa senare på våren firades åter i Borgå en lång kväll i festliga tecken. I Helsingfors kom Runeberg till Grot på en överraskningsvisit i början av oktober 1848. Det kan med säkerhet fastställas att Grot var medveten om att diktverket skulle utkomma i december 1848.

Manuskriptet till *Fänrik Ståls sägner* fastnade i censuren i november 1848. Runeberg beslutade att börja trycka verket själv, och boken utkom den 12 december. Publiceringstillstånd erhöles med lätthet i efterskott. Boken blev genast mycket populär. Hälften av upplagan på 2 000 exemplar såldes på tre dagar. Bland de första köparna fanns Grot, som köpte tre exemplar (två av dem gav han i present till kvinnliga bekanta). Grot skyndade sig att informera Pletnjov:

I går utkom från trycket ett häfte dikter av Runeberg med titeln ”Fänrik Ståls sägner”. Det är minnen från 1808–1809 års krig, dem han i sin barndom hört av en gammal soldat. En härlig poesi! ingenting liknande har tidigare förekommit hos någon annan skald, ej ens hos Runeberg själv. På grunden av sin patriotiska tendens vore några av dessa stycken olämpliga, om poeten icke underordnat även denna känsla en ännu mera upphöjd sådan, näml. människokärleken, som ej känner till några skilda nationaliteter och som hos honom på ett underbart sätt försonar de stridande med varandra. Sålunda förekommer där även en lång dikt ”Kulnev”, vari denna hjälte karaktäriseras på ett mycket lyckat sätt.⁵⁴

Liksom i detta brev kom Grot också senare att framhäva försonligheten och det allmänmänskliga i Runebergs dikter samtidigt som han ignorerade patriotismen i dem. Det senare motsvarade inte Grots egen världsåskådning och gick inte heller ihop med hans officiella ställning

52. Grot till Pletnjov 4.5.1848, *Brev 2*, s. 294.

53. Pletnjov till Grot 12.5.1848, *Brev 2*, s. 302.

54. Grot till Pletnjov 3/15.12.1848, *Brev 2*, s. 322.

som Rysslands representant i Finland. Johan Wrede har definierat vad Runeberg försökte göra i sina dikter om finska kriget: ”Han ville i läsarens fantasi ge konkret form åt den anda som han – och andra finländska patrioter – antog hade präglat den kämpande hären. Budskapet i *Sägnerna* är att fastän kriget förlorades, så var nationen själv obruten i sin tillförsikt.”⁵⁵ Genom att ignorera *Fänrik Ståls sägners* nationella betydelse öppnade Grot upp för en vidare synvinkel: han placerade dikten ”Kulneff” i en historisk kontext, till det i Ryssland föga kända finska kriget.

För Pletnjov var Runeberg-nyheten glädjande, eftersom Runeberg vid sidan av det tidiga 1800-talets främsta skalder representerade den storslagna idylliska diktningen. ”Huru jag avundas dig, som kan läsa Runeberg. Vi leva under en tid av den torraste prosa och den mest smaklösa poesi. En verklig poet sådan som Runeberg, vilken ensam blivit kvar efter sina kamrater lord Byron och Puškin, kan väcka entusiasm hos sina läsare.” Pletnjov skickade ett utdrag ur Grots brev som en anonym nyhet till tidningen *Sankt-Peterburgskije Vedomosti*.⁵⁶

En dylik nyhetsläcka behagade inte Grot, eftersom han inte i offentligheten ville bedöma den ”patriotiska tendensen” i Runebergs dikter, vilket kunde ha skadat diktarvännens rykte. Han skrev till Pletnjov: ”Jag vill blott säga att en sträng takt icke skulle tillåtit mig att publicera dessa rader.” Trots att det var relativt svårt att översätta ”Kulneff” i diktform, var arbetet redan på god väg: ”Det är ej något hastverk; först gick arbetet ganska trögt, men småningom började det gå snabbare och bättre än jag väntat”. Grot hade för avsikt att skicka översättningen till Pletnjov, och väntade med spänning på att få höra hans åsikt.⁵⁷ Pletnjov förmodade att Kulnev var lika mycket hjälte i Finland som i Ryssland. ”Också i din ’Kulnev’ måste Runebergs ’Kulnev’ framstå för oss lika levande, som hans dikt framställt den märklige hjälte, som så

55. Wrede, *Jag såg ett folk*, s. 31. Wrede har konstaterat: ”*Fänrik Ståls sägner* blev en milstolpe inte bara i Runebergs författarskap, utan också i Finlands politiska historia. Det nesliga Finska krigets historia blev en källa till nationell stolthet, eftersom sägnerna visar en nation som står obruten även i nederlaget. Verkets enorma popularitet i Finland grundade sig på att det anlade inte bara patriotiska, utan också nationsbyggande perspektiv på kriget [...]. Även om den kämpande armén inte i verkligheten hyst de patriotiska känslor som skalden projicerar på den, skapade Runeberg bilden av den inbördes, över alla ståndsgränser solidariska nationen.” Wrede, *Världen enligt Runeberg*, s. 336.

56. Pletnjov till Grot 8.12.1848, *Brev 2*, s. 323.

57. Grot till Pletnjov 14.12.1848, *Brev 2*, s. 324.

länge bevarats i det finska folkmedvetandet.”⁵⁸ I Helsingfors kom gran-
nen och postdirektören Alexander Wulffert och lyssnade på Grot, som
läste högt ur sin ”Kulneff”-översättning. Wulffert ”var mycket nöjd
med mina verser”.⁵⁹ Uppgiften om en översättning av ”Kulneff” hade
alltså spridit sig bland stadens invånare, och åtminstone i Helsingfors
mer utvalda kretsar såg man fram emot dess publicering – liksom i S:t
Petersburg i kretsen kring Pletnjov, där man väntade sig ett nytt bevis
på Runebergs genialitet.

När första delen av *Sägner* hade utkommit i december 1848 bör-
jade Grot skriva sina artiklar. Han planerade att resa till Runeberg för
att visa honom de tidigare nämnda Kulnev-relikerna, bilden och bre-
vet: ”Jag skall visa honom särskilda porträtt av Kulnev, dem jag skaf-
fat, samt ett egenhändigt brev av honom, vilket han skrivit år 1812 i
februari (han stupade samma år i juli).”⁶⁰ Resan till Borgå blev trots
allt inte av, utan Grot ägnade sig åt att forska i finska krigets historia,
bl.a. läste han Davydovs memoarer om Kulnev: ”som äro särdeles in-
tressanta dels för de viktiga historiska minnen de innehålla, dels för
sin stil”. Fastän Kulnev-relikerna inte kom att påverka Runebergs upp-
fattning om hjälten, hade Grot säkerligen redan tidigare berättat för
honom om Davydovs memoarer. Finska krigets historia vaknade till
liv i memoarerna och i samtalen med Runeberg, i vilka Grot deltog i
egenskap av kännare av rysk litteratur och samlare av material.

Vid en närmare granskning av Runebergs dikt ”Kulneff” kan man
finna några citat ur ryska texter. Kulnev var redan välkänd före kri-
get som utbröt 1812, då han blev en folkhjärte (*narodnyj geroj*). Som
jag tidigare nämnde skildrade Zjukovskij i sin långa dikt hur ”Poeten”
tillsammans med ”Soldaten” minns hjältarna från kriget mot Napo-
leon och samtidigt höjer en skål för var och en av dem, Kulnev, som
stupade nära sin födelseort, inbegripen: ”Var är vår Kulnev, krigsmak-
ternas besegrare / Stridens häftiga låga? Han stupade – lade huvudet
på skölden / Och tryckte svärdet i sin hand / Där ödet förunnade ho-
nom livet / Där fällde honom striden; / Där hans vagga fanns / Där är
nu hans grav. / Tyst var hans sista stund: / Med den heliga börens ord
på sina läppar / För sin kära mor / Slocknade vår minnesrike hjälte.”

58. Pletnjov till Grot 18.12.1848, *Brev 2*, s. 325.

59. Grot till Pletnjov 24.12.1848, *Brev 2*, s. 326.

60. Grot till Pletnjov 21.12.1848, *Brev 2*, s. 325–326.

Återspeglar sig den ryske skaldens ord i de första stroferna av Runebergs dikt: ”Det var en äkta folkets man, / Både dö och lefva kunde han”? Det är värt att notera att Runeberg inte enbart skildrade Kulnev i finska kriget, vilket han klarade med livet i behåll, utan också kom in på hans död. Runeberg skrev något som liknar en minnesskrift över Kulnev, och refererade till hans rykte i Ryssland: ”Hans arm har domnat längesen, / hän föll i strid med svärd i hand, / hans ära lefver qvar allen, / bestrålande hans land; / och hvar hans namn du nämnas hör, / hör du ’den tappre’ nämnt framför, /den tappre, hvilket herrligt ord / af tacksam fosterjord.”

I Runebergs beskrivning känner man igen den ryska hjälteuppfattningen. Han använde samma epitet, ”den tappre” (*hrabryj*), som man i Ryssland beskrev Kulnev med efter att han lett sina trupper över havet till Grisslehamn. I Runebergs ”Kulneff” finns också ett direkt citat ur beskrivningen av Kulnevs död i Zjukovskijs dikt: ”Och tryckte svärdet i sin hand”. I Runebergs strofer finns influenser och direkta citat ur den ryska legenden om Kulnev, vilken Grot delvis översatte för honom.

Grots ryska översättning av ”Kulneff” är både trogen ursprungsverket och mycket lyckad som dikt. I Ryssland hade Grot fått beröm för sina översättningar av Byrons och Tegnér’s dikter. Han behärskade på ett utmärkt sätt dikternas versifikation, versmått och rytm. I Runebergs text ändrade Grot endast de ställen i vilka Kulnev kallas kosack. ”Fria steppens kække son” lyder i den ryska översättningen ”djärv svärdsman” (*lihoj rubaka*). Strofen ”mot björnen från kosackens land / hans bror från Saimens strand” lyder i den ryska översättningen: ”– När vår karelske björn / Mötte en rysk björn / Brummade de båda sött.” Grots översättning motsvarade originalets känslolandskap. Med fanns tron på en mänsklig gemenskap också i strid, liksom diktens raska lekfullhet. I sin översättning har Grot med skicklighet återskapat det fartfyllda tempot i ”Kulneff” och dess ”kollegiala sportsmannaanda” och ”romantiska kamaraderi”.

Johan Wrede har anmärkt att Runeberg förändrade diktens ton med sina nya slutrader.

Men detta romantiska kamaraderi har i de nya slutstroferna förstärkts. Om avsikten var att dämpa politiska övertoner lyckades det inte helt. Samtiden tycks mycket väl ha insett att det sympatiska porträttet av en fiendegeneral kunde bli något mer än en hyllning till ”den tappre”. Strömborg berättar att ministerstatssekreteraren, greve Alexander Armfelt, förtänksamt skaffade sig en rysk översättning av

”Kulneff” att bruka hos tsaren för den händelse att någon oro kring publiceringen av ”Sveaborg” skulle uppstå.⁶¹

Grot kände troligen till dessa säkerhetsåtgärder, ändringarna i Runebergs text och den översättning Armfelt lät göra. Han hade redan i flera år i samtal med Runeberg och i sina undersökningar förberett sig på att lyfta fram Kulnev som huvudperson för sin krigshistoriska artikel.

Faddej Bulgarin och Finland

Som jag tidigare konstaterade råkade Grot oundvikligen i konfrontation med Faddej Bulgarin som en följd av sin forskning i finska krigets historiografi. Den polskfödde Faddej Bulgarin var en internationellt känd författare och tidningsman verksam i S:t Petersburg. Då Ryssland var allierat med Frankrike hade han stridit i den polska divisionen i Napoleons armé. Bulgarin agerade som Finlandskännare med meriter från finska kriget; fr.o.m. 1822 publicerade han ett antal memoarer och andra skrifter om Finland. Bulgarins militära bana avbröts efter finska kriget p.g.a. oklara orsaker. Han publicerade Rysslands första privata tidning med bred distribution, *Severnaja Ptjela* (Det nordiska biet) 1825–1859. Bulgarin, som till en början var vän med dekabristerna och Pusjkin tog sedermera avstånd från dem, och hans tidning blev språkrör för regeringen och angivare av författare. Han angrep bl.a. Pletnjov, som var utgivare av tidningen *Sovremennik*. Romanen *Ivan Vyzhigin* (1829) gjorde Bulgarin till den mest kände ryske författaren på 1830-talet i Europa. Valentin Kiparsky har skrivit: ”Rysslands verkliga författare såg ned på honom, [...] men det förhindrade inte honom från att publicera sina banala verk, som p.g.a. slug marknadsföring uppnådde så ofantlig spridning, att han en tid utomlands betraktades som ’Rysslands främste författare!’”⁶²

I ett par år fördes en livlig debatt i den finländska pressen om Bulgarins texter. Hans artiklar ”Letnaja progulka po Finljandii i Sjevetsii v 1838 godu” (Peterburg 1838) (Sommarpromenader i Finland och Sverige, 1838) publicerades i *Severnaja Ptjela* och som bok, som även innehöll krigshistoria rörande Ryssland och Sverige på 1700-talet samt hans memoarer från finska kriget. Utdrag översattes hastigt till

61. Wrede, *Jag såg ett folk*, s. 130.

62. Valentin Kiparsky, *Suomi Venäjän kirjallisuudessa*, s. 34.

svenska och publicerades 1839–1840 i *Helsingfors Tidningar*, *Wasa Tidning* och *Morgonbladet*. Genmälen och rättelser till Bulgarins texter utkom i fyra nummer av *Borgå Tidning* 1839.⁶³ Åren 1839–1840 väckte hans till svenska översatta artiklar om Finland stor uppmärksamhet: ”Dessa uppsatser bevisade välvilja och intresse för vårt land, men innehållö även ofta oriktigheter. – Inom Ryssland hörde B. till de reaktionära, var en motståndare till skalden Pushkin och hans skola, varav den ofta framträdande bitterheten emot honom hos Grot och Pletnjov förklaras.”⁶⁴

År 1840 korrigerades i finländsk press Bulgarins uppgifter om Finland och särskilt om Alexander-Universitetets 200-årsjubileum, i vilket han sommaren 1840 deltog som inbjuden gäst tillsammans med Pletnjov och andra ryska författare. Bulgarin frammanade åter genmälen i *Helsingfors Morgonblad*, då han hade publicerat felaktig information om Finland och om sina påhittade bekantskaper.

Samtidigt som Grot skrev sina artiklar publicerade Bulgarin sina flerbandiga memoarer *Vospominanija Faddeja Bulgarina: Otryvki iz vidennogo, slysjannogo i ispytannogo v zjizni (1846–1849)* (Faddej Bulgarins memoarer: Utdrag ur betraktat, hört och upplevt i livet 1846–1849) (*Severnaja Ptjela*). Hela fjärde delen och halva femte delen behandlade kriget.⁶⁵ För sina krigshistoriska undersökningar läste Grot med öppna sinnen t.o.m. Bulgarins omdebatterade böcker. Trots alla felaktigheter hittade han också i dem intressanta uppgifter. I ett senare skede råkade Grot i öppen polemik med Bulgarin.

”Teckningar från finska kriget 1808–1809”

När Grot publicerade sina artiklar om finska kriget och sin översättning av ”Kulneff” återintroducerade han Runeberg i Ryssland efter några års paus. Grot uppskattade att ”Nordens störste” poets, Rune-

63. Författarens (Johan Öhman) artikelserie ’Bulgarin och Finska krigshistorien’, *Borgå Tidning* 1.1.1839, 1.5.1839, 11.5.1839 och 18.5.1839: ”[---] denne förf. ofta nog röjt ytlighet i uppfattningen, opålitlighet i uppgifter, skefhet i omdömena”. (*Borgå Tidning* 1.5.1839).

64. W. Groundströms anmärkning: *Brev* 1, s. 7.

65. Osmo Jussila bedömer: ”Bulgarin hade noga studerat såväl van Suchtelens som Michajlovskij-Danilevskijs arbeten. I övrigt är de referat av de nämnda författarnas verk, kryddade med Bulgarins ultrapatriotiska patos.” Jussila, *Från ärolöst till ärorikt*, s. 115. Delar ur Bulgarins memoarer har översatts till finska: Faddei Bulgarin, *Sotilaan sydän. Suomen sodasta Engelin Helsinkiin*, toim. ja suom. Marja Itkonen-Kaila (Helsinki 1996).

bergs, senaste verk skulle bli en stor nyhet i Ryssland. Eftersom Runebergs patriotiska dikter inte tålde offentligt ljus i S:t Petersburg, och ”Kulneff” inte ensam var tillräcklig som material för en publikation, granskade Grot i sin artikel händelserna under krigets första år. För de ryska läsarna placerade Grot Runebergs dikter i en historisk kontext, som man inte var särdeles bekant med i Ryssland.⁶⁶

Av de ryska studierna om finska kriget placerade Grot på första plats Aleksandr Michailovskij-Danilevskijs *Opisanie finliandskoi voiny na suhom puti i na morie v 1808 i 1809 godah* (Beskrifning öfver Finska kriget till lands och sjös åren 1808 och 1809) (1841). Verket hade skrivits på kejsarens befallning. ”Jag har inte på länge läst något med sådan uppmärksamhet och intresse”, skrev Grot på sommaren 1848.⁶⁷ Michailovskij-Danilevskijs tolkningar av orsakerna till kriget och av dess gång kom att tjäna som bas för Grots artikel, särskilt hans uppfattning om Finlands ”naturliga anslutning” till Ryssland.⁶⁸

Den ryske generalen Paul van Suchtelens undersökning, som var den första publikationen i ämnet (1827), var en annan viktig källa för Grot.

-
66. Jakov Grots artikelserie ”Otjerki iz finljandskich pochodov 1808 i 1809 gg.” (Teckningar från finska kriget 1808–1809). (I delen:) *Sankt-Peterburgskije Vedomosti* 1849, nr 79, 80, 81, 82, 82. (II delen:) *Sankt-Peterburgskije Vedomosti* 8.5.1849, nr 101. Den respekterade tidningen *Sankt-Peterburgskije Vedomosti* publicerade politiska och litterära nyheter. Den tredje artikeln utkom först sex år senare i den petersburgska tidskriften *Sovremennik* (1855, nr 5). Artiklarna har publicerats i första delen av J. Grots samlade skrifter, J. K. Grot, *Iz skandinavskogo i finskogo mira (1839–1881). Ocherki i perevody* (Om den skandinaviska och finländska världen, 1838–1881, Artiklar och översättningar). *Trudy*, t. 1, red. K. J. Grot (Sankt-Peterburg 1898), s. 563–598. <http://dlib.rsl.ru/01003962615/>
67. Grot till Pletnjov 3.8.1848, *Perepiska* 2, s. 815. Enligt Osmo Jussila återges i denna studie krigets förlopp på samma sätt som i den nyaste forskningen. Den har med andra ord bevarat sitt värde. Jussila, *Från ärolöst till ärorikt*, s. 106. Den ryska bokens översättning till svenska utkom några år senare: Aleksandr Ivanovich Mikhailovskij-Danilevskij, *Beskrifning ofver Finska kriget till lands och sjös åren 1808 och 1809* (Tavastehus 1850). Studien var bekant för kretsen kring Grot redan i ett tidigt skede. När Pletnjov hade skrivit till Grot om publiceringen av Michajlovskij-Danilevskijs krigshistoria redan 1841, svarade Grot: ”Öhman bad mig rekvirera för honom Mihajlovskij-Danilevskijs nya arbete om det finska kriget.” Grot tänkte själv läsa boken först. Grot till Pletnjov 2.1.1841, *Brev* 1, s. 99.
68. Grot tog till sig den officiella historieskrivarens tolkning. Michailovskij-Danilevskij anklagade kung Gustav IV Adolf för att ha orsakat kriget: ”kejsaren var tvungen att agera som han gjorde för att värja sitt imperiums trygghet.” ”Finlands förening med Ryssland var en följd av de ryska styrkornas framgångar och grundade sig på en rätt som var helgad av erövring och fördrag. Genom att förena Finland med Ryssland garanterade Alexander fred i Norden.” Jussila, *Från ärolöst till ärorikt*, s. 106, 108, 113–114.

Grots uppskattande inställning till van Suchtelens verk har bestyrkts av Osmo Jussila: ”Därmed blev boken något av ett standardverk om 1808–1809 års krig”.⁶⁹ Som ny information för de ryska läsarna presenterade Grot även de på svenska utkomna undersökningarna, framför allt finländaren Gustaf Montgomerys krigshistoria (1842).⁷⁰ Liksom i andra verk utgivna under första hälften av 1800-talet framställdes de finska soldaterna i Montgomerys bok som moraliska segrare i ett förlorat krig. Montgomerys bok var också en av de viktigaste källorna för Runeberg, och han var övertygad om att Finlands folk hade varit mer fosterländskt än dess ledare under åren 1808–1809. Grot presenterade inte överraskande kriget i ett för ryssarna fördelaktigt ljus, men utan det fosterländska patos som kännetecknade historikerna i hans hemland. I det följande jämför jag Grots artiklar med den samtida forskningen och med den nyaste finländska forskningen om finska kriget.⁷¹

Grot klagade över att krigshistoriker i sina beskrivningar av strider och truppers rörelser uttröttar ”icke-strategen”, alltså den vanliga läsaren, som skulle vilja veta mera om det generella krigsförloppet, om orsakerna till segrar och förluster och om huvudpersonerna. Sådana populariserande framställningar hade knappt alls producerats. Kanske Grot avsåg den av Pusjkin företrädde personcentrerade historieskrivningen, som t.ex. hans dikt *Poltava* representerar. Eller kanske han förutspådde en sådan historisk roman som Leo Tolstojs *Krig och fred*, som skulle komma ut på 1860-talet.

Finska kriget var enligt Grot ”ett annorlunda krig” (kanske jämfört med Napoleons armés intåg i Ryssland), eftersom de till Finland ankomna ryssarna ”uttalade sig vara vänner och försvarare av landets invånare”. Ryssarna var inte våldsamma mot befolkningen, och det tog lång tid innan de stötte på motstånd från invånarna. En stor del av ståndspersonerna och officerarna accepterade de facto ockupationen av Finland. Grot förtäljde dock inte att befolkningens motstånd

-
69. Paul van Suchtelen, *Précis des évènements militaires des campagnes de 1808 et 1809 en Finlande, dans la dernière guerre entre la Russie et la Suède* (St.-Petersbourg 1827). Utkom på ryska 1832 och på svenska 1835 (*Kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809*). På engelska utkom den 1854.
70. Gustaf Montgomery, *Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808–1809*, Vol. 1–2 (Örebro 1842).
71. Jussi T. Lappalainen, Lars Ericson Wolke & Ali Pylkkänen, *Sota Suomesta. Suomen sota 1808–1809* (Helsinki 2008).

trots allt ökade och fortsatte ända till krigets slut.⁷² Grot pekade på Bulgarins memoarer som en krigshistorisk källa, som dock innehöll inexakt och t.o.m. felaktig information. Detta fick Bulgarin att publicera ett argsint genmäle i sin tidning.

Enligt Grot anslöts Finland till Ryssland redan i början av 1808. Krigslyckan vände turvis till ryssarnas och turvis till svenskarnas fördel, menade Grot. En följd av de första verkliga striderna i Siikajoki och i Revolax var att svenskarna insåg att det var möjligt att besegra ryssarna. Grot gav erkännande också åt det finländska folket, ”som piggnade till av de egnas seger, rustade sig och på allvar började uppmuntra den finländska armén”. I sin uppskattande inställning till motståndarens ”lysande segrar och hjältar, som reserverats en plats i historien” gav Grot uttryck för Michailovskij-Danilevskijs välvilliga inställning till motståndaren. Fraternisering mellan officerarna och harmoniska möten skildrade Grot till stor del uppenbarligen utgående från Davydovs och Wacklins memoarer.⁷³

Krigslyckan följde ryssarna under finska kriget, med undantag av en kort period (slaget vid Virta bro). I linje med Montgomerys historieskrivning konstaterade Grot att den modiga och skickliga fiendearméns motgångar berodde på den svenska regeringens oklara och huvudlösa order. De vanliga soldaterna i svenska armén hade varit beredda att strida för sitt fosterland. Med hänvisning till källorna till Runebergs dikter konstaterade Grot: ”Det är inte konstigt att det bland de segrade finns många legender om kriget och om folkets mod, som de är stolta över.” Runeberg, ”Skandinaviens och Nordens mest kända poet” upplevde som fyraåring finska kriget hemma i Jakobstad, ”[d]en stormiga epoken lämnade orubbliga spår i skaldens själ”. Trots att *Fänrik Ståls sägner* baserar sig på samtidas, särskilt en viss åldrig soldats, minnen och på verkliga händelser, är de också en produkt av en poets kreativa fantasi.⁷⁴

Grot nämnde summariskt några av personerna och platserna i dikterna, ”stugan där den unge bonden väljer att byta lat överksamhet mot en ärofull död”, den unga kvinnan som överger sin fege fästman

---

72. Se även Aleksandr Sapozjnikov, ’Gerillakriget i Finland 1808 och Ryssland 1812 – en jämförelse’, *Historisk Tidskrift för Finland* 99 (2014:1), s. 78–90.

73. Wacklin, *Hundra minnen från Österbotten*; Davydov, *Vospominanija o Kulneve v Finljandii* (Iz voennyh moih zapisok. 1808-j god).

74. Detta och de följande citaten ur Grot, *Trudy*, t. 1, s. 566–571.

efter att denne flytt från slagfältet, och officerarnas möte där krigsledningens sölände diskuterades. ”Oftast tonar ett slagfält upp framför oss, och skalden stannar upp för att med stor empati beskriva stridernas skeenden, modiga bragder och dödsförakt.” Grot skrev också om den enkla bonden, som stred tappert och ”med täckhet gick sin död till mötes”. Runeberg gav en livfull beskrivning av soldaternas ärlighet och tapperhet, de ter sig verkliga fastän de är fantasiprodukter. Ypperlig är beskrivningen av vänskapen mellan två dragoner. Dikterna om härförarna, särskilt Sandels och Döbeln, ansåg Grot vara de främsta.

Grot skriver om Sandels: vems var segern vid Virta bro?

Slaget vid Virta bro, lett av Johan August Sandels, var den svenska arméns bäst ledda strid under hela kriget; det slutade med en mäktig seger för den svenska armén. Det blev dock den sista segern för Sverige under kriget. Efter att i korthet ha redogjort för ryssarnas förluster i söder skrev Grot att Sandels ”var outröttligt verksam och hela tiden hittade på sätt att orsaka fienden skada”.

Grot berörde inte stridens detaljer, trogen sin princip att krigshistoria endast intresserar specialister. I hans artikel förvandlades svenskarnas seger vid Virta bro något överraskande till deras förlust. Orsaken till denna inkonsekvens var censorn i S:t Petersburg, som Grot hänvisar till i ett senare brev till Pletnjov. Utan att nämna ryssarnas förlust citerade Grot Sandels ord om ett slagfält täckt av lik. (”I dag var här ett litet Austerlitz”). Grot (eller censorn) kopplade till detta, liksom hade det skett i omedelbar efterföljd, det förnyade anfallet som ägde rum först två veckor senare, då Sandels försökte återta ställningarna i Virta. Men ”de våra mötte fienden modigt och slog den totalt”. När två slag sammansmälts till ett blir det oklart vem som är segrare och vem som är förlorare. Grot medgav ändå att segern vid Virta bro var Sandels ”främsta hjältedåd”.

Dikten ”Sandels” inledningsstrofer återgav Grot som prosadialog, i vilken generalen uppträder som en vän av god mat och dryck. Om diktens slut berättade Grot ingenting, men han berömde Sandels mod: han hade förmåga att uppmuntra sina soldater till att segra. Trots att Grot i sina artiklar refererade till svenska undersökningar lämnade han bort många för ryssarna ofördelaktiga fakta om kriget.

Döbeln vid Jutas som rysk berättelse

Grot presenterade utförligt och insiktsfullt en av den svenska arméns mest framstående ledare, generallöjtnanten Georg Carl von Döbeln. Grot framhävde generalens mod som motsats till den svenska krigsledningens inkompetens. Döbeln presenterade en våghalsig plan för återtagandet av Finland och för arméns framryckande ända till S:t Petersburg, men planen föll på den svenska krigsledningens obeslutsamhet. Grot citerade Döbelns tal till de finländska soldaterna i Umeå 1809. Talet har publicerats både på svenska (*Tal till finska trupperne*, Hernösand 1809) och på ryska i Michailovskij-Danilevskijs krigshistoria. ”Han var djupt bedrövad över förlusten som hans fäderneslands trupper led och över förlusten av Finland till Ryssland.” Grot lät dock bli att citera slutet av Döbelns tal, där han beklagade att Sverige för evig framtid förlorat Finlands folk och dess armé kärnan av sin krigsmakt. Han var djupt övertygad om att finländarna aldrig kunde bli Sveriges fiender.

Genom att förena fakta och fiktion förflyttade sig Grot med Runebergs dikt ”Debeln” (”Döbeln vid Jutas”) till krigets blodigaste strid, som ”krönte Kamenskij med en lysande seger”. Generalen Kosatchovskij anföll svenskarna kvällen före slaget vid Oravais, då Döbeln steg upp från sin sjukbädd och red till sina trupper. Grot återberättade diktens sex första strofer som prosadialog: i den sjuke Döbelns själ brann en låga mer förödande än febern, och han bad läkaren att ”ordinera mig medicin som dödar mig i morgon, men som botar mig i dag”. Läkaren ställde fram ett batteri av mediciner på golvet. Döbelns kinder rodnade, han flög upp fortfarande svag och yttrade: ”Tack käre vän, låt mig kyssa er på pannan; ni förstod mig och handlade likt en man.”

Varför ”Döbeln vid Jutas” är en av de mest älskade dikterna i *Fänrik Ståls sägner* framgår inte av Grots sammandrag, eftersom han endast i korthet kvitterade diktens slutstrofer (7–25). De skulle inte som prosaöversättning ha varit värdiga grundtexten menade Grot, som komprimerade innebörden till följande ord: ”uppmuntrad av den älskade chefen slog fienden Kosatchkovskij och släppte honom inte till Nykarleby”. – ”Den svenska hären, som tidigare hade blivit slagen i Oravais, kunde p.g.a. denna seger fortsätta sin reträtt norrut.” Grot kunde inte översätta diktens slut till ryska: ”O, fosterland, vem spannar dina öden?”, och således blev frågan om fosterlandets framtid inte yttrad på ryska. Antagligen var Grot medveten om att censurchefen

Nordenstam och Runeberg hade tvistat om tankarna i dikten om Finlands framtid och om den uttalade tvekan om huruvida Finland skulle gå ett lyckligt öde till mötes som en del av Ryssland. Skalden hade enligt egen utsago vägrat ändra de sista orden.⁷⁵ På svenska publicerades de, men inte på ryska. Runeberg gjorde trots allt Döbeln rättvisa genom att beskriva honom som en hjälte. Grot bedömde att många ansåg ”Döbeln vid Jutas” vara den bästa dikten i *Fänrik Ståls sägner*, medan andra åter tyckte bättre om ”Kulneff”.

Kulnev – ryska folkets hjälte och finska krigets ädle fiende

I den del av Grots artikel som handlar om Kulnev hävdade Grot att ”Kulneff” ”enligt den allmänna opinionen” (i själva verket en sanning med modifikation) var den främsta bland diktverkets dikter. ”För ryssarna torde det vara intressant att notera, hur en skald av annan stam på basis av lokal tradition föreställer sig en hjälte, som kom till landet som en fiende, men vann alla invånarens respekt och till och med kärlek.”⁷⁶ Grot såg det som överraskande att Runebergs dikter inte fick allas godkännande. Orsakerna nämnde han inte, liksom inte heller den stora popularitet som dikterna vann i Finland. ”Synbarligen kan alla inte uppskatta en verklig poet, särskilt då hans verk kräver förhandsforskning och närmare bekantskap med de beskrivna händelserna.” För att få ut Runebergs dikt i Ryssland teg Grot om den patriotiska entusiasm dikten hade väckt.

Samma syfte – att nedtona Runebergs betydelse som nationell författare – tjänade det att Grot jämförde Runeberg med Pusjkin, som under sina sista år inte fick det erkännande han förtjänade (det gäller åsikten om poetens regression som uppstod i kretsen kring Belinskij). ”Ju högre en poet stiger, desto mindre erkännande får han av majoriteten av sin samtid, som beundrat hans tidigare prestationer.” Överraskande valde Grot det underskattande mottagande som Pusjkins dikt *Poltava* fick som jämförelseobjekt. ”Liknande åsikter väckte Runebergs nya verk i Finland, och hans tidiga dikter anses vara bättre”, skrev Grot. ”Annat är det i Sverige, där hans produktion väcker beundran och han anses som sin tids främsta svenska poet.” Min åsikt är att Grots jämförelse mellan Pusjkins episka hjältedikt och Runebergs dikter är

75. Johan Wrede, *Jag såg ett folk*, s. 45.

76. Detta och de följande citaten ur Grot, *Trudy*, t. 1, s. 572–573.

haltande, särskilt jämförelsen mellan Sveriges och Rysslands historia. Huvudpersonen i *Poltava* (1829) är Ukrainas gamla hetman Mazepa, som Peter den store besegrade samtidigt som han vann över Sveriges armé. Mazepa, som enligt Pusjkin hade svikit Ryssland, är hjälten i en melodramatisk kärleksintrig. Enligt vissa samtida var *Poltava* oenhetlig och anakronistisk. Dessa omdömen är svåra att överföra på Runebergs dikter. Kanske var det Grots avsikt att föra Runebergs dikter till Ryssland under Pusjkins mantel.

Genom att omtala Kulnevs tidigaste krigsbragder placerade Grot scenen för Kulnevs – både människans och soldatens – första hjältedåd till Finland. Grot beskrev striderna vid Pyhäjoki och Siikajoki mindre noggrant med fokus på Kulnevs hjältemod. I linje med fakta berättade Grot att Kulnev vid Finlands västkust alltid stod i främsta linjen, och under reträtt alltid i eftertrupperna. Han ”förvånade både sina egna och fienden med sin outtröttliga raskhet och med sitt mod”. Ännu mera imponerades fienden av hans ömhet gentemot fångar och civilbefolkning. ”Kulnevs namn gav dem hopp och trygghet, det var synonymt med en hjälte och en välgörare.” Med motståndarens officerare hade han ett chevalereskt förhållande. Grot återgav ur Davydovs ”Minnen av Kulnev” berättelsen om hur Kulnev räddade överste Gustav Löwenhjem från ett anfall av en kosackpatrull. Av Grots framställning av slaget vid Siikajoki framgår det inte att Ryssland förlorade slaget, men däremot nämns fiendernas (Kulnev och Adlercreutz) ömsesidiga ädelmod. Grot omtalade inte heller de förluster som ryssarna led i Revolax och inte heller det faktum att svenskarna på våren 1808 hade vunnit samtliga större slag och att de fortsatte att segra också i skärgården.

För de ryska läsarna ville Grot rätta till de felaktiga uppgifter som fanns i rörelse om Kulnevs död, vilka härstammade från Michailovskij-Danilevskij. I Helsingfors fick Grot av Kulnevs släktingar höra berättelsen om erövringen av Åland, vilken fungerade som ett nytt prov på Kulnevs förmåga att övervinna svårigheter – som också bevisades av striden som ledde till hans död.⁷⁷

---

77. Det sades att Kulnev 1812 nedstämd över den förlust hans trupp hade lidit nedstigit ur sadeln och träffats av en kanonkula. Grot korrigerade dessa felaktiga uppgifter på basis av vad han fått höra av en kvinnlig släkting till Kulnev i Helsingfors. Kvinnan hade sagt: ”Det var inte alls karakteristiskt för honom: inga motgångar verkade nedstämmande på honom. På det finns det många prov. T.ex. då Ålands hav skulle korsas uppstod en mycket farlig situation när isen hotade brista och hären tappade modet och

Kulnevs personlighet återspeglades i hans order: soldatens raska kurage förenades med en from religiositet. I de order som gavs åt soldaterna förkläddes den allvarliga innebörden i en lekfull form. Grot tog läsaren tillbaka till nuläget: ”Framför mig har jag två bilder av Kulnev. Den andra är på sätt och vis en bearbetad silhuett, den påminner om de porträtt, som man enligt Runeberg ännu kan se i bondstugor och på gästgiverier.” Det var vanligt med bilder på Kulnev i finländska hem. Johan Wrede har konstaterat: ”De talrika bilderna av Kulneff som efter hjältens död spriddes även i Finland bär vittne om hans popularitet. Runeberg hade en bild av Kulneff på sin vägg.”⁷⁸ Den andra bilden, en litografi, hade publicerats i verket *Imperator Aleksandr i Jego spodvizjniki* (Kejsar Alexander och Hans krigskamrater), som Grot kände till. Den poetiska bilden skapad av Runeberg var inte helt och hållet realistisk. Enligt de äldre finländare som Grot intervjuade var Kulnevs ansikte som en följd av fälttågets strapatser mycket strängare än på det officiella porträttet.⁷⁹

Fastän det hade skrivits mycket om Kulnevs levnadsbana, kunde Grot förse ryssarna med ny information om dennes bakgrund. Det var fråga om sådan information som han hade fått av Kulnevs släktingar.⁸⁰ Hjältens glans förminskades åtminstone inte av att Grot talade om hans nöjeslust och om hans rykte som kvinnokarl. Det var berömvärdt att Kulnev avstod från giftermål för att trygga sin militära

---

började klaga. På morgonen steg en tjock dimma och soldaterna förlorade allt mod. Men Kulnev blev inte förbryllad, han försäkrade för hären att fälttåget skulle lyckas och gav order om att ordna en fältgudstjänst. Hären fortsatte framåt med förnyat hopp. Så småningom försvann dimman och allas humör steg. Vågspelet slutade lyckligt. Berättelserna om Kulnev gjorde senare ett så djupt intryck på Kulnevs brorssystem att hon reste till Åland enkom för att se sin farbrors ärans fält.” Enligt familjetraditionen blev Kulnev träffad av det dödliga skottet stående vid en kanon, handlingskraftig, och bad om att bli lämnad på sin plats för att möta döden ensam avklädd alla hederstecken som en vanlig soldat.” Uppgifterna bestyrks av Davydov i hans memoarer och av en rysk historiker. Se J. V. Tarle, *Nasjestvije Napoleona na Rossiju* (Moskva 1941).

78. Wrede, *Jag såg ett folk*, s. 127.

79. Grot, *Trudy*, t. 1, s. 576–577.

80. Jakov Kulnevs far Pjotr Kulnev var Suvorovs vapenbroder; man antar att Jakov ärvt sitt mod av fadern. När den unge Kulnev trädde i tjänst hos Suvarov, mindes den berömda fältherren hur Kulnevs far hade uppmuntrat honom i svåra strider, detta enligt traditionen. Grot nämnde också Kulnevs mor (f. Graebenitz), som fick sin andel av den ömme sonens rykte. Enligt traditionen skickades Jakov Kulnev till kejsarinnan Katarina för att framföra krigsnyheter. Då hade kejsarinnan sagt: ”Jag förundras inte alls över min armés framgång när där strider hjältar likt dig.”

karriär. Grot framhävde att Kulnevs ”namn har blivit folkets egendom inte enbart i Ryssland men också i det land som ockuperades med hans hjälp”. Grot passade också på att rätta till några fel: Runeberg kallade Kulnev för kosack, vilket var ett allmänt förekommande missförstånd i Finland och berodde på att han ledde kosackpatruller. I själva verket var Kulnev en husar dimitterad från krigsskolan i S:t Petersburg. I Davydovs memoarverk, som ”framställer hans bildning och nobla karaktär i fin form”, korrigerades ett ännu allvarligare fel i Bulgarins bok; Kulnev konsumerade inte alkohol med omåtta, såsom husarerna vanligen gjorde dåför tiden.⁸¹

Också om Kulnevs vapenbroder Davydov fanns det historier i Finland: även han hade varit en efterlängtd gäst i Åbo och på andra orter. Davydov hade, enligt vad Grot fått höra, träffat biskop Tengström och skalden Franzén med familj, men Davydov nämnde ingenting om detta. Man fick oftast leta förgäves efter uppgifter om Finland både i krigshistorien och i diplomaternas rapporter. Finska krigets vittnen var döda, och de som fortfarande levde hade varit barn under kriget.⁸² Runebergs berättelse om Kulnev, som han som fyraåring träffade i barndomshemmet i Jakobstad, återgav Grot i sin artikel som en poetisk avslutning: ”Den berömde krigaren som djupt älskade barn, bar många gånger i sin famn den person, som senare skulle sjunga hans pris på den gamla fiendens språk. Kulnevs skarpa ansiktsdrag etsades djupt i barnets minne. Efter fyrtio år stiger förgångna händelser fram belysta av dikten. I dessa dikter når vår hjältes namn de efterkommande utanför hans fädernesland. Vackrast är den betalda skulden.”⁸³

Den i artikelns slut publicerade dikten ”Kulneff” förstärker ledmotivet i artikeln; nämligen den kamratanda som existerade mellan motståndarna, samtidigt som den kompletterar artikelns helhetstema, som kunde definieras som ”vänskap mitt under brinnande krig”. Efter besvikelsen med sin översättning av *Nadeschda* lyckades Grot nu, i den mycket kortare dikten ”Kulneff”, bevisa Runebergs betydelse som en Rysslandsvänlig diktare. Grot upphöjde den av Runeberg beskrivna tappra generalen till märkesfigur för vänskapen mellan kejsardömet

81. Grot, *Trudy*, t. 1, s. 577.

82. Grot intervjuade kort efter detta krigsveteranen senator von Born. För mera om ämnet se Britt-Marie Villstrand, ’Veteraner på piedestal femtio år efter 1808–09 års krig’, *Historisk Tidskrift för Finland* 99 (2014:1), s. 3–37.

83. Grot, *Trudy*, t. 1, s. 578.

Kulnev tillsammans med den Runebergiska familjen i Jakobstad år 1808. Gravyr av R. W. Ekman.

och dess gränsländer. Skaldens minne av Kulnev, strävan att förstärka kulten kring honom och hans symbolställning som förstärkare av internationellt kamratskap – och Grots förmedlaruppgift – före och efter att dikten färdigställdes – förenades på ett naturligt sätt.

Polemiken mellan Grot och Bulgarin

Grots artiklar blev både beundrade och kritiserade. Pletnjov ansåg att de var ”mästerligt skrivna”, och betecknade dikten ”Kulneff” som lyckad. ”Jag har inte på länge läst något så intressant i denna genre. Det är just sådan krigshistoria som tilltalar alla.”⁸⁴ Under sin inspektionsresa fortsatte Grot att samla in minnesuppgifter av veteraner. Till sin lycka hann han också intervjuva den pensionerade senatoren Samuel Erik von Born.⁸⁵ Efter att ha träffat Runeberg i Borgå i maj 1849 reste

84. Pletnjov till Grot 16.4.1849, *Perepiska* 3, s. 421.

85. Samuel Erik von Born (1782 Lovisa–1850 Helsingfors) var en finländsk tjänsteman och militär, studerade vid kadettskolan i Haaparanta, deltog i finska kriget 1808–1809; tog avsked ur den svenska armén; överstelöjtnant 1810, vikarie för landshövdingen i Uleåborg 1810; ordinarie landshövding; var Alexander I:s värd under dennes besök i Uleåborg; tog under storbranden i Uleåborg 1822 ansvar för befolkningens välbefinnande (se Wacklins hågkomster); vice ordförande för ekonomiedepartementet i den finländska senaten 1826; Olof Palmes förfader Cygnaeus hade varit lärare åt en tidigt avliden son till von Born vid kadettskolan i Fredrikshamn; han introducerade Grot för von Born under Grots första Borgåbesök 1838.

Grot till von Borns gård, där han stannade till följande dag och tog del av den livlige gamle mannens minnen.⁸⁶ Grots planer på ett längre sommarbesök rann ut i sanden, och senatorn avled året därpå. Först flera år senare publicerade Grot von Borns hågkomster i sin artikel om general Gripenberg.

Våren 1849 studerade Grot mottagandet av *Fänrik Ståls sägner* i Finland och Sverige. Han kommenterade endast mottagandet i Sverige i ett brev till Pletnjov: I Sverige hade Runebergs dikter tagits emot med ”särskild förtjusning”, berättade Grot. ”Där har man i många tidningar beskrivit dem som ett förunderligt verk. ’Ingen annan kan numera skriva så här på svenska.’ Efter Tegnér’s Frithiof har det inte utkommit något lika storartat verk inom den svenska litteraturen.’ Försäljningen av boken går mycket bra.”⁸⁷ Grot ville inte ”riskera” Runebergs rykte som poet i Ryssland genom att lyfta fram den beundran och patriotiska iver som hans dikter väckte i Finland.

Precis som förväntat publicerade Faddej Bulgarin ett genmäle till Grot i slutet av maj.⁸⁸ Bulgarin hade nyligen gett ut den fjärde delen av sina hågkomster, och Grot tog upp bristerna i boken. Även om Grots anmärkningar enligt Pletnjov var ”finkänsliga och till och med respektfulla”, skrev Bulgarin flera sidor mot Grot och angrep med ursinne (utan att nämna Grot vid namn) ”den okända översättaren”. Enligt Bulgarin var artikeln ”Teckningar...” ”ett resultat av den svenske diktaren Runebergs fantasi”; den bestod bara av en prosaöversättning av *Fänrik Ståls sägner* och förklaringar av översättaren. Bulgarin nämnde inte Grots historieforskning och inte heller dikten ”Kulneff”. Som ögonvittne vid slaget i Oravais kunde Bulgarin korrigera geografiska fel i Grots artikel, och sålunda försvarade han länge och med utropstecken sin heder som expert på finska kriget mot ”översättaren och kommentatorn”.⁸⁹

86. ”Åter förtäljde han mig mycket och jag beklagade blott, att jag ej kunde stanna längre hos honom. Andra morgonen drog han fram ur sina skåp en massa handlingar, vilka han började läsa för mig, men jag var tvungen att skynda och hann ej åhöra mycket.” (Grot till Pletnjov 21.5.1849, *Brev* 2, s. 333.) Pletnjov uppmanade Grot att samla in fler minnesuppgifter. ”Din diskussion med Born gjorde mig än mer övertygad om hur mycket nytta du får av dina resor runtom i Finland, särskilt för din beskrivning av krigets detaljer.” (Pletnjov till Grot 11/23.5.1849, *Perepiska* 3, s. 431.)

87. Grot till Pletnjov 12.4.1849, *Perepiska* 3, s. 418.

88. F. B., ”Ptjelka”, *Severnaja Ptjela* 27.4.1849. Detta nummer saknas i Nationalbiblioteket. Jag vill tacka personalen vid Slaviska biblioteket för hjälpen med att hitta numret i de ryska bibliotekens databaser.

89. F. B., *Severnaja Ptjela* 27.4.1849.

I Ryssland fick *Severnaja Ptjela* en stor läsarkrets (upplagan var närmare 10 000), vilket uppmuntrade Grot att skriva ett genmäle. Pletnjov uppmanade honom att vara saklig, som man bör vara, mot en ”oslipad och oförsämd man” som Bulgarin.⁹⁰ I Finland var det bara ett fåtal som läste den petersburgska polemiken. Guvernören Ramsay i Kuopio prenumererade visserligen på *Sankt-Peterburgskije Vedomosti*, men han läste inte kolumnerna (*feuilleton*), där Grots artikel ingick. ”Ptjela har mycket fler läsare i Finland”, skrev Grot till Pletnjov.⁹¹ Dessutom var censurkommittén i S:t Petersburg välvilligt inställd till Bulgarin, vilket kunde sätta käppar i hjulet för utgivningen av Grots artikel.⁹²

Grots svar, en historisk artikel som var kortare än de föregående texterna, utkom efter en dryg vecka.⁹³ Den publicerades utan ändringar av censorn, vilket inte hade varit fallet med de tidigare artiklarna.⁹⁴ Grot försvarade sitt val av tema: Runebergs dikter hade gjort det motiverat att behandla ”hur en författare från ett erövat land utgående från traditionsmaterial beskrev kriget, som gav ny ära åt kejsar Alexanders segerrika trupper.” Att presentera diktarens produktion gick inte stick i stäv med Rysslands intressen, tvärtom. ”Ryssland är rikt på minnen av krigsära; Ryssland är starkt, stort och ädelt. Det kan inte skadas av att man vid sidan av dess söners bragder berättar om sådant som ger heder åt dess motståndare.”⁹⁵

Bulgarin, denna ”herr kommentator, kopierare och korrespondent” kan inte förvänta sig att Grot i detalj skulle korrigera felaktigheterna i hans hågkomster. Däremot presenterar Grot tre böcker som behandlar finska kriget. Greve Pavel Petrovitj van Suchtelens franska bok var ett uttryck för en ovanlig sakkännedom, en ädel opartiskhet och en god uttrycksförmåga. I Ryssland känner man till van Suchtelens bok, som

90. Pletnjov till Grot 27.4.1849, *Perepiska* 3, s. 425.

91. Grot till Pletnjov 7.5.1849, *Perepiska* 3, s. 429.

92. Utgivaren av tidningen *Sankt-Peterburgskije Vedomosti* lovade publicera artikeln genast följande dag. Utgivaren fruktade att censorn Sreznevskij skulle stryka något i Grots text, ”eftersom hela censurmyndigheten är rädd för Bulgarin”. Bulgarin hade genom sitt intrigerande lyckats vinna censurordföranden Musin-Pusjkins gunst. Pletnjov till Grot 7.5.1849, *Perepiska* 3, s. 429.

93. *Sankt-Peterburgskije Vedomosti* 8.5.1849; Grot, *Trudy* 1, s. 583–586.

94. ”naturligtvis lyckades jag med denna artikel ’reta upp den stängande fienden’. Jag kan föreställa mig hur han vrålar när han läser den. Om jag ska förhålla mig tiggande till hans vrålande eller om jag än en gång ska svara honom – det beror på hans genmäle och de tankar det väcker hos mig.” Grot till Pletnjov 13.5.1849, *Perepiska* 3, s. 430–431.

95. Grot, *Trudy*, t. 1, s. 583.

utkom i mycket liten upplaga 1827, bara i form av den ryska översättningen från 1832.⁹⁶ Konstigt nog läste Bulgarin inte denna bok. Viktig var verkets svenska upplaga som var översatt och kommenterad samt försedd med bilagor av R. F. G. Wrede.⁹⁷ Wrede publicerade många viktiga uppgifter och använde sig av ”pålitliga dokument ur krigsarkivet i Stockholm och från privatpersoner”.

Grot medgav att historieforskningen tyvärr alltid är ofullständig, och påpekade att en sanningsälskande forskare inte får ta illa upp av saklig kritik. En enskild officer förmår inte följa med stridernas förlopp eller skapa sig en förståelse av dem utan kompletterande uppgifter. ”Denna skrattretande blindhet” (som Bulgarin hade gjort sig skyldig till) undveks av Montgomery, som 1842 gav ut sin bok om finska kriget. ”Han var visserligen inte helt opartisk, även om han ger ett fullt erkännande åt den ryska arméns mod och skicklighet.” Montgomerys historia grundade sig på tillgängligt material, och han skrev in sina egna minnen i fotnoter. Denna metod skilde sig alltså från Bulgarins skönlitterära genre, kunde man läsa mellan raderna hos Grot. Grot gav inte någon noggrannare redogörelse för generallöjtnant Michajlovskij-Danilovskijs berömda verk, eftersom boken redan hade etablerat sig som en av de viktigaste källorna om kriget under kejsar Alexanders regeringstid.⁹⁸

Alla skillnader till trots hade Grots artiklar och Bulgarins hågkomster ändå något gemensamt: avsikten med kriget var å ena sidan att Ryssland skulle få sina naturliga gränser och å andra sidan att hindra en engelsk landstigning. Historieforskaren Grots artiklar skiljer sig vad genren beträffar från Bulgarins hågkomster – denne skildrar krigets svårigheter, hungern, kölden och hettan bl.a. på följande sätt: ”vi var tvungna att strida mot en djärv armé och en fientligt sinnad befolkning i ett fattigt, kargt, obebott och nästan ogenomträngligt land”. Grot bekräftade inte Bulgarins klicheaktiga slutsats: ”Finland är ett primitivt kaos!”⁹⁹ Grot lovade att även i fortsättningen peka ut de mest påfallande

96. P. K. Suchtelen, *Kartina voennich dejstvij v Finljandii v poslednjuju vojnu Rossii s Shvetsiej v 1808 i 1809 godach*, S kartoju V. Knjazjestva Finljandskogo. Perevel s frantsuzskogo graf P. K. Suchtelen (Sankt Peterburg 1832).

97. Petr Kornilovich van Suhtelen, *Kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809*, öfversatt af R. F. G. Wrede (Stockholm 1835).

98. Grot, *Trudy*, t. 1, s. 586.

99. Kiparsky, *Suomi Venäjän kirjallisuudessa*, s. 35–36.

felen i Bulgarins krigsminnen. För tillfället hade han inte tid att göra det, eftersom viktigare forskningsuppgifter krävde hans uppmärksamhet. I Ryssland torde Grots artikelserie ha varit det mest välgrundade inlägget om finska kriget på många år.

I Finland tog åtminstone de tjänstemän som följde med den petersburgska pressen del av polemiken. I Kuopio diskuterade Grot Bulgarins hågkomster med guvernör Gustaf Adolf Ramsay, som pekade på ”nya osanningar” i dem. Universitetets vice kansler greve Armfelt hade följt med Grots ”krig” med Bulgaren, och när Grot besökte Rattula sade Armfelt att han antog att ett nytt genmäle var att vänta. Så blev det också: Bulgaren skrev ett indirekt svar till Grot i sin kolumn ”Ptjelka” (lilla getingen). Han undvek ämnet och lovordade Finland i allmänhet och badet i Helsingfors i synnerhet, särskilt de bildade finländarna som älskade ryssar. Utan att nämna Grot riktade Bulgaren sin kritik mot Michailovskij-Danilovskijs historieskrivning, eftersom denne själv inte hade deltagit i finska kriget.¹⁰⁰ När det inte kom något egentligt svar från Bulgaren drog Grot slutsatsen att en fortsatt konflikt skulle ge honom själv ett gott rykte men skada Bulgaren. Sådan var tidningspolemiken: ”läsarna bryr sig inte om innehållet i kritiken och genmälena, de imponeras av kraften och skärpan i dem”.¹⁰¹ Diskussionen om temat slutade också här.

I sina artiklar om finska kriget betonade Grot att anslutningen av Finland till det ryska kejsardömet var berättigad. Han betraktade frågan med utgångspunkt i enheten inom kejsardömet. Trogen sina principer, enligt vilka övernationella och mänskliga värden var viktigare än patriotism, förbigick Grot hur de många memoarer och historieverk som utkommit i Sverige hade byggt upp en finsknationell självbild och förberett det andliga klimatet för Runebergs krigsepos. Utgående från Grots artiklar blev det inte klart för en rysk läsare vilken viktig nationell manifestation *Fänrik Ståls sägner* var för finländarna.¹⁰²

---

100. *Severnaja Ptjela* 1849.

101. Grot till Pletnjov 27.5.1848, *Perepiska* 3, s. 439.

102. ”Runebergs upplyftande sägner om den finska härens dödsföraktande och självupporande motstånd mot erövrarna väckte en entusiasm som i Finland dessförinnan inte kommit ett enda inhemskt litterärt verk till del. Den entusiasm verket väckte var i alla avseende lika stor både den 12 december 1848 och den 14 december 1860, då verkets respektive delar utkom. Bägge gångerna tyckte sig publiken uppleva en stor och betydelsefull nationell manifestation.” Wrede, *Världen enligt Runeberg*, s. 334.

Ett halvt sekel senare lyfte ryska skribenter fram politiska frågor i anslutning till Runeberg. Timo Vihavainen behandlar i sin artikel Runebergs *Sägner* som en inledning till ”den finska frågan” i Ryssland under senare delen av 1800-talet.¹⁰³ Runebergs *Sägner* gjorde att man började fundera kring förhållandet mellan ”oss” och ”de andra”, möjligheten att en fiende blev en vän, den ryska arméns segrar och kapacitet samt den för Finlands folk så gynnsamma föreningen med Ryssland.

På Grots skrivbord fick finska kriget lämna plats för forskningsfrågor som rönt ett bredare intresse, nämligen Europas och Rysslands historia samt 1700-talets litteratur. År 1847 kom Grot i kontakt med den svenska akademiska världen. Hans artikelserie *Dnevnik v Shvetsii* (Dagbok i Sverige) publicerades 1848–1850 i ryska tidningar. Han gav ut flera historiska undersökningar. Kanske fann Grot själsfränder i kretsen kring universitetet i Helsingfors, och det är möjligt att han påverkades av de två inriktningarna inom den finländska historieforskningen, å ena sidan den ”dokumentala” strömningen, å andra sidan den ”generaliserande”.¹⁰⁴ I S:t Petersburg hade Grot börjat bli känd genom de artiklar han skrev i Helsingfors. I sina studier av den tidiga delen av 1600-talet gav Grot ett viktigt bidrag till forskningen om västerländska krönikor som behandlar Ryssland.¹⁰⁵ Grot skrev också en recension av Fredrik Cygnaeus bok *Bidrag till de nordeuropeiska folkslagens historia: hämtade ur sydeuropeiska källor* (Helsingfors 1848).¹⁰⁶

I slutet av 1840-talet kom Grots roll som en förmedlare av skandinavisk och finländsk litteratur att hamna allt mer i skymundan. I Helsingfors inledde Grot sin språkvetenskapliga forskning om det ryska språkets fonologi, semantik och om dess samband med finskan och de skandinaviska språken.

103. Timo Vihavainen, ’J. L. Runeberg venäläisin silmin’, Peter Stadius, Pirkko Hautamäki & Stefan Nygård (red.), *Opera et dies. Festskrift till Lars-Folke Landgrén* (Helsingfors 2011), s. 101–119. Översättningarna av Runeberg är fortfarande aktuella, det framgår av Teivas Oksalas bok *Runeberg ja Vänrikki Stool 2000-luvulla. 9 uutta suomennosta ja 9 kolumnia* (Jyväskylä 2006).

104. Viktig var bl.a. professor Gabriel Reins dokumentsamling (*Finlands forntid i Chronologisk öfversigt åtföljd af de förnämsta händelser i Rysslands och Sveriges Historia I–III*, 1831). Om inriktningarna inom den finländska historieforskningen, se Matti Klinge, *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys* (Helsinki 2010), s. 39–42.

105. Grot gav ut en undersökning av Martin Baers och Konrad Bussows böcker om rysk medeltid. ”Temat för min artikel är nytt; i den granskas kritiskt utländska krönikor, som skildrar den falske Dmitris tid.” Grot till Pletnjov 19.10.1848, *Perepiska* 3, s. 340.

106. *Zjurnal Ministerstva Narodnogo Prosvesjtjenija*. 1850. T. LXV, s. 46–54.

Kontakterna mellan Grot och Runeberg under de sista åren

Grots kontakter med Runeberg upprätthölls åren 1849–1852, när de träffades i Borgå i samband med de inspektionsresor som Grot företog varje vår. Vad Runeberg tyckte om att Grot hade gjort honom känd i Ryssland som diktaren bakom Kulnevs hjältedåd framgår inte av breven. Runeberg såg fram emot Grots besök och upplevde dem som inspirerande. Våren 1849 bedömde Runeberg att Rysslands ansvarsfullhet var en förutsättning för förtroendefulla relationer mellan Ryssland och Finland: ”Också denna gång gjorde jag på grund av hans samtal en mängd för mig viktiga iakttagelser. Huru klokt och vackert talade han ej bl. a. om förhållandet mellan Finland och Ryssland, i det han jämförde det förra med yngsta brodern till en stor och stark man, som för att kunna bibehålla den lilles förtroende och tillgivenhet bör bemöta honom vänligt och medlåtande.”¹⁰⁷

Korrespondensen mellan Grot och Runeberg fortsatte efter att Grot hade återvänt till S:t Petersburg. Runeberg sände *Fänrik Ståls sägner* i två delar till Grot. I dedikationen, daterad 25 sept. 1861, Kroksnäs står det: ”Gode broder Grot! En Hjertlig helsning till Dig och Pletneff”.¹⁰⁸ Efter att Runeberg insjuknat 1864 brevväxlade Grot med Fredrika Runeberg fram till 1878. I Grots bibliotek ingår Runebergs *Efterlemnade skrifter* (1878–1879). I en nekrolog erinrar Grot sig deras diskussioner och lyfter fram skaldens barndomsminnen som återspeglas i hans populäraste verk *Fänrik Ståls Sägner*. ”I dem ges ett fullt erkännande även åt de ryska hjältarna”. I dikten ”Kulneff” skildrar skalden med stor värme vår berömde krigare som kämpe och hjärtlig människa”.¹⁰⁹ I samband med Uppsala universitets 400-årsjubileum 1877 bevittnade Grot hur Runeberg tilldelades post mortem Dr. hc. Om festen och om den sorg Runebergs död hade orsakat berättade Grot i sin sista artikel om Runeberg, ”Om den svenska och finska poesins värld” i en festskrift som gavs ut i S:t Petersburg 1881.¹¹⁰

107. Grot till Pletnjov 21.5.1849, *Brev 2*, s. 333.

108. T. V. Kulmatova, ”Katalog litjnoj biblioteki J. K. Grot”, T. V. Artemieva & M. I. Mikeshin (red.), *Filosofskij vek. Jakov Grot: k dvuhsotletiju so dnja rozjdenija* (Peterburg 2012), s. 277.

109. *Sankt-Peterburgskije Vedomosti* 1877, nr 116.

110. *Iz mira shvedskoj i finskoj poezij. Jubilejnaja knizjka (Achmatovoj)* (Spb 1881), s. 147–170. Grot kom ihåg ungdomstidens besök på Kroksnäs och upprepade sina tankar om sambandet mellan Runebergs dikter och naturen, hur det verkade som om dikterna kommit till ”under öppen himmel”. Grot gav ut *Sommarnatten* som prosaöversättning samt en översättning i diktform av *Törnet*.

Tack vare Grots verksamhet som översättare och essäist fick de ryska läsarna ta del av Runebergs skaldskap i form av ypperliga översättningar och genom innehållsreferat. Trots att Runeberg inte blev någon ”nationalskald” i Ryssland, och man i Ryssland aldrig helt insåg hans betydelse som finsk nationalskald, befäste han där sin ställning som Nordens store skald. Grot översatte eller kommenterade inte längre Runebergs poesi, men 1855 återkom han till finska kriget utgående från Cygnaeus bok.

Grots artikel om krigshändelserna 1809 (1855). Försvaret av generalmajor H. H. Gripenberg

Efter att ha återvänt från Finland var Grot professor i litteratur vid Alexanderslyceet i S:t Petersburg (tidigare beläget i Tsarskoje selo) (1853–1862) samt storfurstarnas lärare i tyska språket, historia och geografi (1852–1859). Grot behandlade Sveriges och Rysslands 1700-tal följande gång 1853, när han publicerade en skrift på 60 sidor med titeln *O prebyvanii plennykh shvedov v Rossii pri Petre Velikom* (Om de svenska krigsfångarnas liv i Ryssland under Peter den stores tid) (S:t Petersburg 1853). I företalet skrev han att han funnit den svenske kornetten B. A. Ennes verk *Biographiska minnen af Konung Carl XII:s krigare etc. med bilagor* i biblioteket Publitznaja i S:t Petersburg (numera Rysslands nationalbibliotek). I referatet av Ennes bok visade Grot hur officerarna under krigsfångenskapen blev vänner med ryska furstar.

Varför tog Grot då åter upp finska kriget efter sex år i S:t Petersburg? En tredje, fristående artikel utkom 1855 i *Sovremennik*.¹¹¹ Kanske var det Krimkriget som brutit ut 1854 som aktualiserade de finska soldaternas lojalitet under slagen, också i ett historiskt perspektiv. Vid den här tiden var händelserna 1808–1809 fortfarande aktuella i Finland, och 1852 publicerade Grots vän, sedermera professorn i estetik och nyare litteratur (från 1854) Fredrik Cygnaeus en lång artikel för att rentvå general H. H. Gripenbergs rykte. Artikeln baserade sig på handlingar och intervjuer med samtida personer och presenterade händelserna under kriget ur ett finländskt perspektiv.¹¹² Cygnaeus studie finns i

111. *Sovremennik* 1855, T. LI; Grot, *Trudy*, t. 1, s. 590.

112. *Afhandlingar i populära ämnen af Fredr. Cygnaeus. Första häftet. Revision af allmänna meningens dom öfver general H. H. Gripenberg* (Helsingfors 1852). I Grots bibliotek ingår delarna I–II (1852, 1853) av Cygnaeus verk. Kulmatova, *Katalog litjnoj biblioteki J. K. Grota*, s. 248.

Grots bibliotek (utan dedikation); den gav Grot tillfälle att publicera material ur sin skrivbordslåda och att för sista gången uppträda som forskare i finländsk historia.

Artikeln består av tre delar: händelserna vid årsskiftet 1808–1809, senator von Borns memoarer och de händelser som ledde till stilleståndsavtalet i Kalix/Kajana samt överbefälhavaren, general H. H. Gripenbergs andel i fredsavtalet. Runeberg nämns inte längre; den andra delen av *Sägner* skulle utkomma först 1860. Början av artikeln är färgad av Grots fosterländska patos, som vid den här tiden hade blivit utmärkande för honom, och kanske också var en förutsättning för att han skulle ge ut den. Man känner igen Grots strävan efter att inte endast betrakta kriget ur ett ryskt utan även ur ett finländskt perspektiv; ny är emellertid den mer realistiska skildringen av de ryska förlusterna och av krigsledningen.

Grot skildrar situationen i slutet av 1808, när Finland redan kontrollerades av ryssarna och krigsskådeplatsen var belägen i närheten av Torneå. Kriget gick in i ett nytt skede, med stillestånd och avtal. Så avslutades fälttåget 1808, som hade präglats av å ena sidan lysande ryska framgångar, å andra sidan den svenska regeringens oförmåga att fatta beslut och den svenske befälhavarens klenmod. Med hjälp av nya uppgifter beskriver Grot hur Barclay de Tolllys styrkor marscherade över Kvarken i början av 1809. I den finländska militärhistorien är marschen känd som ”en imponerande fysisk prestation”, även om truppen var i rätt så dåligt skick när den kom fram.¹¹³ Ryssarna känner till marschen över Kvarken, konstaterar Grot, och lägger till en förskräcklig beskrivning: när Barclay de Tolly kom fram till Umeå sade han: ”Kvarken behöver inte pålas, jag har pålat den med lik.” När Cronstedt och Barclay de Tolly undertecknade avtalet om att överlämna Umeå till ryssarna, ”gav de som nyss varit fiender [...] varandra fullt erkännande”. Grot berättar emellertid inte att ryssarna tre dagar efter att man ingått det nya avtalet drog sig tillbaka från Umeå och inledde återmarschen över isen.¹¹⁴

Grot övergick till att rättfärdiga den förlorande parten, H. H. Gripenberg som var far till Grots vän Odert Gripenberg i Helsingfors. Generalmajor Hans Henrik Gripenberg delade åsikterna: både samtiden

---

113. Lappalainen, Ericson Wolke & Pylkkänen, *Sota Suomesta*, s. 273.

114. Detta och följande ur Grot, *Trudy*, t. 1, s. 590–598.

och eftervärlden tolkade hans verksamhet på helt olika sätt – antingen betraktades han som en förrädare eller som en hjälte. Grot skriver: ”Gripenberg hade naturligtvis inte varit vår befälhavare utan en fiende, och enligt många kan det vara egalt hurdana orsaker som påverkade hans handlande. Men i historieskrivningen är det viktigt att alla händelser och särskilt orsakerna till dem presenteras i ett sanningsenligt ljus.” Den långa berättelsen om krigsslutet ur ett svenskt perspektiv, ”hur von Knorring gick med på freden och kallade Kulnev och Barclay från Sverige”, hade Grot tecknat ned efter senator von Born, som hade tjänstgjort som major i den svenska armén och fört kommandot över skyttarna vid Saxolaxbrigaden.

I mars 1809 hade den svenska armén retirerat till södra sidan om Umeå. Cronstedt skickade von Born till Barclay de Tolly i Umeå. Denne var redan medveten om beslutet att dra tillbaka de ryska trupperna från Umeå. Gripenberg hade på basis av de bristfälliga uppgifter han fått och för att spara på armén beslutat sig för att kapitulera. Grot hänvisar till nya svenska undersökningar (av allt att döma just Cygnaeus artikel); av de ryska studierna hänvisar han till van Suchtelens bok. Grot citerar svenska studier och lyfter fram ofördelaktiga drag hos de ryska generalerna. Efter den ryktbare Kamenskij övertogs ledningen för trupperna i norra Finland av generaladjutanten greve Sjuvalov, ”hos vilken en förfinad bildning förenades med en beräknande verksamhet”. Av samma virke var den listige och vältalige översten Anselme de Gibory. Gripenberg, en ärlig och välvillig svensk general som inte behärskade diplomatin, hade inte mycket att sätta upp emot sådana män.

Grot gav ett erkännande till finländarna som ”alltid har varit mycket trogna sin lagliga monark”. I Grots berättelse framstår emellertid den svenska regeringen som en förrädare gentemot finländarna, eftersom den ”gärna avsäger sig deras fosterland [Finland]”. Grot redogjorde för förhandlingarna utgående från svenska ögonvittnen. När Gripenberg undertecknade avtalet fungerade han alltså ädelt och sparade såväl de svenska som de ryska trupperna. Grot anklagade de svenska historikerna för att de svartmålat Gripenberg, och hänvisade till Michailovskij-Danilevskij. Grot rentvådde ”fiendebefälhavaren” Gripenbergs rykte. Gripenbergs oklanderlighet hade belagts i många vittnesmål, vilket framgick av såväl von Borns som Cygnaeus studier, och han blev i det närmaste en finsk-rysk nationalhjalte. I sin artikel, som blev Grots sista om Finlands historia, sträckte Grot ut en hand till finländarna.

Fredrik Cygnaeus fortsatte försvaret av de svartmålade befälhavarna i sin omfattande biografi *Joachim Zachris Duncker och hans omgivning*, som utkom i samband med 50-årsminnet av finska kriget 1858. Jyrki Paaskoski har konstaterat: ”Boken hade en viktig och aktuell politisk betydelse i Finland efter Krimkriget och var samtidigt den första undersökningen om 1808–1809 års krig gjord av en finsk historiker”.¹¹⁵

Grots uppgift var att 40 år efter kriget betrakta händelserna ur ett högre perspektiv. Han kritiserade den förlorande sidans beslut också när de visade sig vara fördelaktiga för finländarnas ”nya fosterland”, Ryssland. I sin sista artikel på krigstemat visade Grot på motsättningen mellan de regerande i Sverige och folket i Finland, och hur finländarna förblev lojala till rikets ledning, oberoende av om den fanns i Stockholm eller i S:t Petersburg. I sin helhet gav Grots tre artiklar om finska kriget ryssarna ny kunskap om svenska studier och visade på hur djärva de finländska trupperna hade varit, vilket ökade ryssarnas respekt för finländarna som djärva soldater i det då pågående Krimkriget.

I Ryssland spred en ny översättare kunskap om Runebergs dikter i *Fänrik Ståls Sägner*. V. Golovin i S:t Petersburg publicerade ”Kulneff” i ny översättning tillsammans med översättningen av ”Vårt land” i en artikel där han presenterade den första och andra delen av *Sägnerna i Severnaja Ptjela* 1861.¹¹⁶ I jämförelse med Golovins översättning av ”Kulneff” har Grots översättning behållit sitt värde som poetiskt sett mer högklassig och uttrycksfull. Trots att Grot inte längre återvände till Finland, fanns hans kontakter till landet kvar. Han korresponderade med Lönnrot och andra vetenskapsmän, och han publicerade artiklar och recensioner som berörde Finland. Grot reste inte längre till Finland, utan i stället gick hans resor från 1860 och framåt till Centraleuropa, Italien och Skandinavien.

År 1858 utsågs Grot till ordinarie akademiker i S:t Petersburgs Kejsarliga Vetenskapsakademi, och då inledde han på Vetenskapsakademins beställning ett storverk: att sammanställa, redigera och kommentera poeten Gavriil Derzjavins samlade verk i nio delar; Grots

115. Jyrki Paaskoski, ”Åt sådana män, som Duncker, uppreste fornverlden ärestoder”. Fredrik Cygnaeus biografi över J. Z. Duncker och mottagandet av den, Engman (red.), *Fänrikens marknadsminne*, s. 193–228.

116. *Severnaja Ptjela* 29.12.1861, nr 290. Se Jelets, *Kulnev. K stoletiju Otetjestvennoj vojny*, s. 107–111. Efter att Bulgarin lämnat redaktörsskapet 1859 och efter Krimkriget blev tidningens linje såväl som det ryska samhället i stort mer liberala.

arbete var banbrytande i Ryssland. Hans forskning i rysk grammatik och etymologi är mycket högt uppskattade. En viktig publikation var Grots verk om rysk rättskrivning (*Russkoje pravopisanije*) som utkom 1885 (tionde upplagan 1893). Den rättskrivning som Grot etablerade var rådande fram till 1918. Grot inledde redigeringen av en rysk ordbok (*Akademitjeskij slovar russkogo jazyka*, I del A-D, 1891); fortsättningsdelarna utkom efter hans död. Han gav ut flera undersökningar om Rysslands historia i vilka han använde sig av nordiska källor; han publicerade bl.a. en studie av Katarina den stora utgående från hennes arkiv samt korrespondensen mellan Katarina den stora och Gustaf III. Grots Verk (*Trudy* 1–5) utkom i S:t Petersburg 1898–1903. Den första delen i Grots verk, *Trudy*, på över 1 000 sidor, *Iz skandinavskogo i finskogo mira (1839–1881). Otjerki i perevody* (Om den skandinaviska och finländska världen 1838–1881. Artiklar och översättningar) är ett minnesmärke över Grots arbete. Där ingår hans artiklar och översättningar i anslutning till Skandinavien och Finland.

År 2012, 200 år efter Jakov Grots födelse, arrangerades seminarier såväl vid Helsingfors universitet som i hans hemstad S:t Petersburg. Jakov Grots banbrytande arbete presenteras också i en antologi som utkom i S:t Petersburg samma år. I Finland tillskrivs Grot en stor kulturpolitisk betydelse: hans uppgift blev att försöka föra storfurstendömet och kejsardömet närmare varandra i ideologiskt och litterärt hänseende, en uppgift som han anses ha skött med framgång.

GRANSKNINGAR

Strömma – herrgårdshistoria med nytt grepp

Johanna Wassholm & Christer Kuvaja, *Gården vid kanalen. Strömma gårds historia*, 140 s., ill., Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 776, Helsingfors 2013.

AR 1996 DONERADES STRÖMMA GÅRD i Bjärnå i Egentliga Finland till Svenska litteratursällskapet i Finland. I gåvobrevet har donatorerna infört en kategorisk bestämmelse om att ”Strömma gård bör bevaras som och förvaltas som en helhet”. Den centrala punkten i fråga om förvaltningen och odlingen av gården är att kulturlandskapet ska hållas levande och bostadshusen uthyrda.

Så har också skett. En naturlig följd av Litteratursällskapets ägarskap har varit att teckna gårdens historia. Det har skett i form av ett mindre projekt vid Åbo Akademi under ledning av professorerna Anna-Maria Åström och Nils Erik Villstrand. Det var i första hand den moderna herrgårdens historia under 1800- och 1900-talet som skulle skrivas. För arbetet engagerades fil.dr Johanna Wassholm. Det visade sig att den äldre historien från medeltiden fram till början av 1800-talet hade så många intressanta forskningsfrågor av allmänt intresse att tidsperspektivet utvidgades. Forskningschefen Christer Kuvaja tilldelades det arbetet. Boken har dock ingen strikt kronologisk indelning och går därmed i bägge författarnas namn.

Orten Strömma är känd för ett i Finland ovanligt naturfenomen, tidvatten. Det förorsakas av strömningen i det smala sund som gett orten dess namn och skiljer Strömma från Kimitoön. ”Byn mitt emellan” är därför den träffande rubriken för beskrivningen av byns äldre historia. Strömma räknades till Kimito socken (sedermera kommun) från medeltiden till 1962. Först efter en mycket långt utdragen process bestämdes då att Strömma by skulle höra till Bjärnå (i dag en del av Salo stad).

Strömmas äldre historia får extra färg genom att byn och dess tre hemman på 1600-talet ingick i Kimito friherreskap. Den vägen figurerar också bemärkta stormän av ätterna Oxenstierna och Stiernkors bland ägarna. De invecklade ägoförhållandena skapade i tiderna stort huvudbry för reduktionskommitténs arbete på 1680-talet, då stormaktstidens förlänningar och donationer indrogs till kronan. Det har också gällt den senare forsk-

ningen. Christer Kuvaja är därför värd en särskild eloge för att äntligen ha lyckats reda upp härvan. Ännu mera förtjänstfullt är att han inte lämnar utredningen vid det. Ståndspersonerna satte ju i allmänhet aldrig sin fot i byn. De verkliga brukarna, landbönderna, får för en gångs skull tydlig relief i beskrivningen.

Landbondeskedet kom att vara länge. Orsaken var att de tre hemmanen i Strömman redan tidigt på 1700-talet lades under bruken Tykö och Mathildedal. Det visade sig vara förödande för byns utveckling. Gårdarna fick karaktären av utgårdar och leverantörer av träkol och arbetskraft till järnbruken. När Kuvaja lyckas räkna fram att byn 1691 hade ungefär 30 tunnland (ca 15 ha) åker, är siffran för 1830-talet överraskande nog endast 36 tunnland. Det torde förklaras av bruksägarnas ovilja att röra skogsmarkerna. Kopplingen till Tykö bruk bröts först i och med järnbrukens långvariga kris efter att Finland anslutits till det ryska riket. En helt ny tid randades därmed. ”Strömman – bondgårdar som blev herrgård” är författarnas talande rubrik för den nya tidens inträde i byn. Landböndernas tid var förbi, nu var det herrgårdens effektivare jordbruk som tog över.

De första ståndspersonerna som från 1820-talet försökte skapa en storgård och herrgård av de tre hemmanen i Strömman hade stora svårigheter att uppnå lönsamhet i godshushållningen. Herrgården Strömmas verkliga storhetstid blev sedan densamma som för flertalet herrgårdar i Finland: de tre decennierna före första världskriget, med en långsam efterklang fram till nästa världskrig. Strömman är ingen gammal släktgård och saknar den typ av rikt arkivmaterial herrgårdar brukar uppvisa. Johanna Wassholm har dock kunnat komma herrgårdslivet nära genom de två sista ägarläkternas arkiv, jämte egen mångsidig arkivforskning. Rentav hjärtskärande är den återgivna dagbokstexten ”Den väg vi älskat så mycket gingo vi igen en gång”, skriven av Anna Kekoni 1895, som var dotter till den ägare på Strömman som 1888 satts i konkurs, med efterföljande auktion. Dagboksutdraget återger de känslor av sorg och förlust varmed systrarna Kekoni återsåg sitt barndomshem och markerna däromkring.

Den unge industrimannen Karl Alfred Wasastjerna (1860–1945) och hans maka Bertha Alfthan (1860–1943) förvärvade gården på nämnda konkursauktion 1888. Wasastjerna hade de kunskaper och kontakter som krävdes för att bygga upp en mångsidig herrgårdsekonomi. Och så var konjunkturerna på hans sida. Han lyckades åstadkomma allt det de tidigare konkurssatta ägarna eftersträvat. År 1910 hade den odlade jorden tredubblats till 61 ha. Viktigare var att Wasastjerna på kort tid lyckades utveckla Strömman till ett mindre regionalt centrum för handel och industri med tegelbruk, stenbrott, ångsåg, kvarn och skeppsvarv. Den i tiden så kända kanalen vid Strömman är också den från Wasastjernas tid. År 1897 fördjupades den kanal som på Tykö bruks försorg grävts 1845.

Viktigt var att det nu var staten som tog över. Under åren fram till första världskriget trafikerades kanalen årligen av 2 000 fartyg. Med det nya kommunikationssystemet till lands inträdde dock en drastisk minskning redan på 1920-talet, ett tecken på att Strömman starka ställning i bygdens ekonomi höll på att avta.

K. A. Wasastjerna såg sig gärna som den självklara ledaren för Strömmannejden. Johanna Wassholm tecknar bilden av en ekonomiskt modern gods-herre som samtidigt axlade rollen av en gammaldags patriarkal patron. Så titulerades han av sitt herrgårdsfolk. Själv använde han omväxlande titlarna possessionat och lanthushållare. Han tilldelades titeln lantbruksråd 1920. Wassholm ger en talande ögonblicksbild av hur Wasastjerna ställde upp för sina underhavande. Den 81-årige smeden Funck stämde 1911 av kommunalnämnden i Kimito för att han hade underlåtit att anmäla innehavet av hund. Funck vände sig till sin husbonde, som i ett värtaligt tidningsinlägg klandrade kommunen för att den sårat smeden, hans ”gårds stolthet”, i dennes ”sena aftontimma”.

Johanna Wassholm tecknar också Wasastjerna som en ivrig kultur-mecenat – på svenska och finska. Han var en stor gynnare av Kimito-bygdens nya folkrörelse, ungdomsföreningarna. Fundamentalister inom den svenska samlingsrörelsen kritiserade Wasastjerna för att han också stödde finskspråkig förenings- och folkbildningsverksamhet. Strömman ligger alldeles intill språkgränsen i norr. Som en följd av den snabba ekonomiska tillväxten förfinskades byn kraftigt genom inflyttning av arbetskraft. För att stödja de finskspråkiga invånarnas kultursträvanden grundade paret Wasastjerna en finsk folkskola och ett finskt folkbibliotek på gården. Wassholm beskriver hur fru Bertha själv skötte och övervakade utlåningen av böcker för att försäkra sig om att den litteratur som lästes var uppbygglig. På ålderns höst 1936 grundade paret ”Strömmannejdens kulturfond”, med särskilt syfte att främja främst den finsktalande befolkningens kultursträvanden.

Då hade paret Wasastjerna redan fyra år tidigare avyttrat Strömman, med rätt att bo kvar på gården. De nya ägarna representerade för sin del en ny tid. Daniel Lönnberg och hustru Ethel Alfthan var bägge utbildade i lantbrukets yrken och därmed skickade att ta över vid den djupa kris lantbruket i Finland hamnat i 1932. Krisen kunde ha varit ett faktum också för Strömman, ty Lönnberg avled redan 1937, endast 50 år gammal, mitt uppe i arbetet med att ställa om lantbruket på gården.

Makan Ethel kunde dock ta över, och det med resolut handlingskraft. Hon fortsatte den inriktning på boskapsskötsel maken hade inlett. Ethel hade ett särskilt intresse för ayrshireboskap och blev en av landets ledande experter på aveln, med många priser. När sedan dottern Githa Lönnberg också hon skaffade sig hög agrikulturutbildning, kan Wassholm teckna

en fascinerande bild av hur två starka kvinnor med experthand skötte storgården Strömma.

Githa Lönnberg fick en stark position i lantbrukarkretsar och blev den första kvinnan att inväljas i styrelsen för Finska Hushållningssällskapet. Med klarsynt blick för jordbrukets nya villkor i Finland lade hon inte bara ner boskapsskötseln på Strömma, utan var också en av de tidigaste att övergå till ekologisk odling. Det var sedermera hon som tog initiativet till beslutet att överlåta gården till Svenska litteratursällskapet 1996.

Det är många intressanta aspekter som öppnar sig i Christer Kuvajas och Johanna Wassholms mångsidiga behandling av Strömma gårds historia: den långa perioden med ofria landbönder på tre små hemman, svårigheten att få till stånd en lönsam storgård i byn på 1800-talet, det märkliga ekonomiska uppsvinget för herrgården och hela Strömmanejden vid sekelskiftet 1900. I särskilt minne stannar den färgstarka sista ägarfamiljen, som fostrade inte bara framstående jordbrukare utan också konstnärer och artister. Det var inom den syskonkretsen tanken om att donera gården till Svenska litteratursällskapet slutligen mognade. Den noggranna planeringen och den lyckade tematiseringen har gjort att boken är föredömligt väl sammanhållen, på endast 140 sidor. Författarna har lyckats med att hålla boken på en vetenskapligt hög nivå, samtidigt som den till formen är lättläst. Den är utgiven i fotoboksformat, i vacker grafisk form av Maria Appelberg/Station Mir.

Henry Rask

Fattiggubbarnas återkomst?

Otso Kantokorpi (toim.), *Vaivaisukkojen paluu*, 255 s., ill., Kustannus Maahenki, Helsinki 2013.

KERIMÄKI KYRKA STOD år 2013 värd för en utställning om fattiggubbar. Drygt 40 fattiggubbar hade samlats i världens största träkyrka för att berätta sin historia. I anslutning till utställningen gavs den nu aktuella boken, *Vaivaisukkojen paluu*, ut. Boken består av två delar. Den ena utgörs av ett antal korta uppsatser med anknytning till temat, och den andra innehåller fotografier av de fattiggubbar man känner till i dag. I anslutning till varje enskild fattiggubbe presenteras de fakta som finns tillgängliga. Samtliga fotografier i boken är tagna av Aki Paavola.

Vaivaisukkojen paluu är inte det första verket som presenterar fattiggubbarna i text och bild. Det första kom år 2001 och var sammanställt av

Kaija Santaholma, som hade hittat uppgifter om 148 fattiggubbar.¹ Santaholma inleder boken med en kort presentation (på finska och svenska) av fenomenet fattiggubbar där hon också behandlar orsakerna till att de finns till. Jan-Erik Rudnäs gav 2006 på svenska ut ett motsvarande verk.² I sin inledning berättar Rudnäs i korthet om fattiggubbarna och beskriver hur han gjort för att spåra upp och fotografera dem. Till skillnad från Santaholma har Rudnäs också tagit med några fattiggubbar från Sverige.

Det finns inte mycket forskning om fattiggubbarna. Orsaken är kanske att de inte riktigt platsar i någon given akademisk "fälla", även om man inom konstvetenskapen och kultur- eller socialhistorien kunde anlägga intressanta perspektiv på dem. Den bok som Otso Kantokorpi redigerat och också medverkar i skiljer sig från Santaholmas och Rudnäs böcker eftersom den innehåller uppsatser som är skrivna av personer med akademisk utbildning. Uppgifterna om de enskilda fattiggubbarna har i huvudsak tagits från Santaholmas och Rudnäs böcker. I bokens uppsatser behandlas fattiggubbarna som handlande subjekt vilket framkommer i sättet att beskriva deras aktivitet, d.v.s. att de arbetar eller är i tjänst. De fattiggubbar som inte längre samlar in pengar sägs ha gått i pension.

Professor Seppo Seitsalo, som själv är ortoped, har i sin uppsats granskat de fysiska skador som många av fattiggubbarna har drabbats av. Mer än hälften av gubbarna stöder sig på en käpp och de flesta har en större eller mindre skada i vänster ben, som antas vara en krigsskada. En del har genomgått en benamputation och har träben som börjar under knäet. Vissa har endast skador i foten eller vristen, vilket framgår av att den är bandagerad. Eftersom den högra handen sträcks fram antingen för att ta emot hjälp eller för att visa på myntöppningen är det naturligt att käppen och skadan placerats på vänstra sidan. Utöver fattiggubbarna med dessa skador finns det en fattiggubbe som är blind och två som har bölder. Fattiggubbarna har under långa perioder stått utomhus, vilket har satt sina spår. En del av gubbarna har restaurerats, medan andra är i stort behov av åtgärder, inte minst eftersom de har ett betydande kulturhistoriskt värde. Seitsalos uppsats innehåller tyvärr en felaktig uppgift. Han anger att kommunallagen trädde i kraft 1852, vilket tydligen går tillbaka på Santaholmas bok där samma fel finns. År 1852 trädde en ny fattigvårdsförordning i kraft medan kommunallagen gällande landsbygdskommuner som bekant kom 1865.

Det finns en del historier eller skrönor som berättar om hur fattiggubbar har hjälpt människor i utbyte mot att dessa har lovat att ge pengar till de fattiga och också om hur oinfriade löften har drabbat löftesgivaren.

---

1. Katja Santaholma, *Vaivaisukot. Tummatukka ja kirkonäijät* (Hämeenlinna 2001).

2. Jan-Erik Rudnäs, *Fattiggubbarna i Finland och Sverige* (Jakobstad 2006).

Om detta handlar professor Seppo Knuutilas uppsats. I de här fallen kan det ha varit fråga om att man hoppats på framgångsrika marknadsresor eller jakt- och fiskelycka. Fattiggubbarna verkar alltså ha uppfattats som någon form av väsen som kunde påverka olika händelser. Knuutila menar t.o.m. att fattiggubbarna får större bidrag i samband med att man ordnar kungstrav i Österbotten.

I landskapsmanuens Risto Käsäläs uppsats möter vi folkkonstnären Heikki Mikkilä från Kuortane som kanske har tillverkat de flesta gubbarna. Man känner till att han har gjort åtminstone tretton stycken under 1830–1840-talen. Dessa gubbar finns huvudsakligen i det som då var Vasa län. Nio av dem är fortfarande i tjänst, två har flyttats till hembygds museer, en till klockstapeln och en har förstörts i en brand. Dessa fattiggubbar liknar varandra, men de är inte helt identiska. De är av något olika längd, de flesta är mellan 127 och 134 cm långa. Varje gubbe är klädd i knälång rock (surtyt), byxor och skor, och under rocken syns en väst och en höghalsad skjorta. Dessutom har de antingen sidenhalsduk eller rosett. Färgsättningen på kläderna varierar, och det gör i viss mån även ansiktsuttrycket. Gemensamt för gubbarna är att de alla har samma fysiska skada – vänster ben har amputerats under knäet och ersatts med träben, och alla har käpp. Det som är särskilt utmärkande för Mikkiläs fattiggubbar är att de alla har korkskruvslockar vid öronen.

Fattiggubbarnas värld är mycket mansdominerad, men det finns ett undantag: fattiggumman i Soini. Om henne vet man att hon är gjord 1854 av folkkonstnären Matti Taipale, och att han fick sex silverrubel och 50 kopek i ersättning. Ersättningen betalades ur Soini kapellförsamlings fattigkassa. Fattiggumman var tydligen en effektiv insamlare, hon hade på två år samlat in mer pengar än vad hon hade kostat. Därefter gick alla medel hon samlade in till fattigkassan för att användas för att hjälpa de mest utsatta i församlingen. Om fattiggumman i Soini handlar pastor Ville Vauhkonens uppsats. I den ingår också en del uppgifter om fattigkassans övriga verksamhet, bl.a. under de stora hungeråren på 1860-talet.

Professor Kaarlo Arffman beskriver i sin uppsats fattigvården på landsbygden under 1600–1800-talen som en bakgrund till fattiggubbarnas tillkomst. Här får vi bl.a. veta att socknarna indelades i s.k. fattigrotar och att varje rote, utgående från sina ekonomiska resurser, hade tilldelats uppdraget att under ett fastställt antal dagar varje år ta hand om en i socknen bosatt person, en s.k. rotfattig. Denna form av fattigvård krävde inga kontakta medel och den rotfattiga skulle i den mån han kunde delta i gårdens arbete. Socknen skulle också ha en fattigkassa som t.ex. kunde betala sjukvård eller stå för andra utgifter av mera tillfällig karaktär. Fattigkassan fick sina inkomster främst genom gåvor, t.ex. kollekt. Det var också gammal sed att man vid dop, bröllop och begravningar samlade in

pengar till de fattiga. Det var som gåvoinsamlare fattiggubbarna hade sin stora uppgift. Innehållet i uppsatsen är välkänt för historiker, men fungerar bra i sammanhanget med tanke på den intresserade allmänhet som boken vänder sig till.

I *Vaivaisukkojen paluu* ingår även en uppsats om fattiggubbarna inom folkkonsten, skriven av Otso Kantokorpi, en om medelanskaffning för internationell diakoni skriven av prosten Toivo Loikkanen och en om fattiggubbarna mitt ibland oss, skriven av forskaren Jouko Karjalainen.

Fattiggubbarna presenteras också i bild. Uppgifterna om fattiggubbarna är tagna ur Santaholmas och Rudnäs böcker. För varje gubbe anges vilka uppgifter som är kända om honom. En del av gubbarna är i det närmaste anonyma. Om dem kan endast anges var de fysiskt är placerade, t.ex. vid kyrkväggen eller klockstapeln, alternativt i ett museum eller annan plats inomhus. Om vissa fattiggubbar finns emellertid mer information. Utöver placeringen kan det finnas uppgifter om när gubben är gjord och av vem, och ibland också om vad gubben kostat.

Fattiggubbarna har varit utsatta för skiftande öden under sin "livstid", t.ex. skadegörelse och stölder eller stöldförsök som i en del fall lett till att man valt att flytta gubben inomhus. Någon gubbe har efter att ha stulits från kyrkbacken kastats i sjön men kunnat räddas, någon har varit med om en trafikolycka och någon har fått flytta t.ex. från utsidan av kyrkmuren till insidan för att inte skadas av modern snöröjning. Många av gubbarna har också försetts med en uppmaning till de förbipasserande om att ge en slant åt de fattiga. Uppmaningen kan antingen läsas på en liten tavla som fattiggubben håller i handen eller så är den skriven på det skyddstak som byggts åt fattiggubben. Bilderna visar många olika slags fattiggubbar. En del framstår som ståndspersoner medan andra närmast ser ut som "vanligt folk". Gemensamt för fattiggubbarna är att de är snyggt och prydligt klädda, vilket ju är naturligt eftersom de står på kyrkbacken.

En intressant fråga i anslutning till detta tema är hur traditionen med fattiggubbar egentligen har uppstått. Det går inte att ge ett entydigt svar, men de går tillbaka på de fattigstockar eller fattigbössor som var vanligt förekommande redan under den katolska tiden. De fanns både i och vid kyrkan men kunde också vara utplacerade vid livligt trafikerade vägar. Omvårdnaden om de fattiga hörde till kyrkans uppgifter ända tills ansvaret överfördes på landskommunerna 1865.

Fattiggubbarna är inte enbart ett finländskt fenomen, vilket man kanske kan tro efter att ha läst de nu aktuella uppsatserna. Utanför Amiralitetskyrkan i Karlskrona står den kända fattiggubben Rosenbom. Av hans kläder och skor har man dragit slutsatsen att han skulpterats i mitten av 1750-talet, men några närmare uppgifter finns inte. Hans upphovsman är inte känd, men det har hävdats att han skulle vara gjord av en österbott-

nisk träsnidare eller timmerman, någon av de många som varit verksamma vid örlogsvarvet i staden. Samtidigt har även framkastats att Rosenbom skulle vara en av de få i sitt slag i Sverige. Detta påstående har dock fått mothugg. Den svenske etnologen Gösta Berg har i en uppsats i tidskriften *Fornvännen* beskrivit de träskulpturer i anslutning till fattigbössor som är kända i Sverige och som han menar kan ses som föregångare till fattiggubbarna. De flesta timmermän som kom till Karlskrona kom i slutet av 1600-talet från Kronoby och Pedersöre. Berg menar att Rosenbom inte kan ha fattiggubbarna från dessa orter som förebild eftersom de här fattiggubbarna tillkom senare.³

Otso Kantokorpi skriver i förordet till *Vaivaisukkojen paluu* att han anser att boken har fyllt sin uppgift om den kunnat väcka ett nytt intresse för fattiggubbarna och deras historia och för en restaurering av dem i de fall där en sådan är nödvändig. Vi ska inte heller glömma deras egentliga budskap, d.v.s. att hjälpa medmänniskorna. Åtminstone för undertecknad har boken tillsammans med utställningen i Kerimäki kyrka väckt ett nytt intresse för fattiggubbarna.

Så många kritiska synpunkter finns inte att anföra, men som ovan framskymtat hade det varit skäl att göra en mera omfattande kontextualisering så att även fattiggubbarnas förekomst i Sverige hade lyfts fram. En annan kritisk synpunkt gäller fotografierna, inte bilderna i sig utan ordningsföljden. De är inte placerade i kronologisk ordning och de är heller inte geografiskt samlade. Det blir därför svårt att förstå tanken med ordningsföljden. Det hade också varit motiverat med en karta över fattiggubbarnas geografiska placering, eftersom det av en sådan hade framgått att de flesta av dem finns i den västra delen av landet.

Gösta Berg för i sin ovan nämnda uppsats fram den intressanta tanken att fattiggubbarna företrädde de fattiga – de bad inte om gåvor till sig själva utan till dem som hade det ännu sämre ställt. Detta budskap kommer också fram i en del av de skriftliga uppmaningar som finns i anslutning till en del av fattiggubbarna. De stod alltså vid kyrkan som en form av ombud. Ser man till detta och till fattiggubbarna som symboler för medmänsklighet och omtanke om andra kan de kanske i dagens värld av omfattande social- och hälsovårdsreformer fortfarande, framför allt på symbolplanet, ha en uppgift. Rubrikens frågetecken kunde därmed ändras till ett utropstecken.

Britt-Marie Villstrand

---

3. Gösta Berg, ”Gubben Rosenbom” och de antropomorfa fattigbössorna, *Fornvännen* 4 (1969) s. 256–271. Se också Kari Tarkiainen, *Finnarnas historia i Sverige* 1 (Helsingfors 1990), s. 117–120.

Sverige i 1700-talets kosmopolitiska och globala värld

Göran Rydén (ed.), *Sweden in the Eighteenth-Century World: Provincial Cosmopolitans*, 386 s., ill., Ashgate Farnham, 2013.

UPPLYSNINGSTIDEN, NYTTANS TIDEVARV, vetenskapernas era, kvinnornas och skönhetens sekel, den frivola rokokons epok, revolutionernas tid. 1700-talet kan ges många olika etiketter, som i sin mångfald visar på epokens mångsidighet (något som förstås kunde gälla vilket sekel eller vilken tidsperiod som helst). I boken *Sweden in the Eighteenth-Century World* betraktas 1700-talet som en era präglad av kosmopolitisk kultur och av den första verkligt globala ekonomin. Göran Rydén, professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet, har redigerat boken. Rydén, som har forskat särskilt i den svenska tidigmoderna järnindustrin, har även tidigare gett ut studier om den svenska ekonomins globala aspekter. Den här bokens skribenter representerar olika discipliner och olika universitet. Med finns historia, ekonomisk historia, religionshistoria, idéhistoria, konsthistoria, musikhistoria och litteraturhistoria. Skribenterna kommer från olika universitet i Sverige, och dessutom medverkar en forskare från University of Glamorgan och en från Åbo Akademi. Kanske kunde fler forskare från Finland ha rekryterats, särskilt i och med att det vid de finländska universiteten pågår en livlig forskning i 1700-talet, en forskning som i synnerhet fokuserar på att betrakta den svenska historien i en allmäneuropeisk kontext.

Författarna belyser ett spektrum av olika aspekter från jordbruk till språk, från resande till hudfärg, från politisk neutralitet till kolonier och slaveri, från frihet och lycka till lyx och litteratur. Boken har på sedvanligt sätt uppdelats i olika delar, men möjligen p.g.a. den stora mängden ämnen innehåller varje avdelning endast en artikel. Strukturen utgår från olika aspekter som kan anses relevanta för 1700-talet, men som också visar på vilka forskningsfrågor som just nu är aktuella. Bokens teman är språk, odling, smak, frihet, bild, tro, fred, färg, hyfs, slaveri och medlidande. För att skapa en fungerande helhet av artiklarna har redaktören valt att presentera varje ämne med en kort inledning, som placerar in de enskilda artiklarna och deras ämnen i en större kontext.

Syftet med boken är alltså att ge en helhetsbild av Sverige under 1700-talet för en internationell läsarkrets. Det är dock alltid en utmaning att ge en större bild av en epok eller ett fenomen i en artikelsamling, som ofrånkom-

ligen är något oenhetlig. För att ge den internationella läsaren grundläggande information om Sverige under 1700-talet finns det i boken, utöver essäerna eller artiklarna och introduktionen, även en översikt över Sveriges historia under 1700-talet och en epilög som ger läsaren en inblick i hur 1700-talets kosmopolitiska era tog slut. Syftet att betrakta 1700-talets Sverige i en europeisk och global kontext är viktigt och mycket välkommet. Boken kompletterar det växande utbudet av forskning om Sverige och det svenska riket, och eftersom den är skriven på engelska kan den läsas av en stor skara forskare i Europa och världen. De europeiska och globala aspekterna eller kontakterna blir i boken emellertid i stort sett västeuropeiska och atlantiska kontakter, medan öst- och sydeuropeiska eller asiatiska kontakter endast nämns några få gånger.

I sin omfattande inledning presenterar Göran Rydén Leufsta bruk som ett mikrokosmos av 1700-talet, en lins genom vilken det kosmopolitiska syns klart och förstorat. Leufsta var Sveriges största järnbruk i början av 1700-talet och därför betydelsefullt inom den globala järnhandeln. Dessutom var det ett centrum för 1700-talets kultur, idéer och vetenskap. Leufsta ägdes av familjen De Geer, ursprungligen från Wallonia, Nederländerna, och den nya ägaren 1739, Charles De Geer, var en kosmopolit som över-skred olika gränser, såväl konkreta som immateriella. Han representerar till fullo den upplysta kosmopolitiska aristokraten.

För en internationell läsarkrets är Chris Evans knappt femsidiga bidrag ”Where in the world was Sweden? A brief guide for foreigners” oerhört viktigt för bokens målsättning att erbjuda en större förståelse av Sverige under 1700-talet ur en global och kosmopolitisk synvinkel. Artikeln fastnar ändå vid självklarheter och klichéer som inte ifrågasätts eller betraktas ur det globala och kosmopolitiska perspektiv som i inledningen framhålls som en röd tråd i boken. 1600-talet och början av 1700-talet lyfts fram, men läsaren får inte mycket information om den senare delen av 1700-talet. Evans betonar dock att kosmopolitism var något naturligt och även enkelt för Sverige på 1700-talet, eftersom landet hade en lång tradition av utländska invandrare som haft med sig expertis och en förmåga att se utanför Sverige när det gällde ekonomiska möjligheter.

I den första forskningsartikeln betraktar David Dunér Christopher Polhems idéer om ett perfekt universalspråk som skulle vara pedagogiskt, effektivt, kort och regelbundet. Enligt Dunér bör Polhems utopiska språkprojekt ses som ett kosmopolitiskt projekt genom vilket han försökte överskrida gränserna mellan naturliga språk, folk, länder och nationer.

Trots järnindustrins betydelse för 1700-talets globala ekonomi och landets export, var Sverige ett agrart land och jordbruket var viktigt både rent konkret och på idéplanet, eftersom de belästa, kosmopolitiska europeiska eliterna var intresserade av agrikultur. Under seklet i fråga inleddes

den agrara revolutionen också i Sverige, och Mats Morell betonar att både eliten och bönderna hade en betydande roll när det gällde att introducera nya odlingsmetoder och kulturväxter som t.ex. tobak.

Lars Berglunds bidrag handlar om de långa europeiska resor som gjordes av svenskar under 1700-talet. Genom en fallstudie av två resenärer visar Berglund hur musiken färdades genom Europa med människorna, och hur den mottogs och omvandlades i olika miljöer. Resenärer besökte operor och konserter, de studerade musik, köpte instrument och noter och när de återvände till Sverige förmedlade de denna kulturella praxis till andra. Berglund lyfter fram flera frågor som är centrala när det gäller 1700-talet: frågan om den goda smaken, frågan om den objektiva och subjektiva smaken, frågan om resande och sociabilitet samt frågan om kulturutbyte och musik.

Merkantilismen och den starkt reglerade ekonomin var kärnan i Sveriges politik. I mitten av 1700-talet väcktes emellertid frågan om friheten, vilket Göran Rydén betraktar i sin artikel om Eskilstuna fristad. I Eskilstuna experimenterade den svenska staten, inspirerad av brittiska exempel, med en urban ekonomi som inte var reglerad. I stället skulle fri handel frambringa välstånd och driftighet. Urbaniseringen var inte spontan i Sverige, utan städerna utvecklades genom politiska beslut. Även här står resande och en individ i fokus: Rydén närmar sitt ämne genom Samuel Schröders verksamhet och idéer om fristäder.

Den växande marknaden för bilder och den visuella kulturens frammarsch är Sonya Petterssons ämne i en artikel som handlar om marknaden för tryckta bilder i Stockholm under andra hälften av 1700-talet. När det svenska samhället blev förmögnare, ökade marknaden för tryckta bilder som en del av bokmarknaden, men även i form av dekorationer och lyxvaror i ståndspersonernas bostäder. Tryckta kopior av verk av berömda konstnärer, både svenska och utländska, blev eftertraktade symboler för god smak, konsumtion och bekvämlighet.

Carola Nordbäck skriver om Anders Chydenius tankar om ekonomisk frihet, religion och strävan efter lycka. Chydenius, som var kyrkoherde i Gamlakarleby, var en förespråkare för näringsfrihet, religionsfrihet och yttrandefrihet. Nordbäck visar hur kosmopolitisk tolerans och radikala reformidéer kunde höra hemma i den lutherska kyrkan under 1700-talet.

Tanken om Sveriges neutralitet är ingen nyhet. Leos Müller visar hur neutralitet var ett viktigt begrepp redan på 1600- och 1700-talet, och hur det länkades till politiska, militära och ekonomiska frågor. Neutral handel och sjöfart var centrala i 1700-talsdebatten om neutralitet. Detta framgår t.ex. av att man gav flera skepp under svenska flaggan namn som "Neutral" eller "Neutraliteten". Under Amerikas frihetskrig bildade Sverige, Danmark och Ryssland ett väpnat neutralitetsförbund, vars syfte var att

vinna inflytande och ekonomisk makt i det europeiska och globala maktspellet under andra hälften av 1700-talet.

Det yttre, hur man såg ut och vilka kläder man hade, var visuella koder på 1700-talet. Under den här perioden definierades människorna i hög grad av andra, men också av sig själva, utgående från sina kläder, sin hudfärg och sitt utseende. Karin Sennefelt studerar utgående från beskrivningar av rymlingar hur människor identifierades och igenkändes i Sverige och Amerika. Hon visar att hudfärg inte var något otvetydigt. I Amerika blev definitionen av hudfärg en fråga om ras, medan definitionerna var mer flytande i Sverige.

1700-talets debatt om lyx handlade i stor utsträckning om seder, genus och ekonomi, påpekar Karin Hassan Jansson i sitt bidrag. I Sverige stod den sociala ordningen och oföränderligheten i centrum av debatten, men kritiken mot lyx betonade särskilt att onödigt överflöd drev ärliga, arbetssamma svenskar i fattigdom. Hassan Jansson betonar att lyxdebatten var ett allmäneuropeiskt fenomen, som knöt Sverige till den kosmopolitiska världen där modet, nyheter och lyxföremål färdades med samma snabbhet som idéer.

Holger Weiss utvidgar bokens tematik till globala frågor i sin artikel om undersåtar och andra i den svenska kolonin Saint Barthélemy i Västindien. Sverige hörde under slutet av 1700-talet till kolonimakterna med sin lilla koloni Saint Barthélemy, där man med hjälp av slavarbete producerade eftertraktade och omdebatterade vardagslyxprodukter som kaffe, socker, tobak och bomull. Saint Barthélemy var också Sveriges mest multinationella och multietniska stad, där slaveriet var accepterat i motsats till i andra svenska städer, och där upplysningens idéer inte hade fått fotfäste med sina radikala tankar om mänskliga rättigheter och jämlikhet.

Den globala medkänslan, upplysningslitteraturens universella teman och hur de presenterades i Sverige av skalden Bengt Lidner i hans omfattande produktion är i fokus i Anna Cullheds artikel. Hon visar hur aktuella Lidners idéer och skrifter var. Lidner var mycket tidsenlig och väl insatt i de litterära, filosofiska och politiska strömningarna under det sena 1700-talet. Han förutspådde romantikens uppkomst. Cullheds artikel avslutar den serie av fallstudier om provinsiell och kuriös kosmopolitism som bokens artiklar bildar.

Att fånga några gemensamma teman eller enheter bland bokens artiklar är inte helt lätt, vilket säkert också framgår av mina försök ovan att presentera boken. Mångsidigheten kan förstås även tolkas som ett uttryck för 1700-talets mångfald och seklets många ansikten. Boken följer en lös kronologisk ordning. De behandlade temana i artiklarna börjar från sekelskiftet 1700 och går mot slutet av seklet. En del av artiklarna sträcker sig ända till 1820- och 1830-talet, trots att Göran Rydén och Holger Weiss

i sin gemensamt skrivna epilog sätter punkt för Sveriges 1700-tal vid Napoleonkrigen. Att definiera 1700-talet är intressant eftersom det finns så många goda skäl till att antingen förkorta eller förlänga det, beroende på vilka händelser, idéer eller strömningar man betonar.

Skribenternas strävan efter en helhet och Göran Rydéns gedigna arbete som redaktör för boken förtjänar ett särskilt omnämmande. Det syns att detta inte är en samling av olika artiklar i bokform, utan ett ambitiöst försök att studera ett tema, den provinsiella kosmopolitism som Sverige representerar i 1700-talets värld med hjälp av en mångfald av frågeställningar, metoder och källor. Enligt min mening lyckas man väl med detta, både på textplanet och vad gäller de talrika illustrationerna i både svart-vitt och färg.

Boken är emellertid inte helt fri från brister. Den starka betoningen på det ekonomiska och sociala gör att kulturhistorien delvis hamnar i skuggan. Dessutom skulle jag gärna ha tagit del av fler reflektioner över huruvida den svenska historien och de svenska fallstudierna är unika eller om de kan anses ge mer allmän information om det europeiska eller det globala 1700-talet. Ännu fler komparationer mellan andra länder och andra erfarenheter hade förstärkt skribenternas argument; det finns en rik forskningslitteratur som strävat efter detta. Här kan också påpekas att illustrationer från Adolf Fredriks begravning felaktigt sägs vara från hans bröllop.

Det vore lätt att lägga till fler aktuella namn inom 1700-talsforskningen till bokens författarskara. Detta är dock snarare ett uttryck för den livliga forskningen om det svenska riket både i dagens Sverige och Finland än ett tecken på allvarliga lakuner i bokens innehåll. I sina fjorton bidrag ger boken viktig kunskap om det svenska riket i 1700-talets globala och kosmopolitiska värld, vad gäller såväl politik, handel, ekonomi som kultur.

Johanna Ilmakunnas

Hemmafrun som ideal och verklighet i 1950-talets Finland

Lena Marander-Eklund, *Att vara hemma och fru. En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland*, 296 s., ill., Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2014.

EN AV DE STARKASTE kulturella symbolerna för 1950-talet är hemmafrun som prydligt klädd och ständigt leende sköter om barn och hushåll. I finländsk historieskrivning har hemmafruarna emellertid varit en undanskymd grupp, både som kulturella figurer och som verkliga kvinnor. Folkloristen Lena Marander-Eklunds bok *Att vara hemma och fru* är ett försök att råda bot på denna tystnad. I studien fokuserar Marander-Eklund på 1950-talets urbana, finlandssvenska hemmafru och söker svar på frågor om hur hemmafruarnas erfarenheter från 1950-talet gestaltas och hur dessa erfarenheter sammanföll med de samtida normerna och idealen. Genom att fokusera på hemmafruarna skapar Marander-Eklund en bred historia av det efterkrigstida Finland, där frågor om könsordning, kvinnors samhällsposition och vardagslivets utformning står i centrum.

Hemmafruarnas osynlighet i den finländska historieskrivningen är inte endast ett resultat av forskarnas ointresse. Finland hörde under 1900-talet till de västerländska länder där det var vanligast att kvinnor förvärvsarbetade, vilket i stor utsträckning berodde på familjernas ansträngda ekonomi. För många kvinnor var det helt enkelt inte möjligt att leva upp till ett hemmafruideal. Frågan är också om själva idealet verkligen har varit så dominerande i Finland som det var i många andra länder i väst. Det faktum att en stor del av befolkningen långt in på 1900-talet arbetade inom jordbruket bidrog till att hemmafrun var en omöjlighet i en stor del av familjerna och att kvinnors arbete betraktades som en självklarhet. När hemmafruns villkor och tillvaro omvärderades i samband med andra vågens feminism från 1960-talet framåt, var det relativt sett få finländska kvinnor som stannade hemma under längre perioder. Samtidigt existerade det en sådan grupp kvinnor, och Finland var ingalunda oberört av idealet om en hemmavarande fru och mor. Marander-Eklund lyfter fram den här ambivalensen och menar att de finländska hemmafruarna just av den orsaken är intressanta att studera, eftersom deras position inte var lika självklar som den var i många andra länder.

Synen på hemmafrun i Finland bidrog eventuellt även till de svårigheter med att hitta hemmafruarna i materialet som Marander-Eklund berättar om. Hon möttes nämligen inledningsvis av en total tystnad om

hemmafruarnas liv då hon letade i traditionsarkivens frågelistsvar. Tystnaden tolkar hon som ett utslag av att forskarna inte har fokuserat på just denna aspekt av kvinnors liv men även av att kvinnorna själva inte har ansett det vara värt att berätta om, eftersom de ”bara” har varit hemmafruar. Ett material som Marander-Eklund använt och som mera direkt berör kvinnors liv under 1900-talet är de levnadsberättelser som samlades in 1995 och 1996 i samband med Institutets för kvinnoforskning vid Åbo Akademi projekt om berättelser om kvinnoliv. Även fem intervjuer har gjorts för att komplettera det skriftliga materialet. För att få grepp om de normer och ideal som rådde vid 1900-talets mitt har Marander-Eklund även analyserat veckotidningar, i synnerhet *Hemmets Veckotidning* och *Femina*. Det är alltså fråga om svenska tidningar, och förhållningssättet till hemmafruar var något annorlunda i Sverige än i Finland. Marander-Eklund anser dock att den svenskspråkiga befolkningen i Finland i större utsträckning läste svenska än finska tidningar och att den därför var mer påverkad av de ideal dessa tidningar förmedlade.

Huvuddelen av analyskapitlen är uppkallade efter hemmets olika rum: köket, matsalen och vardagsrummet, sängkammaren och barnkammaren. Rummen leder läsaren genom hemmafruns vardag med bl.a. matlagning, representation, städning och barnskötsel. Läsaren får en inblick i det som utgjorde hemmafruns värv och i hur hemmafruarna såg på sina uppgifter. Berättelsen är inte begränsad till endast hemmafruarna och de konkreta uppgifter de utförde. Även de yrkesarbetande kvinnorna skötte samma uppgifter i hemmet, och Marander-Eklund beskriver hur familjerelationerna såg ut, hur hushållsarbetet upplevdes och vilken position kvinnan hade i hemmet i jämförelse med en yrkesarbetande man. En av styrkorna med studien är att den genom att fokusera på en specifik samhällsgrupp lyfter fram många olika intressanta frågor. Samtidigt som exempelvis moderns förhållande till barnen och uppgifterna med barnskötsel behandlas, synliggörs även faderns förändrade roll under 1950-talet. Trots att skötseln av barnen hörde till modern, vittnar de intervjuade kvinnorna om den förändrade fadersrollen som 1950-talet innebar. Fadern var inte längre den skrämmande auktoritativa figuren från deras egen barndom, utan han var engagerad i barnen.

De intressantaste analyskapitlen är ändå de som behandlar hur kvinnorna resonerar kring sin ställning som hemmafruar, hur det kom sig att de beslutade sig för att bli hemmafruar samt vad detta innebar för deras samhällsposition. Ett av kapitlen handlar om de framtidsplaner och drömmar de unga kvinnorna hade innan de gifte sig och fick barn. Utbildningsmöjligheterna blev bättre under 1900-talets lopp, och i Finland var det många kvinnor som utbildade sig på en högre nivå. Detta innebar att de kvinnor som senare stannade hemma i många fall hade både

utbildning och ett arbete som de lämnade vid giftermålet eller efter att barnen hade fötts. Med andra ord hade de alltså möjligheter att bli något annat än hemmafruar och eventuellt planer på framtiden som ändrades i och med att de gifte sig och fick barn. Marander-Eklund analyserar hur kvinnorna senare resonerar kring detta och visar hur det trots allt sällan var fråga om ett avgörande vägskäl i kvinnornas liv, där valet stod mellan att stanna hemma eller att fortsätta arbeta. I stället berättar kvinnorna om det självklara och naturliga i att stanna hemma, eftersom det var vad som förväntades av dem, såväl på arbetsplatsen som i samhället i stort. Kvinnorna hävdar att livet som hemmafru var det självklara valet i samband med deras nya position som mödrar och gifta kvinnor. Kvinnorna vittnar således inte om någon dramatik i anslutning till att de lämnade arbetslivet och stannade hemma. De berättar även om hur de såg fram emot att skapa ett eget hem och ansvara för ett eget hushåll. Även praktiska argument framförs i materialet. Under 1950-talet fanns det ingen moderskapspenning och den kommunala dagvården var gravt underutvecklad. För kvinnor i medelklassen upplevdes därför hemmafruskapet ibland som det enda gångbara alternativet.

En orsak till att de flesta kvinnor som Marander-Eklund intervjuat eller vars berättelser hon funnit i det arkiverade materialet såg tillvaron som hemmafru som ett självklart val är att detta betraktades som ett arbete i sig. Av kvinnornas berättelser framgår hur tungt hushållsarbetet var innan hushållsmaskinerna kom. Samtidigt vittnar de om andra arbetsuppgifter som antingen sköttes i mindre skala vid sidan om hushållsarbetet eller som utfördes helt utan ekonomisk ersättning. Flera av de kvinnor som förekommer i materialet hade nämligen ströarbeten eller var aktiva inom föreningsarbetet. Det oregelbundna och i många fall oavlönade arbetet är ett karakteristiskt drag i kvinnors arbete. Det har emellertid ofta gått obemärkt förbi och utgjort en gråzon i det som av samhället definierats som arbete. För många kvinnor var dessutom tillvaron som hemmafru inte permanent, utan de återgick senare till yrkesarbetet.

Marander-Eklund utgår från ett varierande material, och en mycket intressant del av studien är den där hon diskuterar de olika narrativa konventionerna kvinnorna i de olika materialen visar prov på. Kvinnorna i det skrivna materialet ger nämligen en mera negativ bild av hemmafrulivet än de kvinnor som har intervjuats. Detta gäller speciellt levnadsberättelserna. Marander-Eklund tolkar det här som ett resultat av de olika berättelsesätten som den skriftliga formen erbjuder i jämförelse med den muntliga. De anonyma levnadsberättelserna kom till på uppmaning av Institutet för kvinnoforskning vid Åbo Akademi, vilket gav kvinnorna möjlighet att berätta om sitt liv på ett sätt som eventuellt inte hade varit möjligt tidigare. En del av kvinnorna vittnar om ett instängt liv i ett äktenskap präglat av

bl.a. mannens alkoholism. I intervjuerna, där forskaren satt ansikte mot ansikte med informanten, formade kvinnorna däremot berättelsen om sina liv främst ur en positiv synvinkel, vilket troligtvis påverkades av det faktum att vid en del av intervjuerna fanns maken inom hörhåll.

Ändå slås läsaren av den positiva bild som kvinnorna ger av livet som hemmafru på 1950-talet. Eventuellt är en yngre generation formad av den kritik som riktades mot könsordningen och könsarbetsdelningen från 1960-talet framåt. Förväntningarna på att kvinnorna ska uttrycka någon form av bitterhet är stora. Marander-Eklund påpekar dock att informanterna uppmanat henne att förstå deras livsval utgående från den situation och de ideal som rådde på 1950-talet, och det lyckas hon också med. Trots det kan man fråga sig om de kvinnor som Marander-Eklund har valt att intervjua ger en alltför ensidig bild av livet som hemmafru. Bland de intervjuade kvinnorna finns det mig veterligen ingen som senare skilde sig eller som blev änka i ett tidigt skede i livet. Det hade varit intressant att se hur kvinnor med sådana erfarenheter senare värderade sitt liv som hemmafru, eftersom det försatte dem i en mera ofördelaktig ekonomisk position, i synnerhet i samband med pensioneringen. En alternativ bild hade eventuellt även framträtt om Marander-Eklund hade analyserat bilden av hemmafrun i material som inte var författat av en hemmafru. Trots att Marander-Eklund poängterar att hon undersöker hemmafruar, skulle vissa diskussioner ha gagnats av om hemmafruidealet hade analyserats även i sådana levnadsberättelser som författats av yrkesarbetande kvinnor.

Lena Marander-Eklunds studie är dock ett fängslande verk om hemmafruar i 1950-talets Finland. Som redan har nämnts är en av bokens styrkor att den lyckas ge en utförlig bild av vardagslivet under 1950-talet och visa hur inte endast hemmafruarnas utan de flesta urbana kvinnors hemarbete och familjerelationer såg ut under en tid av förändring, återuppbyggnad och framtidstro. Flera av de frågor som Marander-Eklund tar upp i studien har i olika sammanhang behandlats av andra forskare, men hon lyckas samla den disparata kunskapen om hemmafruarna samt även bidra med ny kunskap genom arkivforskning och intervjuer. Slutresultatet är därför både helgjutet och imponerande.

Hanna Lindberg

Medarbetare i detta nummer:

Liisa Byckling, fil.dr, docent, Helsingfors universitet; *Johanna Ilmakunnas*, fil.dr, forskare, Helsingfors universitet; *Hanna Lindberg*, fil.dr, forskare, Åbo Akademi; *Henry Rask*, fil.lic., Esbo; *Ülle Tarkiainen*, fil.dr., forskare, Tartu universitet; *Britt-Marie Villstrand*, fil.mag., pol.mag., Åbo Akademi.

Liisa Bycklings uppsats har översatts av Jens Grandell. Översättningen finansierades av FILI/Delegationen för den svenska litteraturens främjande.

Pärbild: Detalj ur Georg von Schwengelns karta från 1630- eller 1640-talet. Området väster om Dorpat. (Östersjöprovinserna Livland. Allm., Kart- och planschsamlingen, Riksarkivet, Stockholm).

Historisk Tidskrift för Finland 2014:3

- 217 Ülle Tarkiainen, *De svenska jordrevisionerna i Estland och Livland före den stora reduktionen*
- 253 Liisa Byckling, *Finska kriget 1808–1809 i rysk tolkning. Jakov Grots artiklar och översättningen till ryska av J. L. Runebergs dikt "Kulneff"*

Granskningar

- 299 Johanna Wassholm & Christer Kuvaja, *Gården vid kanalen. Strömma gårds historia*. Av Henry Rask
- 302 Otso Kantokorpi (toim.), *Vaivaisukkojen paluu*. Av Britt-Marie Villstrand
- 307 Göran Rydén (ed.), *Sweden in the Eighteenth-Century World: Provincial Cosmopolitans*. Av Johanna Ilmakunnas
- 312 Lena Marander-Eklund, *Att vara hemma och fru. En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland*. Av Hanna Lindberg

HISTORISKA

FÖRENINGEN

Historisk Tidskrift för Finland www.historisktidskrift.fi

Redaktionens adress: Historisk Tidskrift för Finland c/o Vetenskapernas hus, Kyrkogatan 6, 00170 Helsingfors. **Prenumerationspris 2014:** 40,00 €. För beställningar till utlandet tillkommer 5,00 €. **Lösnummerpris:** 12,00 €. Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Snellmansgatan 13), Gaudeamus Kirja & Kahvi samt genom redaktionen. **ISSN:** 0046-7596
Tryck: Waasa Graphics Oy, Vasa 2014